

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

CÂHİLİYE DÖNEMİNDEN EMEVİLER DÖNEMİNE
KADAR KAYS AYLÂN KABİLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet YILAN

Çorum 2019

**CÂHİLİYE DÖNEMİNDEN EMEVİLER DÖNEMİNE
KADAR KAYS AYLÂN KABİLESİ**

Ahmet YILAN

**Sosyal Bilimleri Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Nadir KARAKUŞ

ÇORUM-2019

KABUL VE ONAY

Ahmet YILAN tarafından hazırlanan *Câhiliye Döneminden Emeviler Dönemine Kadar Kays Aylân Kabilesi* başlıklı bu çalışma 31/05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği /oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

(Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ) (Başkan)

İmza

(Dr. Öğr. Üyesi Nadir KARAKUŞ) (Danışman)

İmza

(Dr. Öğr. Üyesi Vavuz Selim GÖL)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atf yaptığımı beyan ederim. (31.../05.../2019.)

İmzası

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Ahmet YILAN

ÖZET

YILAN, Ahmet. *Câhiliye Döneminden Emeviler Dönemine Kadar Kays Aylân Kabilesi*, (Yüksek Lisans), Çorum, 2019.

“Câhiliye Döneminden Emeviler Dönemine Kadar Kays Aylân Kabilesi” adlı bu çalışmada, Kays Aylân kabilesinin belirlenen dönem kapsamında öncelikle soyu, alt kolları ve yaşadığı coğrafya üzerinde durulmuştur. Ayrıca kabilenin sosyal, dinî ve kültürel hayatı hakkında bilgi verilmiş, Kays Aylân kabilesinin yaşadığı coğrafyada diğer kabilelerle kurmuş olduğu siyasî ve ekonomik ilişkiler ile kabilenin faaliyetleri incelenmiştir. İslâm dininin Mekke’de ortaya çıkmasıyla birlikte Kays Aylân kabilesinin gerek Mekke ve gerekse Medine dönemindeki genel durumu hakkında bilgi verilmiş ve kabilenin bu süreçlerde Hz. Peygamber’le olan ilişkileri ve İslâmlaşma süreci ele alınmıştır. Ayrıca kabilenin zikredilen süre içerisinde Dört Halife ile ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Adnânîler, Kays Aylân, Bedevî, Kabile, Câhiliye

ABSTRACT

YILAN, Ahmet. *Kays Aylân Tribe from Pre-Islamic Age of Ignorance to Umayyads Age*, (Master Thesis), Çorum, 2019.

In this work which is named as the “Kays Aylân Tribe from Pre-Islamic Age of Ignorance to Umayyads Age”, the ancestry of the Kays Aylân Tribe, its subbranches and the geography where they lived is emphasized within the scope of the determined period. Also, some information is given about the cultural, religious and social life of the tribe, and its cultural and economic relations with other tribes in the geography where they lived and their actions are studied. Some information is given about the general situation of the Kays Aylân Tribe both in Mecca and Medina after the rise of the Islam Religion in Mecca, also their Islamisation period and their relations with the Prophet Muhammed is discussed. At the same time, their relations with the four caliphs is in this period is discussed.

Keywords: Adnani, Kays Aylân, Bedouin, Tribe, Pre-Islamic Age of Ignorance

TEŞEKKÜR

Konunun seçiminden tezin yazılmasına kadar, araştırmanın bütün aşamalarında kıymetli yardımları ve rehberliği ile çalışmalarımı izleyip yol gösteren çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Nadir KARAKUŞ'a Őukranlarımı arz ederim. Ayrıca alışma esnasında kendilerinden oldukça yardım gördüğüm kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Azimli'ye teőekkürü bir borç bilirim. Araştırmalarımız esnasında fikirlerinden ve kütüphanelerinden faydalandığım tüm hocalarıma, mesai arkadaşlarıma ve dostlarıma da ayrıca Őukranlarımı arz ederim. Çalışmamız esnasında ve her zaman yanımda duran sevgili aileme, özellikle de manevi desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Esra YILAN'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	İ
ABSTRACT	İİ
TEŞEKKÜR.....	İİİ
İÇİNDEKİLER.....	İV
KISALTMALAR.....	İX
ÖN SÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1
1. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMA METODU VE KAYNAKLAR.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYS AYLÂN KABİLESİNİN SOYU, ALT KOLLARI VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA

1. KAYS AYLÂN'IN ARAP KABİLELERİ ARASINDAKİ YERİ.....	5
1.1. KABİLENİN ADNÂNÎLER'E NİSBETİ	7
1.2. KAYS AYLÂN KELİMESİNİN KÖKENİ	8
1.3. KAYS AYLÂN'IN NESEBİ	9
1.4. KAYS AYLÂN B. MUDAR'IN ÇOCUKLARI.....	10
1.4.1. Amr b. Kays Aylân b. Mudar	12
1.4.1.1. Fehm b. Amr b. Kays Aylân (Cedîle).....	12
1.4.1.2. Advân b. Amr b. Kays Aylân	13
1.4.2. Sa'd b. Kays Aylân b. Mudar	13
1.4.2.1. A'sur (Münebbih) b. Sa'd b. Kays Aylân.....	14
1.4.2.1.1. Mâlik b. A'sur b. Sa'd b. Kays Aylân (Bâhile)	14

1.4.2.1.2.Benî Amr b. A'sur b. Sa'd b. Kays Aylân (Ganî).....	15
1.4.2.2. Benî Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân.....	16
1.4.2.2.1.Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân	16
1.4.2.2.1.1.Benî Eşca b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân	17
1.4.2.2.1.2.Benî Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân	18
1.4.2.2.1.2.1.Benî Abs b. Bagîd b. Reys b. Gatafân.....	18
1.4.2.2.1.2.2.Benî Zübyân b. Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân.....	19
1.4.2.2.1.2.3.Benî Enmâr b. Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd	23
1.4.3. Hasafe b. Kays Aylân b. Mudar	23
1.4.3.1. Benî Muhârib b. Hasafe b. Kays Aylân.....	24
1.4.3.2. Benî İkrime b. Hasafe b. Kays Aylân.....	25
1.4.3.2.1.Benî Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe.....	25
1.4.3.2.2.Benî Süleym b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe.....	26
1.4.3.2.3.Benî Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays Aylân.....	28
1.4.3.2.3.1.Benî Münebbih b. Bekr b. Hevâzin (Sakîf).....	30
1.4.3.2.3.2.Benî Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin	32
1.4.3.2.3.2.1.Benî Râbia b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin.....	33
1.4.3.2.3.2.2.Benî Hilâl b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye	33
1.5. YAŞADIKLARI COĞRAFYA	39
1.5.1. Tihâme	39
1.5.2. Necid.....	40
1.5.3. Hicaz.....	41
1.5.4. Yemâme.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

KAYS AYLÂN KABİLESİ'NİN EKONOMİK, DİNİ, KÜLTÜREL VE SİYASÎ HAYATI

2.1. EKONOMİK HAYAT	46
2.1.1. Tarım ve Ticaret	46
2.1.1.1. Kays Aylân ve Ukâz Panayırı.....	49
2.1.2. Hayvancılık	51

2.1.3. Yağma ve Ganimet.....	53
2.2. DİNİ HAYAT	54
2.2.1. İfâza ve Advânoğulları.....	60
2.2.2. Kays Aylân ve Hums-Hille İlişkisi	61
2.3. DİL VE EDEBÎ HAYAT	64
2.3.1. Şiir.....	64
2.3.2. Hitabet.....	68
2.3.3. Lehçe.....	70
2.4. SİYASÎ HAYAT.....	72
2.4.1. Kays Kabilesinin Kendi Arasındaki Savaşlar	73
2.4.1.1. Rahrahân Savaşı	73
2.4.1.2. Dâhis ve Gabrâ Savaşı	75
2.4.1.3. Kays Aylân Kabilesinin Kendi Arasındaki Diğer Küçük Çatışmalar	76
2.4.2. Kays Aylân ve Komşu Kabileler Arasındaki Savaşlar	77
2.4.4.1. Şi‘bü Cebele Savaşı.....	77
2.4.4.2. Ficâr Savaşı	78
2.4.2.3 Kays Aylân’ın Komşu Kabilelerle Yaptığı Diğer Savaşlar	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYS AYLÂN KABİLESİ VE İSLAMLAŞMA SERÜVENİ

3.1. MEKKE DÖNEMİ	82
3.2. MEDİNE DÖNEMİ	83
3.2.1. Karâretü’l-Küdr Gazvesi.....	84
3.2.2. Zû Emer Gazvesi.....	84
3.2.3. Benî Süleym Gazvesi	85
3.2.4. Bi’rîmaûne Seriyyesi.....	85
3.2.5. Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî Seriyyesi.....	88
3.2.6. Zâtü’r-Rikâ Gazvesi	89
3.2.7. Hendek Gazvesi’nde Kays Aylân	90
3.2.8. Gâbe Gazvesi	94
3.2.9. Zü’l-Kassa Seriyyesi	96
3.2.10. Huneyn Gazvesi ve Tâif Kuşatması	97
3.2.11. Tebük Gazvesi.....	99

3.2.12. Dahhâk b. Süfyân'ın Kilâb Kabilesine Yaptığı Seriyeye	100
3.2.13. Mekke'nin Fethine Kadar Kays Aylân Kollarına Yapılan Seriyeler	100
3.3. HEYETLER YILI VE KAYS KABİLE HEYETİNİN MEDİNE'YE GELİŞİ.....	103
3.3.1. Abs Heyeti.....	103
3.3.2. Bekkâ Heyeti.....	104
3.3.3. Benî Ca'de b. Kâ'b Heyeti	105
3.3.4. Kilâb Heyeti	105
3.3.5. Benî Sa'lebe Heyeti.....	105
3.3.6. Benî Fezâre Heyeti	106
3.3.7. Benî Hilâl Heyeti.....	106
3.3.8. Benî Muhârib Heyeti.....	106
3.3.9. Benî Kuşeyr Heyeti	107
3.3.10. Bâhile Heyeti.....	107
3.3.11. Ukayl Heyeti	108
3.3.12. Hevâzin ve Sakîf Heyeti.....	108
3.3.13. Süleym Heyeti.....	109
3.3.14. Eşca Heyeti.....	109
3.3.15. Âmir b. Sa'saa Heyeti	110
3.3.16. Sa'd b. Bekr Heyeti	110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE KAYS AYLÂN KABİLESİ

4.1. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ	112
4.1.1. Zü'l-Kassa Savaşı'nda Kays Aylân	113
4.1.2. Yalancı Peygamber Tuleyha ve Kays Aylân Kabilesinin Rolü	115
4.1.3. Ümmü Ziml Selma'nın İsyanı.....	118
4.1.4. Fücae es-Sülemi İsyanı	119
4.1.5. Ridde Olaylarına Karışan Bazı Kays Aylân Kabileleri.....	120
4.1.6. Halife Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihlerinde Kays Aylân Kabilesi	122
4.1.6.1. Suriye Fethinde Kays Aylân Kabilesi	123
4.1.6.2. Irak'ın Fethinde Kays Aylân Kabilesi	126
4.2. HZ. ÖMER DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ.....	126
4.2.1. Köprü (Cisr) Savaşında Kays Aylân (13/634)	127

4.2.2. Kadisiye Savaşı'nda Kays Aylân (16/637)	129
4.2.3. Nihavend Savaşı'nda Kays Kabilesi (21/642)	131
4.2.4. Musul'un Fethinde Kays Aylân Kabilesi	133
4.2.5. Azerbaycan'ın Fethinde Kays Aylân Kabilesi	133
4.2.6. Çeşitli Olaylarda Kays Kabilesi	134
4.2.7. Basra Şehrinin Kurulmasında Kays Kabilesi	135
4.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ	136
4.3.1. Hz. Osman Dönemi Fetihlerinde Kays Aylân	137
4.3.2. Hz. Osman Dönemi'nde İskân ve Kays Kabilesi	138
4.4. HZ. ALİ DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ	141
4.4.1. Hz. Aişe'nin Muhalefetinde Kays Aylân Kabilesinin Rolü	144
4.4.1.1. Cemel Savaşı'nda Kays Aylân Kabilesi	146
4.4.2. Sıffin Savaşı'nda Kays Aylân Kabilesi	147
SONUÇ	151
KAYNAKÇA	155

KISALTMALAR

AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bk.	: Bakınız
b.	: Oğlu
bt.	: Kızı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşler Başkanlığı
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
md.	: Madde
MEB İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, vefatı
s.	: Sayfa
Say.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: Tahkik
trc	: Tercüme
t.y.	: Basım tarihi yok
YDÜİFD	: Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yay.	: Yayını/ Yayınları
y.y.	: Basım yeri yok

ÖN SÖZ

İslâm öncesi Arap tarihi genel olarak Câhiliye Devri, bu dönemin kültürü de câhiliye kültürü olarak isimlendirilmiştir. Câhiliye Dönemi, Arapların siyasî, sosyal ve iktisadi ilişkilerini kabilecilik esasına göre şekillendirmiş oldukları bir dönem olmasından dolayı kabile çalışmaları, İslâm Tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Kabile ve asabiyet kavramlarının daha iyi anlaşılması, gerek İslâm öncesi gerekse İslâm sonrası dönem olaylarının daha iyi anlaşılmasına, karanlıkta kalmış birçok olayın gün yüzüne çıkarılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Kabile çalışmalarının sunacağı bu değerli katkılara karşılık, kabilelerle ilgili İslâm Tarihi alanında yapılan çalışmalar, ansiklopedik çalışmalar olmaktan öteye geçememiş ve yetersiz kalmıştır.

Câhiliye'den Emevîlere kadar geçen süreçte Kays Aylân ve ona mensup kabileleri göz önünde bulundurarak yapılan bu çalışma, şüphesiz İslâm Tarihi'ndeki tüm olaylarının gün yüzüne çıkarılması noktasında tek başına yeterli değildir. Çünkü genelde tarih, özelde İslâm Tarihi hadiselerini tek bir kabileyi merkeze alarak diğer kabileleri ve hadiseleri bir tarafa bırakmak suretiyle açıklamaya çalışmak ilmi bir tutum olmaz. Bu sebeple Kays Aylân kabilesi konulu bu tezde tarihi hadiseleri anlatmaya çalışırken kabilenin siyasi, ekonomik, kültürel yönlerini de göz önüne alarak olayların neden ve sonuçlarını farklı bakış açılarıyla anlatmaya çalıştık. Bu araştırma, Kays Aylân'ı merkeze alarak Cahiliye ve İslâm'ın ilk dönemini aydınlatmaya yönelik bir çalışmadır.

Kays Aylân kabilesini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, genel olarak siyasi, sosyal ve kültürel tarihi bakış açısıyla sunulmaya çalışılmıştır. Ancak bu çalışmanın konusu olan kabile ve diğer kabilelerle ilgili doğru tespitlerin yapılabilmesi ve bilimsel bilgilerin gün yüzüne çıkarılabilmesi için Arap edebiyatı ve siyaset bilimi gibi farklı ilimlerin kaynak yöntemleriyle de konunun araştırılması ve bir bütün olarak kabilenin tarihteki rolünün belirlenmesine ihtiyaç vardır. Aslında bu faaliyet, bütün İslâm tarihi süreci de göz önünde bulundurulduğunda bir araştırmacının veya bir bilim dalının tek başına başarabileceği bir etkinlik olması mümkün değildir. Bundan dolayı bu çalışma da farklı alanların bilgi ve metodlarından istifade ederek konuya yeni bir boyut kazandırmayı amaçlamıştır.

“Câhiliye Döneminden Emevîler Dönemine Kadar Kays Aylân Kabilesi” adını taşıyan çalışma içerik olarak önsöz, giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. Giriş kısmında tezin önemi, amacı, metodu, problemi ve kullanılan kaynaklardan söz edilmiştir.

Birinci bölümde Kays Aylân kabilesi ile ilgili genel bilgilere yer verilmiş, köken itibariyle nispet edildiği Adnânîler hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Kays Aylân kelimesinin anlamı ve kökeni hakkında bilgiler sunulmuştur. Yine bu bölümde Kays Aylân’ın soyu, alt kolları ve söz konusu zaman sürecinde yaşadığı coğrafya hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Kays Aylân’ın sosyal, kültürel, dinî hayatı ele alınmıştır. Bu bölümde Arapların bitmek tükenmek bilmeyen ve “Eyyam” adı verilen savaşlar hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Bununla birlikte Kays Aylân kabilesinin yaşadığı coğrafyada gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetlere, Mekke’de yaşayan Kureyş kabilesi başta olmak üzere çevre kabilelerle kurdukları siyasi ilişkilere değinilmiştir.

Üçüncü bölümde kabilenin İslamlaşma serüveni anlatılmıştır. Hz. Muhammed’in kabileyle ilk ilişkisi olan Tâif ziyareti ve sonrasında panayırlarda yapılan kabile ziyaretleri bu bölümde anlatılmıştır. Hicret’ten sonra Medine Dönemi’nde İslâmiyet’i kabul eden kabilenin Müslüman olma süreci ve İslâm dininin kabilenin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısı üzerindeki etkileri hakkında da bilgi verilmiştir.

Son bölümde ise Hz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkan irtidat hareketlerindeki kabilenin konumu, Hz. Ömer dönemindeki Irak ve Fars topraklarında yapılan fetihlerde Kays Aylân soyuna mensup kabilelerin aldıkları önemli rollere değinilmiştir. Hz. Osman döneminde Horasan fetihleri ile iskâna yer verilmiş, Hz. Ali dönemindeki Cemel Vakası, Sıffin Savaşları’nda Kays Aylân kabilesinin konumundan bahsedilmiştir.

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmada, İslâm öncesinden başlanarak Dört Halife Dönemi sonuna kadar olan süreç kapsamında İslâm tarihinde önemli bir yere sahip olan Kays Aylân kabilesi çeşitli yönleriyle ele alınacaktır. Amacımız öncelikle Kays Aylân kabilesinin İslam öncesi dönemdeki ekonomik, siyasi, sosyal ve dini yapısını tanıtmak, daha sonra da Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemi'nde kabilenin önemli rollerini incelemektir. İslâm öncesi dönem olarak isimlendirilen Câhiliye dönemi, Arapların sosyal ve siyasî yapılarını tamamen kabilecilik üzerine kurdukları bir dönemdir. Ayrıca unutmamak gerekir ki Hz. Peygamber'in hayatının büyük bir kısmını Câhiliye kültürünün ve anlayışının hâkim olduğu ortamda geçmiş, yine risaletin ilk on üç yılını cahiliye kurallarının geçerli olduğu Mekke'de geçmiştir. Bu sebeple Cahiliye'yi bilmek aynı zamanda siyer-meğâzî konularını da kavramakla doğru orantılıdır. Ülkemizde bu zamana kadar İslâm tarihinde kabileler bazında yapılan çalışmaların az olması yaptığımız bu çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

2. ARAŞTIRMA METODU VE KAYNAKLAR

Tezin hazırlanmasında tümevarım ve kaynak tarama metodu kullanılmıştır. Kabileye mensup önemli şahısların hayatları, öne çıkan olaylar ve Kayslıların yaşadıkları coğrafya ilk dönem kaynaklarından başlayıp günümüz araştırmalarına varıncaya kadar incelenip kabile hakkında genel bir neticeye varılmaya çalışılmıştır. Kaynakların taranması sonucu elde edilen bilgiler, mantıksal bağlantılarla bir bütünlük oluşturulmaya çalışılmış ve olaylar bu eksende yorumlanmıştır. Konu ile ilgili yaptığımız araştırma sürecinde karşılaşılan sorunların başında Kays Aylân kabilesiyle ilgili bilgilerin sınırlı olması ve bilimsel çalışmaların az olması gelir. Ülkemizde akademik alanda Kays Aylân kabilesiyle ilişkili üç adet yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ilki "Cahiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Tâif" ikincisi

ise ‘‘Hz. Peygamber Döneminde es-Süleym kabilesi lideri Abbâs b. Mirdâs ve Faaliyetleri’’ üçüncüsü ise ‘‘ Tâif Şehri ve Sakif Kabilesi’’dir. Bu üç çalışma Kays Aylân kabilesi hakkında kısmı bir bilgi verirken kabileye bütüncül bir bakıştan uzaktır.

Tezin hazırlanmasında mümkün oldukça ana kaynakları kullanmaya çalıştık. Bu kaynaklarda yer alan rivayetlerdeki farklılıklara değinmeye gayret ettik. Kaynaklardaki veriler üzerinde yer yer değerlendirmelerde bulunduk. Bununla birlikte sonraki dönemlerde yazılmış makale ve kitap gibi eserlerden de faydalandık. Buradaki bilgiler eski kaynaklardaki bilgilerin değerlendirilmesi açısından konumuza ışık tutmuştur. Çalışmamızda yararlandığımız eserler arasında coğrafya, ensâb, siyer-meğâzî, tabakât, İslâm tarihi, tefsir, hadis kitapları ile Cahiliye Dönemi’ne ait şiir ve şairlerin yer aldığı edebiyat kitapları önemli bir yer tutmaktadır.

Araştırmamızda kabilenin nesebi ve önemli şahsiyetleri ile ilgili bilgilere ulaşmada ensâb kaynaklarına müracaat edilmiştir. Bu kaynaklarda Kays Aylân kabilesi nesebi ile ilgili bilgilerin yanında kabilenin önemli bazı fertlerinin İslâm öncesi ve sonrası tarihi süreçteki yerlerini anlatan biyografilerini de bulduk. Kullandığımız belli başlı en eski ensâb kitapları arasında Kelbî’nin (ö. 204/819), *Cemheretü’n-Neseb* ve *Nesebü Maad ve’l-Yemeni’l-Kebîr* adlı iki eseri, Belâzürî’nin (ö. 279/892), *Ensâbü’l-Eşrâf* ve İbn Müberred’in (ö. 285/897), *Nesebü Adnân ve Kahtân* adlı eseri gelmektedir. Bunların yanında çalışmamızda Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm’ın (ö. 224/838), *en-Neseb’i*, İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889), *el-Maârif’i*, İbn Düreyd’in (ö. 321/933) *el-İştikâk’ı*, İbn Hazm’ın (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensâbi’l-Arab’ı*, Sem’ânî’nin (ö. 562/1167), *el-Ensâb’ı* gibi eserler önemli yer tutmaktadır.

Yararlandığımız siyer-meğâzî ve genel İslâm tarihi kaynakları arasında başlıca zikredilecek olanlar; İbn Şihâb ez-Zührî’nin (ö. 124/742), *el-Meğâzî* adlı eseri, Muhammed İbn İshâk’ın (ö. 151/768), *Kitâbü’s-Siyer ve’l-Meğâzî* adlı eseri, Vâkıdî’nin (ö. 207/822), *el-Megâzî* adlı eseri, İbn Hişâm’ın (ö. 218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye* adlı eseri, Ya’kûbî’nin (ö. 292/905), *Târîhu’l-Ya’kûbî* adlı eseri, Taberî’nin (ö. 310/923), *el-Ümem ve’l-Mülûk* adlı eseri, İbn Hibbân’ın (ö. 354/965), *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbârü’l-Hulefâ* adlı eseri, İbnü’l-Esîr’in (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi’t-Tarih* adlı eseri, İbn Kesîr’in (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve’n-Nihâye* adlı eseri önemli bir yer tutmaktadır. İstifade ettiğimiz diğer İslâm Tarihi kaynakları Halîfe b. Hayyât’ın (ö. 240/854-55) *Târîhu Halîfe b. Hayyât’ı*, İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889), *el-İmâme ve’s-Siyâse’si* ve ed-Dineveri’nin (ö. 282/895), *Ahbâru’t-Tivâl* adlı eserler gelmektedir.

Ayrıca faydalandığımız diğer bir kitap türü de edebiyat kitapları olmuştur. Bu tür eserler, Câhiliye toplumunun sosyal ve kültürel yapısını yansıtması bakımından çalışmamız için önemli bilgiler sunmuştur. Yararlandığımız edebiyat kitapları arasında Câhiz'in (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eseri, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve ş-şuarâ* adlı eseri, İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940), *el-Ikdü'l-Ferîd* adlı eseri, İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Egânî* adlı eseri, İbn Reşîk'in (ö. 456/1045) *el-Umde* adlı eseri önemli bir yer tutmaktadır.

Kabilelerin yerleşmiş oldukları coğrafya ve bu coğrafyanın özellikleri hakkında önemli bilgiler veren kitaplar arasında Hemedânî'nin (ö. 360/971) *Sıfatü Cezîreti'l-Arab'ı*, İsfahânî'nin (ö. III./IX) *Bilâdü'l-Arab'ı*, Ebû Ubeyde el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) *Mu'cemü müsta'cem'i* ve Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1299) *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserleri faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

Kays Aylân kabilesini her yönüyle incelemeye çalıştığımız tezimizde kabileye mensup önemli şahısların biyografilerini içeren tabakât kitaplarından da mümkün olduğunca yararlanmaya çalıştık. Bunlar arasında İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1499) *el-İsâbe* adlı eseri çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca putperestlik ile ilgili müstakil bir eser olan İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/819), *Kitabü'l-Esnâm*'ın'dan faydalandık.

İslâm öncesi dönemde Arap yarımadasında kurulan panayırlar, ticarî ilişkiler, kervanlar ve siyasî ilişkiler hakkında önemli bilgiler veren İbn Habîb'in (ö. 245/860), *el-Münemmak ve el-Muhabber* adlı kitapları ile Ezrakî'nin (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke'si* faydalandığımız kıymetli eserler arasındadır.

İslâm tarihinde, fetih hareketlerinin büyük önemi olduğundan bölgelerin fetih tarihleri müelliflerce ayrıca kayıtlara geçirilmiştir. Fetihlerle ilgili bilgiler veren önemli eserlerin başında Belâzürî'nin (279/892), *Fütûhu'l-Buldân* ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176), *Tarihu Medineti Dimaşk* adlı eserlerden de faydalandık.

Yukarıda adı geçen ana kaynakların yanında kabilelerin dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarıyla ilgili bilgiler veren güncel ve çağdaş araştırmalardan da faydalanılmıştır. Bunların başında Cevad Ali'nin *el-Mufasssal* adlı eseri, Ömer Rıza Kehhâle'nin kabilelerle ilgili çalışması olan *Mu'cemü'l-Kabâil* adlı eseri ve Philip Hitti'nin *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* adlı eseri gelir. Bununla birlikte Hasan İbrahim Hasan'ın *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi* adlı eserinden yer yer faydalanılmıştır.

Adı geçen kaynaklar dışında çalışmamızın bütünlüğünü şekillendirmesi açısından zaman zaman başvurduğumuz tefsir ve hadis kaynakları da olmuştur. Bunların başında tefsir kaynaklarından biri olan Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* tefsiri gelir. Bunun yanında yararlandığımız tefsir kaynaklarından Beğavî'nin (ö. 510/1116), *Mealimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'an* adlı eseri, İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eseri gelir. Hadis kaynaklarından Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sâhîhu'l-Buhârî* adlı eserinden faydalanılmıştır.

Batılı araştırmacılardan Wellhausen'in *Arap Devleti ve Sukûtu ve İslâm En Eski Tarihine Giriş*'i, Montgomery Watt'ın *Hz. Muhammed Mekke'de ve Hz. Muhammed Medine'de* adlı eserleri ile M. J. Kister'in *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine* adlı makalelerinden derlenen eserinden önemli ölçüde faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYS AYLÂN KABİLESİNİN SOYU, ALT KOLLARI VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA

1. KAYS AYLÂN'IN ARAP KABİLELERİ ARASINDAKİ YERİ

İslam öncesi Cahiliye Araplarının nesebe dayalı bir toplum olduğu genel kabul gören bir bilgidir. İster göçebe ister yerleşik olsun, her Arap kabilesi okuma ve yazmadan önce nesebe önem vermiş ve Arap olmayanlara karşı bu bilgileriyle övünmüşlerdir. Bu toplumlar, uzayıp giden şecerelerini zikretmekten ve onu sohbetlerinde dile getirmekten son derece hoşlanmaktadırlar. Ayrıca bunu Hz. Âdem'e kadar dayandırmaları da sıkça görülen bir tutumdur. Diğer milletlerle karşılaştırıldığında, Araplar kadar nesep konusunu bir ilim derecesinde ele alan başka bir topluluk bulmak zordur.¹ Bu nesep ilmine verilen önemin yansımalarını, Cahiliye Dönemi şiirinde, hitabetinde; “Eyyâmü'l-Arab” ve “Ahbâr” gibi kültürel aktivetelerde görmek mümkündür. Bu tutumun siyasî, iktisadi, dini ve sosyal birçok sebepten kaynaklanması muhtemeldir. İslam'ın gelmesiyle bu nedenlerden bir kısmının ortadan kalkmasına rağmen, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası dönemde bu ilimle uğraşın farklı boyutlarda devam ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Hicrî II. asrın son çeyreği ile III. asrın tamamına yakın bir döneminde nesep ilmiyle ilgilenen âlimlerin sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğu görülmektedir. Genel olarak inceleme konuları ise; kabilelerin nesepleri ve bu kabilelere mensup önemli şahsiyetlerin karakteristik özellikleri, yaşadıkları beldeler, meslek ve meşguliyetleri şeklindedir.² Ayrıca bu yolla, neseplerde oluşabilecek karışıklıkların önüne geçilmeye çalışılmış ve bu çalışmalar sonucunda kıymetli eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin oluşturulmasında farklı saikler olmakla birlikte, bunların daha çok siyasi ve idari amaçlara hizmet ettiği kanaatindeyiz.

Nesep ilmi ışığında bir kabilenin tüm fertlerini tam olarak bilmemiz mümkün

¹ Philip Khuri Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), I, 52.

² Mustafa Fayda, “Ensâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11 (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 244-245.

değildir. Ancak kabilenin liderlerini, kabileye yön veren ve kabilenin tanınmasında önemli bir yere sahip şahsiyetleri görmek mümkün olmaktadır.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Kays Aylân, Adnânî kökenli, önemli bir geçmişe sahip, çok kalabalık ve büyük bir kabiledir.³ Câhiliye Dönemi ve İslâm sonrası dönemde özel bir yeri olan bu kabileden birçok kol ve alt kollar türemiştir.⁴ Kays Aylân, büyük Arap kabilelerinden biri olarak kabul edilir.⁵ Câhiliye Dönemi'nde "Cemâcim" olarak bilinen kabilelerdendir.⁶ Cemâcim, kelime olarak "kafatası, önde gelenler" manasına gelmektedir. Terim olarak ise kendisinden alt kolların oluştuğu, vücutta her uzvun kendisine bağlı olduğu baş konumuna ve önemine sahip kabileler için kullanılır. Cemâcim kabileleri sekiz tanedir. Bu sekiz kabileden ikisi Yemen, ikisi de Rebîa kabilelerine mensuptur. Geri kalan diğer dört kabile ise Mudar'a aittir. Mudar içinde yer alan bu dört kabilenin ikisi Kays Aylân'a mensuptur. Gatafân ve Hevâzin kabileleri ise Kays Aylân içinde yer almaktadır.⁷

Kabilenin Sakîf, Advânoğulları ile Âmir b. Sa'saa kabilesi hums⁸ kabilelerinden kabul edilir.⁹ İbn Habîb, Âmir b. Sa'saa soyundan gelen bazı kolların annelerinin Kureyş'ten olmasından dolayı hums kabilelerinden saymaktadır.¹⁰ Kays Aylân'ın diğer kolları ise Hille kabilelerinden kabul edilir.¹¹ "Araplar'ın tencere taşları" (sacayağı) anlamına gelen "Esafî'l-Arab" kabilelerindendir. Bu kabileler Süleym, Hevâzin, Gatafân, A'sur ve Muhârib'tir.¹²

³ Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, thk. Nâcî Hasan, (Beyrut: 1986), 20, 311; Ebü Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm el-Endelûsî, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü'l-Kitap el-İlmiyye, 1971), 10.

⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 19-20; Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, (Kahire, 2.bs., 1981), 63.

⁵ Büyük kabilelerden biri de Rebîa kabilesidir. Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Beyrut: Dârü'l-İlmiyye, 1969), c. 4, 526; Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, çev: Ahmet Serdaroğlu, (Ankara: Kılıç Kitabevi), 1976, 35.

⁶ Ebü Cafer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye el-Bağdâdî el-Hâşimî, *el-Muhabber*, çev: Adem Apak-İsmail Güler, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 178; İbn Hazm, *Cemhere*, 487.

⁷ Ebü Ömer Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Abdirrabbih b. Habîb el-Kurtubî, *el-Ikdü'l-Ferîd* (Beyrut: Darü'l-İlmiyye, 1983), c. 3, 303-307; İbn Hazm, *Cemhere*, 487.

⁸ İslâmiyet'ten önce Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan dinî ve ticarî imtiyazlara sahip Kureyş ile akrabalığı ve anlaşması olan bazı kabilelere hums, onların dışında kalanlara ise hille deniliyordu. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, çev: Yunus Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 184-186.

⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 140; İbn Hazm, *Cemhere*, 486.

¹⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 139-140.

¹¹ Hille, Hums dışındaki kabilelere verilen isimdir. Hille kabileleri hac esnasında sadece Harem içinde avlanmayı yasak sayardı. Kâbe'yi tavaf ederken Humsluların elbiselerini kiralarları. Bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 140-141.

¹² İbn Hazm, *Cemhere*, 486.

1.1. KABİLENİN ADNÂNİLER'E NİSBETİ

Konumuz olan Kays Aylân, soy itibariyle Adnânîler'e nispet edilmektedir.¹³ Kays Aylân'ın bir Arap kabilesi olması dolayısıyla Araplar hakkında kısaca bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Tarihçiler, Arapları genel olarak iki kısma ayırırlar:

- a) Arab-ı Bâide: İlk çağlarda yaşayan ve sonra yok olan Araplardır.¹⁴ Âd, Semûd, Tasm, Cedîs, Amâlîka, Câsim ve Birinci Cürhüm kabilesi gibi tarihin eski devirlerinde yaşamış olup daha sonra çeşitli sebeplerle yok olmuş ve soyları günümüze kadar ulaşmamış olan kabileleri içermektedir.¹⁵
- b) Arab-ı Bâkiye: Soyları devam eden Araplardır. Arab-ı Bâkiye iki büyük kola ayrılmaktadır. Bu kollar şunlardır:

Arab-ı Âribe: Güney Arabistan'daki Kahtânîlerdir ki bunların ana yurdu Yemen'dir.¹⁶ Kahtânîler, Kehlân ve Himyer olmak üzere iki büyük kola ayrılmaktadırlar.¹⁷

Arab-ı Müsta'ribe: Neseplerini Hz. İsmail'e bağlayan Kuzey Arabistan Araplarıdır ki daha çok Adnânîler, Nizârîler, Maadîler olarak tanınmaktadırlar.¹⁸

Kays Aylân kabilesinin de mensubu olduğu Adnânîler için, Arap olmayıp Arap dilini öğrenmek suretiyle sonradan Araplaşmış anlamına gelen "Arab-ı Müsta'ribe" denilmiştir. Bu soyun atası kabul edilen Hz. İsmail, Mekke'de Kahtânî asıllı Cürhüm kabilesi reisinin kızıyla evlenmiş ve Hz. İsmail'in soyu bu şekilde yayılmıştır. Onun neslinden gelenlere önce İsmailoğulları, daha sonra da Adnânîler denilmiştir.¹⁹

Adnân'ın İsmail'in evlatlarından olduğu hususunda herhangi bir şüphe

¹³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 20; İbn Hazm, *Cemhere*, 10.

¹⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, trc. Dursun Hazer-Fethullah Zengin (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), c. 1, 263-266; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 35-39.

¹⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 266-276; Hitti, *Siyasi ve Kültürel*, c. 1, 56; Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *DİA*, c. 3, 273.

¹⁶ Hasan İbrâhim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yay., 1985), I, 26; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 38.

¹⁷ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, çev. Hikmet Akdemir (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), c. 1, 42-44; Yıldız, "Arap", *DİA*, c. 3, 273; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 38, 103.

¹⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 9; Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 1.

¹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 294; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 165; Yıldız, "Arap", *DİA*, c. 3, 273.

olmamakla beraber Araplar, İsmail ile Adnân arasındaki kuşaklarda ihtilaf etmişlerdir.²⁰ Adnânoğullarının soyundan gelen birçok kabile bulunmaktadır. Bu kabilelerden biri de Adnân'ın oğlu Maad'dan gelen Nizâr kabilesidir.²¹ Nesep âlimleri, İsmail ile Adnân arasındaki kuşaklarda ihtilâf olduğunu kaynaklarda zikrederken, Nizâr'ın Adnânî kabilelerin müşterek atası olduğunu da kabul etmişlerdir.²² Nizâr b. Maad b. Adnân'ın soyu, iki büyük Arap kabilesi olan Mudar ve Rebîa ile devam etmiştir.²³ Nizâr'a mensup kabileler arasında ise Mudar²⁴ kabilesi ön plana çıkmıştır. Bu kabileye mensup olanların sayılarının çokluğu ve bunların nüfuz sahibi olmaları; aynı zamanda Hz. Peygamber'in soyunun temelini teşkil etmeleri, onlara tarihte büyük bir şöhret kazandırmıştır.²⁵

Mudar'ın İlyâs ve Aylân adındaki oğulları bütün Mudarlı kabilelerin kökenini teşkil etmektedir.²⁶

1.2. KAYS AYLÂN KELİMESİNİN KÖKENİ

Dil bilginlerine göre Arap lügatinde Aylân “ â'la ye'lu `ailen”, “muhtaç oldular” “fakirleştiler ” fiilinin fa'lân kalıbından gelmiştir. Bazı âlimlere göre, Aylân; muhtaçtı, fakirdi. Kardeşi İlyâs'tan bir şey istiyordu. İlyâs, kardeşine “Sen bana muhtaçsın.” dediği için “Aylân” olarak adlandırıldı.²⁷ Kays, “Ka'se, Ye'kîsu, Kaysen” mastarından türemiştir. Kays, “kıyas, ölçü, ölçme, kıyaslamak” anlamlarına gelmektedir. Mıkyas ise miktardır. Bir şeyi ölçerek takdir etmek anlamına gelir. “Benimle onun arasındaki bir

²⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, 9.

²¹ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî, *Nesebü Mead ve'l-Yemeni'l- Kebîr*, thk. Nâcî Hasan (Beyrut: Mektebetü'n- Nehda el-Arabiyye, 1988), c. 1, 17; Ebü Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, trc. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), c. 1, 44.

²² Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 59-61; İbn Hazm, *Cemhere*, 9-10; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 170.

²³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 114; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 63.

²⁴ Nizâr'ın diğer çocukları Rebîa, İyâd ve Enmâr'dır. Bk. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 64; Ebü'l Abbâs Muhammed b. Yezîd, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, thk. Abdülaziz el-Meymenî er-Rackutî (y.y., 1936), 1; İbn Hazm, *Cemhere*, 10.

²⁵ Ebü Abdillâh Muhammed Sad b. Menî el-Hâşimî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev: Komisyon (İstanbul: Siyer Yay., 2015), c. 1, 1-7; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 171.

²⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 115; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 64; Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 2.

²⁷ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikâk*, thk. Abdullah Muhammed Harun (Beyrut: y.y., 1991), 265; Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed el-Ensârî er-Rüfeyhiî, *Lisânü'l-Arabu'l-Muhit*, (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.) c. 11, 488.

yay mesafesi veya bir mızrak uzunluğu kadardır.”²⁸ ayetinde ve “Firavunların firavunluğu ile ümmetin firavunluğu arasında bir karış mesafe bulunmamaktadır.” hadis-i şerifinde anlatıldığı gibi.²⁹

Ensâb ve tarih kitaplarında Aylân’ın ismi en-Nâs’tır. Mudar’ın “Aylân” adındaki siyahi kölesinin, en-Nâs’ı daha küçükken himayesine alması ve bakımını üstlenmesinden dolayı kölesine nispetle, kendisine Aylân denilmiştir.³⁰ Kays ismi ise en-Nâs’ın lakabıdır.³¹ Başka bir rivayette, en-Nâs’ın Aylân adında bir atı olduğu, diğer bir rivayette ise köpeğinin ismi olduğu için ona nispet edildiği ifade edilmektedir.³²

Aylân, en-Nâs b. Mudardır. Kays b. Aylân da denilmektedir. İlyâs b. Mudar’ın kardeşi olan en-Nâs’tan başkası değildir.³³

Dil ve ensâb âlimleri Kays Aylân adının kökeni hakkında birbirine yakın bilgi vermiş olsalar da küçük farklılıklar bulunmaktadır. Kays Aylân, kabilenin ilk adıdır ancak kabilenin adını naklederken bazı ensâb âlimleri Kays b. Aylân, bazıları da Kays Aylân adını kullanmıştır. Aylân kelimesini at, köpek veya başka bir kavramla ifade etmek de doğru değildir. en-Nâs isminin, “İlyâs’ın mukabili” şeklinde söylenmesinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Kabile hakkında bilgi verirken kaynaklarda sıkça zikredilen Kays Aylân, Kaysî, Kays isimlerini kullanmayı bu sebeplerle uygun gördük.

1.3. KAYS AYLÂN’IN NESEBİ

Nesep kitapları, Kays kabilesinin kendisine nispet edildiği Kays Aylân b. Mudar soyu hakkında açık ve kesin bilgiler aktarmaktadır. Bu kabilenin soyu, Kays Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Maad b. Adnan’a kadar dayanmaktadır.³⁴ Ancak kaynaklarda Kays Aylân’ın hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Kays Aylân ve kardeşi

²⁸ Necm 53/8.

²⁹ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 265; İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 6, 187-188.

³⁰ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 311; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 115; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, thk. Meryem Muhammed (Beyrut: Kıtâbü’n-Neseb, 1989), 244; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 64.

³¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 115; İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 6, 187-188; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 265.

³² İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 311; Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Semânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî (Haydarabad: Meclis Dairetü’l-Maârif, 1. bs., 1962), c. 9, 431.

³³ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 86; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 64; Cevad Ali, Mudar b. İlyâs’tan İlyâs b. Mudar geldi. İlyâs’ın ise Kays Aylân olduğu belirtir ve Mesûdî’den naklettiği bir rivayette Mudar’ın iki kabileye ayrıldığı, bunların Hindif ve Kays olduğunu zikreder. Bk. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 352-353.

³⁴ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 311; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 115; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 244; İbn Hazm, *Cemhere*, 9-10.

İlyâs'ın annesi, Esmâ bt. Su'd b. Eslem b. el-Haris b. Kudâa'dır.³⁵

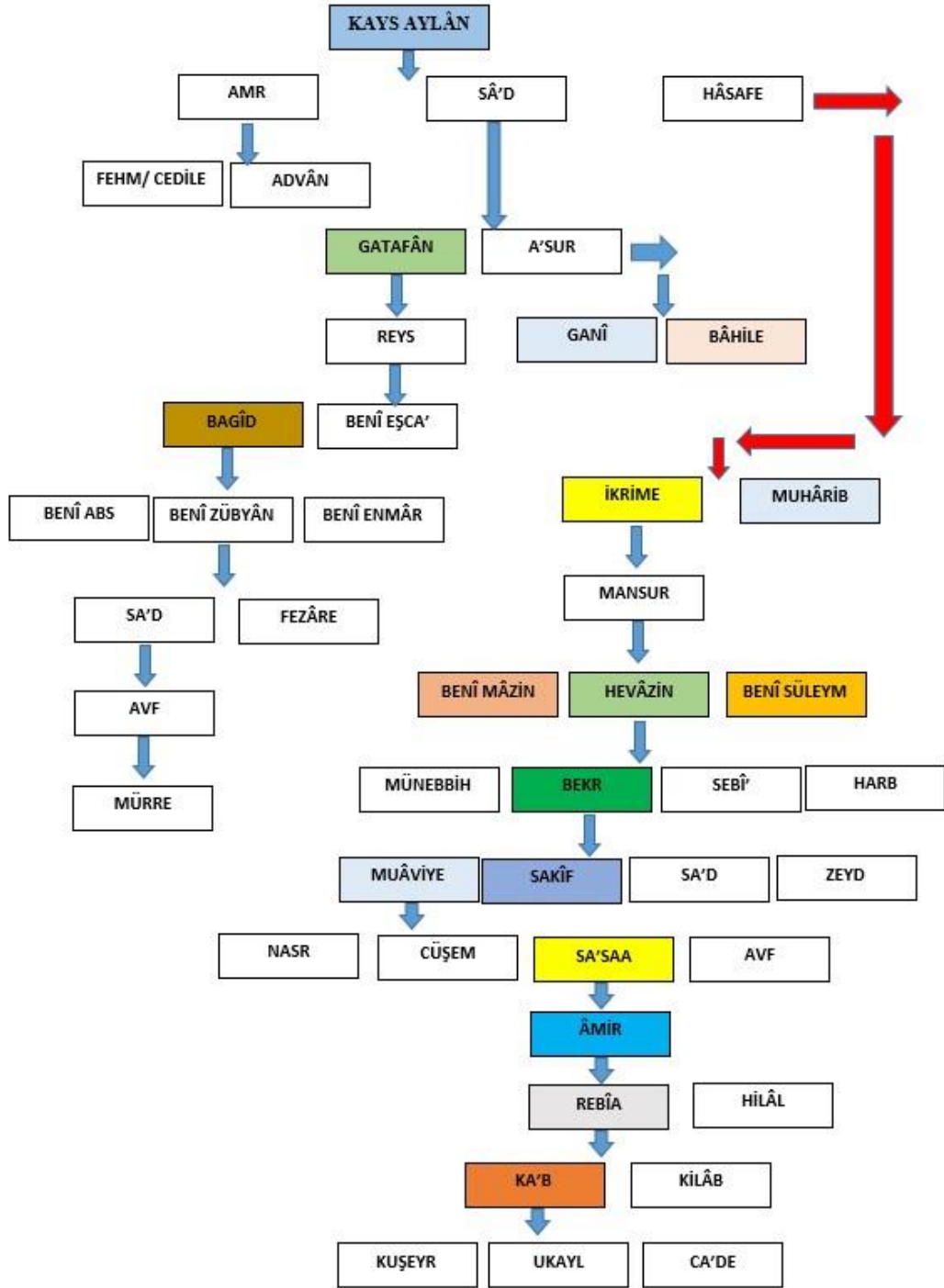
1.4. KAYS AYLÂN B. MUDAR'IN ÇOCUKLARI

Tablo. 1: Kays Aylân'ın Şeceresi³⁶

³⁵ Belâzürî bu ikisinin annesinin er-Rubâb bt. Hayde b. Maad b. Adnân olduğu zikretmektedir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 86; İbn Hazm, *Cemhere*, 10.

³⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311; İbn Hazm, *Cemhere*, 480-483.

Kaynaklarda, Kays Aylân'ın çocuklarının Amr, Sa'd ve Hasafe olduğu belirtilmektedir.³⁷ Bunların annesi Amretü bt. İlyâs b. Mudar'dır.³⁸ Bu üç çocuğun ismiyle ilgili nesep kitaplarında ortak bilgiler yer almaktadır.³⁹ Kays Aylân'ın

³⁷ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 244; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 79; Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 10.

³⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311.

³⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311; İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

çocuklarının soyundan birçok kabile ve bu kabilelere bağlı kollar doğmuştur. Bunlar, Kays Aylân'ın oğlu Amr b. Kays Aylân'dan Fehm ve (Haris) Advân⁴⁰, Sa'd b. Kays Aylân'dan Gatafân ve Münebbih (A'sur),⁴¹ Hasafe b. Kays Aylân'dan İkrime ve Muhârib⁴² kabileleridir.

1.4.1. Amr b. Kays Aylân b. Mudar

Amr, Kays kabilesinin en zayıf kolunu oluşturmaktadır. Amr'ın nesli Fehm ve Advân ile devam etmiştir. Bu ikisinin annesi ise Cedile bt. Mürre b. Edd'dir.⁴³ Amr b. Kays Aylân'ın hayatı hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır.

1.4.1.1. Fehm b. Amr b. Kays Aylân (Cedile)

Fehm b. Amr'ın çocukları Kayn, Sa'd ve A'iz'dir.⁴⁴ İbn Hazm, bu isimlere Âmir ismini de ilave etmiş fakat bu oğlu hakkında bilgi vermemiştir.⁴⁵

Kayn b. Fehm'in çocukları Amr, Adıyy ve Haris'tir.⁴⁶ Sa'd b. Fehm'in çocukları ise Teym, Kâ'b, Târud ve Harb'dir.⁴⁷ Benî Sa'd kolundan gelen en önemli kişi Teebbeta Şerran'dır.⁴⁸ Asıl ismi Sâbit b. Cabir b. Fehm'dir.⁴⁹ Teebbeta Şerran, cesur, zeki, kurnaz bir bedevîdir. Sâbit'in, "Teebbeta Şerran" lakabını alması çeşitli hikâyelerle nakledilmiştir. Bir rivayete göre "*Şair bir gün koltuğunun altına bir kılıç alıp dışarı çıkmış. Komşular, annesine böyle hiddetle nereye gittiğini sormuş; o da, "Bilmiyorum, koltuğunun altına bir kötülük aldı (teebbeta şerran) ve çıkıp gitti."* diye cevap vermiştir.⁵⁰ Şair o günden sonra bu lakapla anılır olmuştur. Daha sonra Sabit, Benî Hüzeyl'in kurduğu bir pusuya düşürülerek öldürülmüştür.⁵¹ Arabın şeytanlarından biri olan Mürre b. Huleyf el-Fehemî⁵² ile Târud b. Amr'ın soyundan olan Cahiliye Dönemi şairlerinden

⁴⁰ İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-ferid*, c. 1, 303; İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

⁴¹ İbn Hazm, *Cemhere*, 243-258.

⁴² İbn Hazm, *Cemhere*, 259-275.

⁴³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311; İbn Hazm, *Cemhere*, 243; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 357.

⁴⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 474; İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

⁴⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

⁴⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 474.

⁴⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 474.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 79.

⁴⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 152; İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

⁵⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 152-153; Süleyman Tülücü, "Teebbeta Şerran", *DİA*, c. 40, 269.

⁵¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 475; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 153.

⁵² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 153-154.

Â'sa'yı zikredebiliriz.⁵³

1.4.1.2. Advân b. Amr b. Kays Aylân

Hâris, Advân olarak isimlendirildi. Advân kardeşi Fehm b. Amr'a düşmanlık yaptı ve onu öldürdü. Advân ve Fehm'in annesi Cedîle bt. Mür b. Tâbihe olup Temîm b. Mür'un kız kardeşidir. Advân ve Fehm'in neslinden olanlara annesinin adı isimlendirildiler.⁵⁴ Advân (Haris) b. Amr'ın çocukları Zeyd, Yeşkûr ve Devs'tir.⁵⁵ Advân b. Amr neslinden Benî Harice, Benî Vebîş, Benî Yeşkur, Benî Avf ve Fer'an, Benî Râhim ile Benî Rîbah neşet etmiştir.⁵⁶

Zeyd'in soyundan gelenlerden biri ise Ebû Seyyâr'dır. Asıl ismi Umeyle b. A'zal b. Advân'dır. Ebû Seyyâr, Cahiliye Dönemi'nde, insanları kötü davranışlarından alıkoymak için gayret etmiş ve büyük fedakârlıklarda bulunmuştur.⁵⁷ Yeşkur soyundan gelen Âmir b. Zârib, Cahiliye Dönemi'nin en önemli hakemlerden biridir. Taraflar arasında verdiği kararlarından dolayı ona "Hükmeden bir hakem vardır." demişlerdir.⁵⁸ Rivayete göre Âmir b. Zârib, kabile içi kardeş katlinde, öldürülen aileye yüz deve diyet belirlemiş, daha sonraki zamanlarda bu uygulama bir kurala dönüşmüştür.⁵⁹ Yine Yeşkur kabilesinin altkollarından olan Benî Sa'lebe b. Zarif soyundan gelen şair Zülisba' da bu kabiledendir. Asıl ismi Hursan b. Muharris'tir.⁶⁰ Yeşkur kabilesinin altkollarından, Benî Vaile b. Amr b. Nec b. Yeşkur b. Advân soyundan Ebû Abdullah el-Cedelî gelmektedir.⁶¹

1.4.2. Sa'd b. Kays Aylân b. Mudar

Sa'd b. Kays Aylân'a mensup kabile ve kollar, hem Cahiliye Dönemi'nde hem de İslam'ın zuhuru ve sonrasında birçok siyasi olayda yer almıştır. Sa'd b. Kays

⁵³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 475.

⁵⁴ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 257.

⁵⁵ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 267; İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 79; Cevad Ali, *el-Mufassal*, c. 1, 357-358.

⁵⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 471; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 257; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 268.

⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 170; İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

⁵⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 472; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 257; Cevad Ali, *el-Mufassal*, c. 1, 358.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 69; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 257; İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, 337; İbn Hazm, *Cemhere*, 243-244.

Aylân'ın soyu Gatafân ve Münebbih ile devam etmiştir.⁶² Gatafân'ın annesi Tükeme bt. Mürrî'dir.⁶³ Diğer oğlu Münebbih'in ismi ise kaynaklarda A'sur olarak zikredilmektedir.⁶⁴

1.4.2.1. A'sur (Münebbih) b. Sa'd b. Kays Aylân

A'sur b. Sa'd'ın çocukları Mâlik, Amr, Sa'lebe, Âmir ve Muâviye'dir.⁶⁵ Mâlik ve Amr'ın annesi Müleyke bt. Neşic b. Vedia (Vedea) b. Hemdan'dır.⁶⁶ Mâlik ile Amr ve onların soyundan gelenlere, annesinin ismine nispetle Hemdan veya Hemdaniyye denilmektedir.⁶⁷ Sa'lebe, Âmir ve Muâviye'nin anneleri ise Tavafe bt. Cerm b. Rabbene'dir.⁶⁸ A'sur'un nesli çocuklarından Mâlik (Bâhile) ve Amr (Ganî) ile devam etmiştir.

A'sur'un oğlu Mâlik, Bâhile bt. Sa'b b. Sa'd b. Aşira b. Mezhic ile evlenince eşinin adıyla anılır olmuştur.⁶⁹ Bâhile, kocası Mâlik'in ölümünden sonra üvey oğlu Ma'n b. Mâlik ile evlenmiş, her ikisinden de çocukları olmuştur. Kendi çocukları ile Ma'n'ın diğer evliliklerinden olan çocuklarını Bâhile büyüttüğü için bunlara Bâhileoğulları denilmiştir.⁷⁰ A'sur'un diğer oğlu Amr'dır. İlk dönem kaynaklarında Ganî olarak zikretilmektedir.⁷¹

1.4.2.1.1. Mâlik b. A'sur b. Sa'd b. Kays Aylân (Bâhile)

Mâlik b. A'sur'un Bâhile'den olan tek çocuğu Sa'd Menat'tır.⁷² Mâlik'in ölümünden sonra Mâlik'in diğer eşinden olan oğlu Ma'n b. Mâlik ile evlenmiştir. Bu evlilikten Evd b. Ma'n ile Ciave adlı çocukları olmuştur.⁷³ Ayrıca Ma'n b. Mâlik, Bâhile dışında birçok kadınla evlilik yapmıştır. Ernebü bt. Şemh b. Fezâre'dan, Ferras, Zeyd, Vail, Haris ve Harb adlı çocukları olmuştur. İbnü'l-Kelbî ve Kasım b. Sellâm, bu

⁶² Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 10; İbn Hazm, *Cemhere*, 244.

⁶³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 413.

⁶⁴ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 257; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 269; İbn Hazm, *Cemhere*, 244.

⁶⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 457; İbn Hazm, *Cemhere*, 244.

⁶⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 457-458; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 251.

⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 80; İbn Hazm, *Cemhere*, 244.

⁶⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 457-458; İbn Hazm, *Cemhere*, 244.

⁶⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 245.

⁷⁰ İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-ferid*, c. 3, 304.

⁷¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 463; İbn Hazm, *Cemhere*, 247.

⁷² İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 458.

⁷³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 458; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 251; İbn Hazm, *Cemhere*, 245.

isimlerle beraber Vuheyb ve Amr adlı çocuklarının olduğunu da belirtir.⁷⁴ Temim b. Mürr kabilesinin oğlu Amr'ın kızı Sevede'den ise Kuteybe ve Ka'neb adlı çocukları olmuştur.⁷⁵ Mâlik ve oğlu Ma'n'ın çocukları, Bâhile'nin yanında büyüyüp yetiştiği için onların soyundan gelenler Bâhile kabilesi olarak zikredilmiştir.⁷⁶

Kuteybe b. Ma'n'ın neslinden olan Umare b. Abduluzza b. Amr b. Umare b. Sa'lebe b. Ganm b. Kuteybe b. Ma'n, Kusay b. Kilâb'ın en büyük oğlu Abdüddâr'ı öldüren kişidir.⁷⁷ Benî Sehm b. Amr soyundan ise Ebû Ümâme olarak bilinen Sudey b. Aclan el-Bâhili gelmektedir. Sahâbî olup Hz. Peygamber ve birçok sahabeden iki yüz elli kadar hadis rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'in, Ebû Ümâme'ye "*Sen bendensin, ben de senden.*" diye iltifat ettiği kaynaklarda rivayet edilir. Ebû Ümâme el-Bâhili (ö. 86/705), hayatında sade yaşayışı benimseyen, eline geçen her şeyi muhtaçlara dağıtan, hiçbir fakiri geri çevirmeyen cömert biri olarak anılmaktadır.⁷⁸ Son olarak Hz. Ömer Dönemi'nde Dımaşk ve Azerbaycan fetihlerine katılan meşhur komutan Selmân b. Rebîa, Kuteybe b. Ma'n soyundan gelmektedir.⁷⁹

1.4.2.1.2. Benî Amr b. A'sur b. Sa'd b. Kays Aylân (Ganî)

Ganî b. A'sur çocukları Ganm ve Ca'de'dir. Bu ikisinin annesi Duhem bt. Tağlib b. Vail'dir.⁸⁰ Ganm b. Ganî çocukları, Cillân (Cellân) Buhset ve Amr'dır.⁸¹

Cillân b. Ganm b. Ganî neslinden Mersed b. Ebî Mersed gelmektedir. Mersed'in asıl ismi Kennâz b. Hısn b. Cellân b. Ganm b. Amr'dır.⁸² Mersed, Kays Aylân'dan Müslüman olan ve Medine'ye hicret edenlerin ilkidir. Ayrıca Mersed ve babası, Hamza b. Abdulmüttalib'in antlaşmalarındandır. Hicret'ten sonra Hz. Peygamber tarafından Evs b. Samit ile kardeşlik bağı (muâhât) kurulan Mersed b. Ebî Mersed, Mekke'deki müslüman esirleri Medine'ye kaçırmış, Bedir ve Uhud Gazvesi'ne iştirak edip yararlılık göstermiştir. Daha sonra Mersed b. Ebî Mersed Seriyyesi (4/ 625) diye de anılan Reci'

⁷⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 458; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 251.

⁷⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 245.

⁷⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 245-246.

⁷⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 459; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 251.

⁷⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 459-460; Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 10; Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme" *DİA*, c. 10, 251.

⁷⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 247.

⁸⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 463.

⁸¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 463; İbn Hazm, *Cemhere*, 247.

⁸² İbn Hazm, *Cemhere*, 247.

vakasında şehit olmuştur.⁸³ Benî Hilâl b. Ubeyd'in soyundan gelen Riyah b. Eşel, Şe's b. Züheyr b. Abs'ı öldürmüştür. Ganî kabilesinin altkollarından Mirdes b. Hüveylid'in mensubu olduğu kabile, Senetü'l Vüfûd'da⁸⁴ Hz. Peygamber'e bir heyet göndermiştir. Yine Benî Zebbeb Ka'b'dan Usame b. Vehb, Rahrahân Günü⁸⁵ Mabed b. Zürare'yi esir almıştır.⁸⁶

1.4.2.2. Benî Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân

Gatafân b. Sa'd'ın çocukları ise Abduluzza ve Reys'dir.⁸⁷ Neseb kitaplarında Hz. Peygamber, Abdüluzzâ'nın ismini, cahiliye isimlerini andırdığı için Abdullah olarak değiştirmiştir.⁸⁸ Abdullah b. Gatafân'ın çocukları Buhse, Uzra, Ganm, Şebab ve Münebbih'tir.⁸⁹

Abdullah b. Gatafân soyundan gelenler arasında Ukbe b. Vehb b. Kelede, Akabe gecesi Hz. Peygamber'e biat eden 70 kişiden biridir. Ukbe b. Vehb, Müslüman olduktan sonra Gatafân yurdundan Mekke'ye Hz. Peygamber'in yanına göç etmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti üzerine Ukbe de Medine'ye hicret etmiştir.⁹⁰ Ensardan Benî Avf b. Hazrec'den Benî Selim b. Ganm soyu, Abdullah b. Gatafân neslinden gelmektedir ve Benî Huble kolu ile müttefiklerdir.⁹¹

1.4.2.2.1. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân

Reys b. Gatafân, Kays Aylân'ın ileri gelenlerinin ve saygın isimlerinin bulunduğu en kalabalık kabilesidir. Reys b. Gatafân'ın çocuklarının sayısı hakkında ensap kitapları farklı bilgiler vermektedir. İbn Hazm'a göre Reys'in çocukları Eşca,

⁸³ İbn Hazm, *Cemhere*, 247; Kamil Çakın, "Enes b. Ebü Mersed", *DİA*, c. 11, 233.

⁸⁴ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev: Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), c. 5, 108; Mustafa Fayda, "Senetü'l-Vüfûd", *DİA*, c. 36, 520-521.

⁸⁵ Kays Aylân kabilesinin kollarından Abs ile Zübyân kabilesi arasında yapılan muharebelerinden bir gün. Bk. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil Fi't-Târih*, trc. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), c. 1, 503-513.

⁸⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 247.

⁸⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 413; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 244; Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 11.

⁸⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 455; İbn Hazm, *Cemhere*, 248.

⁸⁹ İbnü'l-Kelbî, s. 455-456; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu kebâil* (Beyrut: Al-Resalah, 1997), c. 3, 888-889.

⁹⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, 248.

⁹¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 456-457; İbn Hazm, *Cemhere*, 248.

Bagîd, Mâzin ve Ehven'dir.⁹² İbnü'l-Kelbî ise Reys'in çocuklarından Mâzin yerine Harb'ı zikreder.⁹³ İbn Düreyd ise Reys'in çocuklarından, sadece Bagid ve Eşca'nın ismini sayarken,⁹⁴ Kasım b. Sellâm Reys'in çocuklarının sayısını beşe kadar çıkarır ve bunların isimlerini Eşca, Bagîd, Harb, Ehven ve Mâzin olarak zikreder.⁹⁵

1.4.2.2.1.1. Benî Eşca b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân

Eşca b. Reys'in çocukları Bekr, Süleym ve Amr'dır. Eşca'nın soyu oğlu Bekr ile devam etmiştir.⁹⁶ Bekr b. Eşca soyundan gelenler arasında Ma'kıl b. Sinân en çok bilinendir.⁹⁷ Ma'kıl, Ebû Yezid, Ebû Sinân ve Ebû İsa künyeleriyle de bilinmektedir. Ayrıca o, kabilesinde ilk Müslüman olanlardan biridir. Hz. Peygamber tarafından Benî Hilâl b. Âmir kabilesini, İslam'a davet etmesi için gönderilmiştir.⁹⁸ Harre Savaşı'nda birçok sahabeyle birlikte Ma'kıl b. Sinân da öldürülmüştür.⁹⁹ Ma'kıl b. Sinan'n ölümü Eşca kabilesini hüznlendirmiş ve şiirlerinde şöyle dile getirilmiştir:

“*Ensar seratina ağlar, Eşca da Ma'kıl b. Sinan'a ağlar.*”¹⁰⁰

Bekr b. Eşca'nın altkolu olan Benî İyş'den birçok şair çıkmıştır. Bunlardan şair Yezid b. Ubeyd b. Gufeyle, şair Ubeyde b. Keyşem b. Abdullah b. Tarif, şair Huzeyl b. Abdullah ile şair Hacib b. Vadiâ en meşhurlarıdır.¹⁰¹ Eşca kabilesinin reislerden olan Ruceyle b. Aiz b. Eşca ise Hendek Savaşı'nda müşriklerle birlikte Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı savaşmıştır. Yine Eşca kabilesinin reisi olan Nuaym b. Mesûd, Hendek Gazvesi'nde, Gatafân kabilesiyle birlikte Medine kuşatmasına katılmıştır. Nuaym, Gatafân grubundan ayrılarak gizlice Hz. Peygamber'in yanına gelmiş, onunla görüştüktan sonra da İslam'a girmiştir.¹⁰² Hz. Peygamber'e, Hendek Gazvesi'nde casusluk yaparak müşrikler hakkında bilgi getiren Nuaym b. Mesûd, müşriklerle Benî Kurayza Yahudileri arasındaki ittifakın bozulmasına neden olmuştur.¹⁰³ Eşca'dan son

⁹² İbn Hazm, *Cemhere*, 249.

⁹³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 414.

⁹⁴ İbn Düreyd, *el-İştikak*, 275.

⁹⁵ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 244.

⁹⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 453-455; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 250.

⁹⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 249.

⁹⁸ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 251; Ahmet Yücel, “Ma'kıl b. Sinân” *DİA*, c. 27, 444.

⁹⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 249.

¹⁰⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 453; İbn Hazm, *Cemhere*, 249.

¹⁰¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 454; İbn Hazm, *Cemhere*, 249.

¹⁰² Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 251.

¹⁰³ İbn Hazm, *Cemhere*, 250; Şenel, “Nuaym Mesûd”, *DİA*, c. 33, 219-220.

olarak sahâbî Nubeyt b. Şürayt b. Enes b. Mâlik b. Hilâl'ı sayabiliriz.¹⁰⁴

1.4.2.2.1.2. Benî Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân

Bagîd'in çocukları Enmâr, Zübyân ve Abs'tır.¹⁰⁵ Neseb âlimlerin bir kısmı bu isimlere Âmir ismini de eklemektedir.¹⁰⁶ Enmâr, Zübyân ve Âmir'in annesi el-Müfede bt. Sa'lebe b. Ukabe'dir. Abs'ın annesi el-Haşne bt. Vebere b. Tağlib b. Hulvan b. İmran b. Hafî b. Kudâa'dır. Annesine Ümmü Dâbbe de denilmektedir.¹⁰⁷

1.4.2.2.1.2.1. Benî Abs b. Bagîd b. Reys b. Gatafân

Gatafân'ın büyük kollarından biri de Benî Abs'dir. Abs kabilesi Cahiliye Dönemi'nde birçok savaşa katılmış, cengâverliği ile meşhur bir kabiledir. Tarihçiler Abs kabilesinin, hiçbir zaman aralarında birleşmeyen, üç Cemarâtan biri olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸

Abs'ın çocukları Kutay'a, Vezde, Hâris -Hâris tarihte Galib olarak da bilinmektedir- ve Varaka'dır.¹⁰⁹ Kutay'a ve Varaka'nın annesi, Kebşe bt. Kutâa b. Rebâa'dır.¹¹⁰ Abs'ın Kutay'a ve Varaka adlı oğlundan çeşitli kollar neşet etmiş ve soyu çoğalarak devam etmiştir.¹¹¹ Kutay'a'nın alt kolundan Raveha b. Râbia soyundan gelen en önemli kişi Züheyr b. Cezime'dir. M. VI. yüzyılın ortalarında Abs kabilesi reisi Züheyr b. Cezime'nin bütün Gatafân kabileleri ile Hevâzinliler'in reisi olarak kabul edilmesi, bu kabilenin itibarını arttırmıştır.¹¹² Züheyr b. Cezime'nin oğlu Kays, Zübyân'ın ileri gelenlerinden Huzeyfe b. Bedr arasında gerçekleşen bir husumetten dolayı, Dâhis ve Gabrâ Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur.¹¹³ Bu savaşın bitirilmesinde Selit b. Mâlik b. Züheyr ile beraber nefer olanlardan birisi de Hâlid b. Sinân'dır. Hâlid b. Sinân'ın, tek tanrı düşüncesine sahip, salih bir kişi olduğu

¹⁰⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 250.

¹⁰⁵ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 244; İbn Hazm, *Cemhere*, 250.

¹⁰⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 414; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 244.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 414.

¹⁰⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 178; Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 11; İbn Hazm, *Cemhere*, 487.

¹⁰⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 440; İbn Hazm, *Cemhere*, 250.

¹¹⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, 250.

¹¹¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 440.

¹¹² İbn Hazm, *Cemhere*, 251; Mustafa Fayda, "Benî Abs", *DİA*, c. 1, 312.

¹¹³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 513-530.

kaynaklarda zikredilmektedir.¹¹⁴ Benî Kays b. Züheyr soyundan olanlar ise şair Musevir b. Hind b. Kays b. Züheyr ve Hz. Ali (656-661) ile birlikte Sıffin Savaşı'na katılan Esved b. Habîb b. Cumane'dir.¹¹⁵ Benî Haris b. Züheyr'in soyundan sahâbî Kurrâ b. Husayn b. Fadale, gelmektedir.¹¹⁶ Hz. Peygamber, Kurre b. Husayn'ı, Hilâl b. Âmiroğullarına İslam'a davet etmek için gönderdi. Ancak Âmiroğulları, onu hunharca öldürdüler. Resûlullah (s.a.v), Kurre b. Husayn'ın öldürüldüğü haberini alınca “O, *Yasin suresinde bahsi geçen adam gibidir.*” demiştir.¹¹⁷

Hz. Ali'nin safında Cemel ve Sıffin Savaşı'na kabilesi ile birlikte katılan Abbâs b. Şerik ile Kadisiye Savaşı'nda şehit düşen Kenân b. Vakîd, Benî Halef b. Revâha soyundan gelen önemli şahsiyetlerdir.¹¹⁸

1.4.2.2.1.2.2. Benî Zübyân b. Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân

Bagîd b. Reys'in oğulları Zübyân, Abs, Enmâr ve Âmir'dir.¹¹⁹ Zübyân'ın çocukları ise Fezâre, Sa'd ve Heribatü'l-Bekâa'dır. Zübyân'ın soyu Fezâre ve Sa'd yoluyla devam etmiştir. Cevad Ali'ye göre Heribatü'l-Bekâa'nın nesli tükenmiştir. Ancak onun neslinden çok az ferdi Benî Sa'lebe'ye katılmıştır.¹²⁰ Sa'd'ın çocukları Avf, Sa'lebe ve Abd'dır. Bunların annesi Hübeyre bt. Abs b. Bagîd'dir. Avf'ın çocukları Mürre ve Duhman olup annesi Müleyke bt. Hanzele b. Mâlik b. Zeyd Menat b. Temim'dir.¹²¹ Sa'd'ın soyu Avf b. Mürre ile devam etmiştir.¹²²

a. Benî Fezâre b. Zübyân b. Bagîd

Zübyân b. Bagîd soyu Fezâre ve Sa'd ile devam etmiştir. Fezâre kabilesi, hem Medine hem de Suriye ticaret yolunu tehdit edebilecek stratejik bir mevkiyi kendilerine yurt edinmiştir. İslam'a girinceye kadar Müslümanlara karşı şiddetli bir şekilde mücadele eden bir Arap kabilesi olmuştur. Fezâre b. Zübyân'ın çocukları Mâzin, Şemh,

¹¹⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 62.

¹¹⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 442.

¹¹⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 251.

¹¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, 182-183.

¹¹⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 445.

¹¹⁹ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 244; Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 11.

¹²⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 414; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 404.

¹²¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 415-416.

¹²² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 404-405.

Zâlim, Mürre, Ruvm ve Derac olup annesi Menûle bt. Cüşem b. Bekr b. Hubeyb b. Tağlib'tir.¹²³ İbn Hazm, bu çocukların annesinin Benî Menûle'den olduğunu ve bundan dolayı çocuklarının anne ismiyle nisbet edildiğini belirtmektedir.¹²⁴ Fezâre'nin diğer oğlu Adî'nin annesi ise Nadira bt. Cüşem b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin'dir.¹²⁵

Adî b. Fezâre kolundan Bizans üzerine yapılan yaz seferlerine komutanlık eden Abdurrahman b. Mesûd, şair Hutay'a'nın methettiği Şebes b. Kays kaynaklarda Adî b. Fezâre soyundan gelmektedir.¹²⁶ Adî b. Fezâre'nin en önemli kollarından birisi de Benî Bedr'dir. Eyyâmü'l-Arab'ın en meşhuru olan Dahis ve Gabra Savaşı'nın başlamasına sebep olan Huzeyfe b. Bedr, bu soydan gelmektedir. Kaynaklarda Huzeyfe için Maad'ın efendisi (Rabbu Maad) olarak da anılır.¹²⁷ Huzeyfe'nin kardeşleri Hamel, Mâlik ve Avf, Dâhis gününde ölmüşlerdir. Huzeyfe b. Bedr'in bu muharebede öldürülen diğer kardeşleri Haris, Râbia ve Zebban'dır.¹²⁸ Huzeyfe b. Bedr'in çocukları ise Hısn b. Huzeyfe, Şerik b. Huzeyfe, Mâlik b. Huzeyfe, Verde b. Huzeyfe ve Muâviye b. Huzeyfe olup annesi Nadira bt. Osman b. Mervân'dır.¹²⁹ Huzeyfe'nin ikinci eşi olan Atike bt. Hazn'dan ise Şeddât, Ukbe, Harrac, Zeml ve Derrâc doğmuştur.¹³⁰

Kur'an'da "sâatü'l-usre" (güçlük zamanı) olarak tabir edilen¹³¹ Tebuk Gazvesi'nden sonra Fezâre heyetinden en küçük üye olarak Medine'ye gelen ve Hz. Peygamber'in huzurunda müslüman olan, isabetli görüşleri sebebiyle Hz. Ömer'in danışma kurulunda yer alan Kays b. Hısn'ın oğlu el-Hür b. Kays,¹³² Hısn b. Huzeyfe soyuna dayanmaktadır. Asıl adı Huzeyfe olan ancak bir hastalık sonrasında gözlerinin dışarıya doğru pörtlek görüntüsünden dolayı kendisine "Uyeyne" lakabı verilen Huzeyfe b. Hısn, bu soya bağlıdır. Uyeyne, Hendek Savaşı ve Ridde Olayları'nda Fezâre kabilesinin reisidir. Hz. Peygamber bir defasında Uyeyne b. Hısn için "itaat edilen ahmak" demiştir.¹³³ Uyeyne b. Hısn soyundan olan Said b. Eban b. Uyeyne b. Hısn ve oğlu Yakub b. Cafer, Mesade b. Ammâr, Rakeda b. Ali b. Uyeyne b. Hısn ile

¹²³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 428.

¹²⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 255.

¹²⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 428.

¹²⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 428-431; İbn Hazm, *Cemhere*, 256.

¹²⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 6, 173; İbn Hazm, *Cemhere*, 256.

¹²⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 432.

¹²⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 43; Huzeyfe b. Bedr'in çocuklarından Muâviye'nin yerine Nutbe b. Huzeyfe ismini zikretmektedir. Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 256.

¹³⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 433.

¹³¹ Tevbe 9/117.

¹³² İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 6, 180; Kemal Sandıkçı, "Hür b. Kays", *DİA*, c. 18, 494.

¹³³ İbn Hazm, *Cemhere*, 256; Bünyamin Erul, "Uyeyne b. Hısn", *DİA*, c. 42, 240-242.

Yezid b. İyâs kaynaklardan geçen önemli kişilerdir.¹³⁴ Rebîa b. Bedr soyundan Ümmü Kirfe bt. Râbia b. Bedr'in asıl adı Fatıma olup Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr ile evlidir. Kabilesini Hz. Muhammed'e kışkırttığı gibi Müslüman kabilelere yaptığı saldırılardan dolayı Resullullah, Zeyd b. Hârise komutasında bir ordu göndermiştir.¹³⁵ İki taraf arasında yapılan çarpışmada Ümmü Kirfe ile tüm erkek çocuklarını öldürüldüğü kaynaklarda geçmektedir.¹³⁶ Benî Mâzin b. Fezâre neslinden olan Manzur b. Zebban b. Seyyar'ın kızı Havle'nin, Hz. Hasan ile evlilik yaptığı; Herim b. Kutbe'nin Alkame b. Ulâse ile şair Amr b. Tufeyl arasında hakem olmasını istediği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹³⁷

Benî Şemh b. Fezâre'dan olan Mersed b. Necebe, Hâlid b. Velid'in arkadaşı olup birlikte Yermük ve Cezîre'nin fethinde bulundu. Ayrıca Mersed b. Necebe'nin, Dımaşk'ın fethinde öncü birliklerin başında bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.¹³⁸ Şemh b. Usaym'ın neslinden Mâlik b. Hımar ile Semüre b. Cündeb gelmektedir.¹³⁹ Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), gençliğinde Hz. Peygamber'in yanında bulundu, sohbetlerine iştirak etti ve Hz. Peygamber'den duyduğu sözleri titizlikle hıfz etmeye çalıştı. Ayrıca Semüre, Ziyâd b. Ebîhi'nin Basra'da olduğu zamanlarda Kufe vali vekilliği yapmış, Ziyâd'ın ölmesiyle Basra valisi olmuştur.¹⁴⁰

b. Benî Mürre b. Avf b. Sa'd b. Zübyân

Mürre b. Avf, Sa'd b. Zübyân b. Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân'ın önemli bir alt koludur.¹⁴¹ İbn Düreyd, Mürre b. Avf'ı kabile olarak zikreder.¹⁴² Gayz, Mâlik ve Sehm'in annesi Selme bt. Mâlik b. Hanzele, Sırma b. Mürre ve Sarıd'ın annesi Rasiye bt. Rebîa b. Reşdân'dır. İbnü'l-Kelbî, Resullullah'ın bu soydan olanları,

¹³⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 257.

¹³⁵ Ümmü Kirfe seriyyesine Zeyd b. Hârise'nin oğlu Üsame b. Zeyd gönderilmiştir. Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 257.

¹³⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 434; İbn Hazm, *Cemhere*, 257; Bazı rivayetlerde Ümmü Kirfe'nin öldürüldüğü kaydedilmekteyse de bu doğru değildir. Zira Hz. Peygamber'in çocukların, kadınların ve yaşlıların öldürülmesini asla tasvip etmediğini bilen Zeyd b. Harise'nin böyle bir emir vermesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca Bk. Mehmet Ali Kapar, "Fezâre", *DİA*, c. 12, 538-539.

¹³⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 257-258.

¹³⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 259.

¹³⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 259.

¹⁴⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 439; Bünyamin Erul, "Semüre b. Cündeb", *DİA*, c. 36, 501-502.

¹⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 142-143; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 287.

¹⁴² İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 287.

Benî Reşdân olarak isimlendirdiğini belirtmektedir.¹⁴³ Husayle b. Mürre'nin annesi Belî kabilesinden Huzkafe olarak da zikredilmektedir.¹⁴⁴

Gayz b. Mürre neslinden gelen İbn Ebî Harise b. Mürre b. Nüşbe b. Gayz'ın iki oğlu Gatafân ve Sinân kayda değerdir. Gatafân b. Ebî Harise'nin neslinden şair Ertat b. Süheyre gelmektedir.¹⁴⁵ Benî Nüşbe soyundan Sinan b. Ebî Harise ve oğlu Herim b. Sinân zikredebiliriz.¹⁴⁶ Herim b. Sinân iki kardeş kabile olan Abs ve Zübyân arasında devam eden Dâhis ve Gabrâ Savaşı'nı büyük bir fedakârlık ve gayretle sonlandıranlardan biridir.¹⁴⁷ O, aynı zamanda yaşadığı dönemin cömertlerindendir. Şair Zuheyr b. Ebû Sülmâ, Herim'in cömertliğinden şiirlerinde övgüyle bahsetmektedir.¹⁴⁸ Yine şair Yezid b. Sinân, Harise b. Avf ile Harice b. Sinân, Benî Nüşbe soyundan gelen meşhur kişilerdendir.¹⁴⁹ Yerbû b. Gayz'ın soyunun en meşhuru şahsiyeti şair Nâbîga ez-Zübyânî'dir. Asıl adı Ziyâd b. Muâviye b. Zübyânî'dir.¹⁵⁰ Hayatının önemli bir kısmını Hire ve Gassan hükümdarlarının saraylarında geçiren Nâbîga¹⁵¹, aynı zamanda Tâif ve Mekke arasında kurulan Ukâz panayırında kendisi için kurulan çadırında, yanına gelen şairlerin şiirlerini dinleyip şiirleri hakkında görüşünü belirtirdi.¹⁵² Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin Hassân b. Sâbit (ö. 54/674)'ten naklen anlattığına göre Nâbîga ez-Zübyânî, birgün Ukâz panayırında atından inerek yere diz çökmüş, sonra “*Uraytinât'taki konak yerlerinin ve kabilenin oturduğu vadilerin yüksek kısımlarını tanıdım.*” diye başlayan kasidesini okumuştur. Nâbîga şiirin sonuna gelince “*Bana şiir okuyacak kimse yok mu?*”¹⁵³ diyerek şiir ve şaire çok değer verdiğini vurgulamıştır. Şair Nâbîga ez-Zübyânî ile birlikte dönemin meşhur şairi İbn Meyyade ve meşhur katil ve suikastçi Haris b. Zalim bu neslin en önemli şahsiyetleridir.¹⁵⁴ Yerbû b. Gayz soyundan olan biri de Müslim b. Ukbe'dir.¹⁵⁵ Okuryazarlığı bulunmadığı halde özgün fikir ve tasvirlerini şiirlerinde aktaran şairlerden birisi de Benî Sehm b. Mürre soyundan olan Husayn b.

¹⁴³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 416.

¹⁴⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 416.

¹⁴⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 252.

¹⁴⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 416-417; İbn Hazm, *Cemhere*, 252.

¹⁴⁷ Cahiliye Döneminin Eyyâmü'l-Arab bölümünde ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

¹⁴⁸ İsmail Demir, “Câhiliyet ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 18 (2002): 202-216.

¹⁴⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 417; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 245.

¹⁵⁰ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 246.

¹⁵¹ Süleyman Tülücü, “Nâbîga ez-Zübyânî”, *DİA*, c. 32, 262-263.

¹⁵² Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi-1* (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014), 78-81.

¹⁵³ İbrahim Yılmaz, “Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997), 199-201.

¹⁵⁴ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 246; İbn Hazm, *Cemhere*, 253.

¹⁵⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 253.

Hümâm'dır.¹⁵⁶ Bu soya mensup olan Gatafân reisi Hâşim b. Hermele ise Eyyâmü'l-Arap'ta gösterdiği kahramanlık ve yiğitliğiyle birlikte Hamâse¹⁵⁷ türünde yazdığı şiirlerle de diğer kabile reislerden ayrılmaktadır.¹⁵⁸

1.4.2.2.1.2.3. Benî Enmâr b. Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd

Enmâr b. Bagîd'den Avf ve Tarif adında çocukları olmuştur. Tarif b. Enmâr b. Bagîd soyundan Benî Hürşeb b. Tarif gelmiştir. Asıl ismi, kaynaklarda Hürşeb b. Amr b. Nasr b. Cariye b. Tarif olarak zikredilmektedir.¹⁵⁹ İbnü'l-Kelbi, Hürşeb b. Amr'ı ensâbında zikretmemiştir. Benî Enmâr kabilesi hakkında ensâb kitaplarında çok az bilgi bulunmakla beraber, tarihi birkaç olay dışında başka bir bilgi kaynaklarda geçmemektedir. Bu da Enmâr kabilesinin İslam öncesi ve sonrası dönemde zayıf bir kabile olduğu göstermektedir.

Enmâr kabilesinin en fazla isminin geçtiği olay Zâtürrika Gazvesi ile Zülkassa Seriyesidir.¹⁶⁰ Meğâzî kitaplarında, Benî Enmâr ve Gatafân kabilelerinden bir grup, kendi bölgelerindeki kıtlıktan dolayı, Müslümanlara ait deve ve koyunları, Medine'nin Heyfa otlaklarında ele geçirmek için hazırlık yaptılar. Bunun haberini alan Hz. Peygamber, kendisine ulaşan bilgiyi araştırmak ve gerçek niyetlerini öğrenmek için hicretin altıncı yılının Rebûlâhir ayında Muhammed b. Mesleme komutasında on kişilik bir müfrezeyi kabilelerin üzerine göndermiştir. Zülkassa mevkiine bir gece vakti ulaşan Müslümanlar, müşriklerin saldırısına uğramış ve Muhammed b. Mesleme dışında hepsi şehit olmuştur.¹⁶¹

1.4.3. Hasafe b. Kays Aylân b. Mudar

Kays Aylân b. Mudar'ın soyunun devam ettiği diğer bir çocuğu, Hasafe b. Kays Aylân'dır. Hasafe'nin çocukları ise İkrime ve Muhârib'dir. İkrime'nin annesi Kelb

¹⁵⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 254; Ali Şakir Ergin, "Mutelemmis", *DİA*, c. 32, 190-191.

¹⁵⁷ Arap şiirlerinde kahramanlık ve faziletlerini dile getiren şiir türü. Ayrıca Bk. İsmail Durmuş, "Hamase", *DİA*, c. 15, 437-440.

¹⁵⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 254.

¹⁵⁹ İbnü'l-Kelbi, *Cemheretü'n-Neseb*, 452-453.

¹⁶⁰ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 585, 643.

¹⁶¹ Muhammed b. Mesleme'nin yaralı bir halde Medine'ye döndüğü kaynaklarda aktarılmaktadır. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, trc. Musa K. Yılmaz (İstanbul: İlk Harf Yayıncılık, 2016), 475-476; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 643.

kabilesinden Rayte bt. Vebera'dır. Muhârib b. Hasafe'nin annesi Hind bt. Amr b. Râbia b. Nizâr'dır.¹⁶² Hasafe b. Kays Aylân'ın ensâb kitaplarında çocuklarının soyu hakkında bilgilere ulaşılabılırken, kendisinin hayatı ile ilgili bir bilgi aktarılmamaktadır.

1.4.3.1. Benî Muhârib b. Hasafe b. Kays Aylân

Hasafe b. Kays Aylân'ın en zayıf kolunu oluşturur. Cahiliye Dönemi ve İslam döneminde çok etkili bir kabile olamamıştır. İbn Hazm, Benî Muhârib ile Benî Eşca b. Reys'in Badiye'de en önemsiz ve çok küçük bir topluluk olduğunu belirtmektedir.¹⁶³ Muhârib b. Hasafe'nin çocukları Cesr ve Halef'tir. Cesr annesi Ke's bt. Lükeyz b. Efsâ b. Abdülkays, Halef'in annesi ise Hind bt. Amr b. Kays'tır.¹⁶⁴

Benî Cesr b. Muhârib soyundan Âiz b. Said gelmektedir. Hicretin onuncu yılında Muhârib kabilesi tarafından Hz. Peygamber'e gönderilen on kişilik heyet içinde bulunan ve Peygamberimizin hayır duasını alan sahâbîdir.¹⁶⁵ Âiz'in oğlu Lakî b. Bukeyr'dir. Lakî, insanların önemli tarihi günlerini bilen, doğru sözlü biridir. Ayrıca bu zat, Ebû Hilâl künyesiyle anılmaktadır.¹⁶⁶ Cahiliye Dönemi şairlerinden Abdurrahman b. Seyhân, Cesr b. Muhârib soyundan gelmektedir.¹⁶⁷ Bu soydan gelen Nemle b. Âmir, Hz. Ali zamanında Benî Muhârib'e mensup bazı kişilerin Halife aleyhinde konuşması üzerine, kabileye ait evlerin yıkılması emrini veren Hz. Ali'ye gelerek Benî Muhârib'e ait evlerin yıkılmaması için kefil olmuştur.¹⁶⁸ Kasım b. Sellâm, Benî Muhârib'e kefil olan kişinin Nemle b. Âmir oğlu Şerik b. Nemle olduğunu zikretmektedir.¹⁶⁹ Muâviye döneminde Medine valiliği yapan Velid b. Utbe'nin arkadaşı şair Abdurrahman b. Seyhan, Cesr b. Muhârib soyundan gelmektedir.¹⁷⁰ Ayrıca Muhârib kabilesinin Benî Cesr kolu, Cahiliye Dönemi'nde Âmir Sa'saa'nın önemli bir müttefikidir.¹⁷¹

Hâlef b. Muhârib soyu oğlu Tarif ile devam etmiştir. el-Hudr olarak bilinen Benî Mâlik'ten şair Abdurrahman b. Cümâne ile kendi kavminden esirleri kurtarmak için

¹⁶² İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311.

¹⁶³ İbn Hazm, *Cemhere*, 260.

¹⁶⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 408-409.

¹⁶⁵ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 256; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, 173.

¹⁶⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 409.

¹⁶⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 260.

¹⁶⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 409.

¹⁶⁹ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 256.

¹⁷⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, 260.

¹⁷¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 405.

elçilik yaparak onları özgürlüğüne kavuşturan Hiraş b. Habîb'in, Tarif b. Hâlef neslinden olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁷² Yine bu soydan olan Abdullah b. Fezâre, bir gün Hz. Peygamber ile karşılaşınca ona: “*Benîm devem senin Rabbinden bana daha sevimlidir.*”¹⁷³ diyerek Muhammedî inanca olan tepkisini göstermiştir.

1.4.3.2. Benî İkrime b. Hasafe b. Kays Aylân

İkrime'nin çocukları Mansûr, Amr, Sa'd ve Milkân'dır. İbnü'l-Kelbî, Milkân'ın padişahların babası Ebû Müleyk b. Sa'lebe olduğunu, tarih kitaplarında ise Benî İkrime olarak adının zikredildiğini belirtmektedir. Bu çocukların annesi Teâle bt. Sa'd b. Kays'tır.¹⁷⁴

Ebû Müleyk b. İkrime'nin nesli Benî Di'l b. Hımar b. Naci b. Ebû Müleyk ile Benî Haris b. Hımar b. Naci olan iki ayrı batından gelmektedir.¹⁷⁵ Mansûr b. İkrime'nin çocukları Süleym, Selamen, Hevâzin ve Mâzin'dir. Hevâzin ve Mâzin'in annesi Selma bt. Ganî b. A'sur; Süleym ve Selamen'in annesi ise Tükeme bt. Mürri b. Edd'tir.¹⁷⁶ İbn Hazm, bu çocuklara Ebû Mâlik'i eklemektedir. Ancak onun soyunun devam etmediğini ayrıca belirtmektedir.¹⁷⁷

1.4.3.2.1. Benî Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe

Mâzin isminin kaynaklarda Temim, Kays, Râbia ve Yemen kabilelerinde kullanıldığı ayrıca İbnü'l-Kelbi'nin *Cemheretü'l Ensâb*'ında Mâzin'in en az 70 farklı yerde geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

Mâzin b. Mansûr çocukları Haris, Mâlik, Amr, Adiy ve Abd'tır.¹⁷⁹ Haris b. Mâzin neslinden olan Utbe b. Gazvân ilk müslümanlardan olup ikinci Habebîştan hicretine katılmış ve Bedir ve Uhud Savaşı'nda bulunmuştur. Hz. Ömer döneminde,

¹⁷² İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 411-412; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 256.

¹⁷³ Asıl isminin Subey' b. Varîs'tir. Ona Mâlik de denilmektedir. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 412; İbn Hazm, *Cemhere*, 260.

¹⁷⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311-312.

¹⁷⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 312.

¹⁷⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 312.

¹⁷⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 260.

¹⁷⁸ C. Levi Della Vida, “Mâzin”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978-1988), 427-428.

¹⁷⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 394.

Basra şehrinin kurulması için görevlendirilen sahâbîdir.¹⁸⁰ Utbe'den başka kabile hakkında herhangi bir bilginin olmaması Arap kabileleri arasında çok küçük bir kabile olduğunu göstermektedir.

1.4.3.2.2. Benî Süleym b. Mansûr b. İkrîme b. Hasafe

İslam öncesinde kabileler arasında çıkan savaşlardan önemli bir rol oynayan Benî Süleym, Mekkeliler ve Medineliler ile iyi ilişkiler kurmuştu. Özellikle Cahiliye Dönemi'nde Ebû Talib'in önemli bir müttefiki idi.¹⁸¹ Hz. Peygamber'in Süleymoğulları için şöyle bir hadis söylediği rivayet edilir:

“Ben ‘Atikelerin oğluyum.”¹⁸² Başka bir rivayette ise “ Süleym kabilesinden ‘Atike ve Fâtıma’lardanım.”¹⁸³

Süleym b. Mansûr nesli oğlu Buhse ile devam etmiştir. Annesi Esmâ bt. Buhse b. Ganm b. Ganî'dir. Buhse'nin çocukları Haris, Sa'lebe, İmruülkays, Avf ve Muâviye'dir.¹⁸⁴ Benu Haram, Becile, Ri'1, İmruülkays, Zekvan, Usâyye, Buhse, Kunfüz, Semmal, Matrud, Zübab, Cürre, şerid, Sa'lebe, Zafer ve Benî Kuteybe, Benî Süleym kabilesi'nin meşhur kollarındandır.¹⁸⁵

İmruülkays'ın batnından Benî Usayye b. Hufaf kolu Bi'rimaüne Günü Resûlullah'ın ahabını öldürenlerden biridir. Benî Âmir b. Hufaf kolundan olan Fücâe olarak bilinen Büceyr b. İyâs, Hz. Ebû Bekir zamanında mürted olduktan sonra Halife'ye isyan edenlerden biridir. Ümmü Amr Tümadır bt. Amr olan şair Hansâ ve oğlu şair Ebû şecera, Mekke'nin fethine Hz. Peygamberle beraber katılan şair Nedbe olarak anılan Hufaf b. Umeyr b. el-Haris, Usayye b. Hufaf kolundandır.¹⁸⁶ Yine Süleymlileri kendisine krallık tacı giydirip ona Zu't-Tâc (Tac sahibi) ismi ile bilinen Mâlik b. Hâlid, Usayye b. Hufaf soyundan gelen meşhur kişilerden biridir.¹⁸⁷

Benî Mâlik b. Hufaf kolundan olan Dahhâk b. Süfyân, Yezid b. Ahnes ve oğlu Ma'n b. Yezid, sahabedir. Ma'n b. Yezid'in, Hz. Ömer'in yanında önemli bir konumu

¹⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 152.

¹⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 125; Mehmet Azimli, “Süleym”, *DİA*, c. 38, 55-56.

¹⁸² Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravzû'l-ünüf* (Kahire: y.y., 1332), c. 1, 77.

¹⁸³ Resûlullah'ın annesinin babası Vehb ve yine Hz. Peygamber'in iki atası Hâşim ve Abdümenâf, ‘Atike adını taşıyan Süleymlilerden annelerden dünyaya gelmiştir. Bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 52-53.

¹⁸⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 395.

¹⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 405.

¹⁸⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 261.

¹⁸⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 261.

vardı. Dahhâk b. Kays ile birlikte Merc Rahit'a¹⁸⁸ katılanlardan biridir.¹⁸⁹ Benî Avf b. İmrüulkays soyunun Benî Yerbû b. Semmal¹⁹⁰ kolundan İbn Mesûd'un iki oğlu Mücaşi ve Mücalid olup onlar sahabedendir.¹⁹¹ Mücaşi b. Mesûd kavmi ile Cemel Vakası'nda Hz. Aişe beraber savaşa katılanlardandır.¹⁹² Bi'rîmaûne Seriyyesi'nde şehit olan sahâbî Urve b. Esmâ b. es-Salt, Benî Yermu b. Semmal kolundandır.¹⁹³ Yine Huneyn Savaşı'nda Benî Cüşem'in reisi olan Düreyd b. Sımme ile harb eden Rabiğ b. Râbia önemli kişilerdendir.¹⁹⁴ Benî Ri'l b. Mâlik kolundan bir grup, Resullullah'ın ashabını Bi'rîmaûne Seriyyesi'nde katlettiği için Hz. Peygamber onları lanetlemiştir.¹⁹⁵ Benî Behz kolunda olan el-Haccac b. İlât ve mensubu olduğu kol Hz. Peygamberle beraber Hüneyn Gazvesine katılanlardandır.¹⁹⁶ Ayrıca el-Haccac b. Yusuf'un annesi ve Muğire b. Şu'be'nin eşi olan Feriha, kaynaklarda ismi zikredilen birisidir.¹⁹⁷

Benî Haris b. Buhse soyununun Benî Zekvân kolundan bir grup, Bi'rîmaûne Seriyyesi'nde sahabeden 70 kişiyi katlettiği için Hz. Peygamber, sabah namazının ikinci rekâtında Benî Süleym'in kolları Ri'l, Zekvân ve Usayye'den bu günde yer alanlara beddua etmiştir.¹⁹⁸ Benî Rifa'a kolundan olan Müellefe-i Kulûb'den şair Abbâs b. Mirdâs,¹⁹⁹ Hz. Ömer zamanında Musul ve Tikrit'i fetheden Utbe b. Ferkât²⁰⁰ ve Azerbaycan ve Musul valiliği yapan Amr b. Utbe, bu soyun önemli şahsiyetleridir.²⁰¹ Bu soya mensup Abbâd b. Cabir, Cahiliye Dönemi'nde Haris b. Abdulmüttalib b. Haşim'in antlaşmalarındandır. Uzza putunun bakımı ve bekçiliğini son olarak yapan Dübeyye b. Harami, Benî Rifâa kolundan önemli bir kişidir.²⁰²

Benî Sa'lebe soyundan gelen Benî Ümeyye'nin antlaşmalısı olan Hakîm b. Ümeyye, Cahiliye Dönemi'nde Mekke 'de bir nevi emr-i bi'l-maruf ve nehy-i anil-

¹⁸⁸ Dahhâk b. Süfyân ismi hem Kilâb kabilesinde hem de Benî Mâlik b. Hufaf kolunda geçmekte olup ikisi de sahâbîdir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, 176; Dimaşk civarında bir bölgenin adıdır. Bk. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî (Beyrut: y.y., 1410/1990), c. 5, 118.

¹⁸⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 261; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 3, 498-502.

¹⁹⁰ İbn Hazm'da Semmak olarak zikredilmektedir. Ayrıca Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 262.

¹⁹¹ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 254; İbn Hazm, *Cemhere*, 262.

¹⁹² İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 400; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 254.

¹⁹³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 401; İbn Hazm, *Cemhere*, 262.

¹⁹⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 401.

¹⁹⁵ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğazi*, 311-317.

¹⁹⁶ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 255; İbn Hazm, *Cemhere*, 262.

¹⁹⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 263.

¹⁹⁸ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğazi*, s. 314; "Rahmet Peygamberi" olarak gönderilen Hz. Peygamber'in kendisine ve ashabına yöneltilen birçok haksızlık ve tecavüz karşısında beddua etmediği halde bu vahim vakada bedduada bulunması önemlidir. Ayrıntılı Bk. Ahmet Önkâl, "Bi'rîmaûne", *DİA*, c. 6, 195-196.

¹⁹⁹ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 255.

²⁰⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, 263.

²⁰¹ İbn Hazm, *Cemhere*, 263; Mustafa Bilgin, "Amr b. Utbe", *DİA*, c. 3, 94.

²⁰² İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, trc. Beyza Düşüngen Bilgin (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017), 61.

münker anlayışıyla geceleri Kureyş gençlerini kötülüklerden uzaklaştırmak için çabalayan ve zamanında herkesin çekindiği erdem sahibi birisiydi.²⁰³ Bazıları hakkında onun hakkında şöyle demişlerdir:

“Her gün bir yerde dolaşırken Hakîm’den korkarak”²⁰⁴

İfk Hadisesine²⁰⁵ adı karışan sahabî Safvân b. Muattal²⁰⁶ ile Muâviye b. Ebî Süfyân’ın komutanlarından Ebü’l A’ver es-Sülemi kaynaklarda adı geçen önemli kişilerdir.²⁰⁷ Benî Mâlik b. Sa’lebe’den el-Verd b. Huzeyfe b. Amr ile Cahiliye Dönemi’nde Hz. Muhammed’in en yakın dostu Amr b. Abese, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Bilal’den sonra İslam’a ilk girenlerdendir.²⁰⁸

1.4.3.2.3. Benî Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays Aylân

Mansur b. İkrime’nin çocukları Hevâzin, Mâzin olup annesi Selmâ bt. Ganî’dir; diğer çocukları ise Selmâ ve Selâmen’dır.²⁰⁹ Hevâzin b. Mansûr’un çocuklarının sayısı konusunda ensâp kitaplarında farklı bilgiler vardır. Bazıları sadece Bekr²¹⁰den bahsederken bazıları da Hevâzin b. Mansur’un çocuklarını Bekr, Harb ve Sebû’ Derâc²¹¹ olarak zikretmiştir. Bu çocukların annesi Hind bt. Ca’de b. Ganî’dir.²¹²

Bekr b. Hevâzin çocukları Muâviye, Münebbih, Sa’d ve Zeyd’dir.²¹³ Muâviye b. Bekr’in, özkardeşi Zeyd’i öldürmesi nedeniyle kan davasının çözümü için Advân kabilesi reisi Âmir b. Zârib’in yanına giderek hakem olmasını istemişlerdir. Âmir b. Zârib, Zeyd’in diyetini yüz deve olarak belirlemiştir. Daha sonra bu diyet Cahiliye Arapları arasında bir hüküm olmuştur.²¹⁴ Hevâzin’in önemli kolları arasında Benî Sa’d b. Bekr, Benî Münebbih b. Bekr ve Benî Muâviye b. Bekr ile tâli kollarından Benî Cüşem b. Muâviye, Benî Nasr b. Muâviye, Âmir b. Sa’saa b. Muâviye, Benî Hilâl b.

²⁰³ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 407; İbn Hazm, *Cemhere*, 263.

²⁰⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 263.

²⁰⁵ İfk, “iftira, en kötü ve en çirkin” anlamına gelir. İfk, Benî Müstalik (Müreysî) Gazvesinden dönerken Hz. Aişe ile Safvân b. Muattal es-Sülemî atılan iftiraya denir. Ayrıntılı Bk. Vâkidî, *Kitâbü’l-Meğazi*, 374-386.

²⁰⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 264; Mehmet Azimli, *Hz.Safvân b. Muattal* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 33-49.

²⁰⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 264.

²⁰⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 264.

²⁰⁹ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 312; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 258.

²¹⁰ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 258; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 291; İbn Hazm, *Cemhere*, 264.

²¹¹ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 312.

²¹² İbn Hazm, *Cemhere*, 264.

²¹³ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 258; İbn Hazm, *Cemhere*, 264.

²¹⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 264.

Âmir b. Sa‘saa ve Benî Sakîf b. Münebbih kabileleri zikredilebilir.²¹⁵

Hevâzin kabileleri, Yemen’de hüküm süren Kinde Krallığı’nın hâkimiyeti altında iken M. VI. yüzyılın ortalarına doğru Gatafânlılar’ın himayesine girmiştir. Gatafân reisi Züheyr b. Cezime’ye vergi ödemek mecburiyetinde kalmışlardı. “Yevmü'n-Nefravat” adı verilen savaşta Gatafânlıları yenerek bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Cahiliye Dönemi’nde Hevâzin ile Kinane kabileleri arasında kan dökmenin yasak olduğu Haram aylarda Ficâr savaşları olmuştur. Benî Süleyym ile birlikte Hevâzin ve kolları İslam öncesinde Arabistan’da kabileler arasında çıkan savaşlarda önemli rol oynamışlar ve bu yüzden “Araplar’ın tencere taşları” anlamına gelen “Esafi’l-Arab” dan biri kabul edilmişlerdir.²¹⁶

Benî Sa‘d b. Bekir soyundan olan el-Haris b. Ye‘mar, Hz. Muhammed’in amcası Abbas b. Abdülmüttalib’in kızı Safiyye ile evlenerek akrabalık bağıyla Abbas’ın önemli bir müttefiki olmuştur. el-Haris b. Abdülzazâ’nın karısı Halimetü’s-Sadi, Hz. Muhammed dünyaya geldiğinde, emzirip süt anneliği yapmıştır. Halime bt. Züeyb’in çocukları Abdullah, Üneyse bt. el-Haris ve Şeyma bt. el-Haris, Hz. Muhammed’in süt kardeşleridir.²¹⁷ Hicretin on ikinci yılında Hureybe’nin fethine komutanlık eden Hâlid b. Velîd, Hureybe’den ayrılırken kendi yerine vekil olarak Benî Sa‘d b. Bekr soyundan Şüreyh b. Âmir b. Kayn’ı bırakmıştır.²¹⁸ Ayrıca Urve b. Muhammed b. Atiyye’nin dedesi Urve b. el-Kayn’ın bir sahâbî olduğu rivayet edilmektedir.²¹⁹

Benî Muâviye b. Bekr soyu Nasr, Cüşem, Sa‘saa ve Avf adlı çocuklarından devam etmiştir. Avf ve oğulları Veka’ olarak isimlendirilmiş olup Benî Amr b. Kilâb b. Haris’e katılmışlardır.²²⁰ Sa‘saa’nın çocuklarından Âmir; Âmir b. Sa‘saa’nın neslinden Hilâl ve Râbia; Râbia’nın neslinden Kilâb ve Kâ‘b; Kâ‘b b. Râbia’dan Kuşeyr ve Ukayl kabileleri doğmuştur.²²¹ Benî Cüşem b. Muâviye’den Ebû Kurre ve Ebû Züfâfe künyeleriyle de anılan Cahiliye Dönemi şairi Düreyd b. Sımme²²² ile Abdullah b. Mesûd’un arkadaşı Mâlik b. Avf olan Ebû Ahvaz b. el-Cüşem, kaynaklarda ismi geçen önemli kişiler olarak zikredilmektedir.²²³ Nasrî nisbesiyle anılan Rebîa b. Osman b.

²¹⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 312-314.

²¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 406.

²¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sire*, c. 1, 217-218.

²¹⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 265.

²¹⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 265.

²²⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, 269.

²²¹ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 258-265.

²²² Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 265.

²²³ İbn Hazm, *Cemhere*, 270.

Mâzin, Kâdisiye Savaşı'nda, Acem öldüren ilk Arap idi. Huneyn Savaşı Hevâzin kabilelerinin reisi olan Mâlik b. Avf ile Resullullah'ın huzuruna çıkan heyette yer alan Züfer b. Hursân, Benî Nasr b. Muâviye soyundan gelmektedir.²²⁴ Benî Sa'saa b. Muâviye'nin en büyük kabilesi Âmir ve Mürre'dir. Benî Mürre'den gelenler Benî Selûl olarak bilinmeleri annelerine nispet edilmelerindedir. Mürre'nin annesi Selûl bt. Zühl b. Şeybân b. Sa'lebe b. Ukâbe b. Sâgb b. Ali b. Bekr b. Vail'dir.²²⁵ Benî Mürre'den Sâlim b. Ammâr, Hz. Peygamber'e Mürre adına elçi olarak gelen Kârade b. Nüfese, Nüheyk b. Kusay, sahâbî Hübşi b. Cünade, şair Nuaym b. Bedr ve Abdullah b. Hemmâm gibi isimler önemli kişilerdendir.²²⁶

1.4.3.2.3.1. Benî Münebbih b. Bekr b. Hevâzin (Sakîf)

Cahiliyye Dönemi ve İslam sonrası siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan Sakîf kabilesinin kökeni ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayetlerin bir kısmı Sakîf'i İyâd'a nisbet ederken bir kısmı da Hevâzin veya Kays Aylân kabilesine bağlar. Kasiy'i Hevâzin kabilesine nisbet eden rivayetlere göre de İyâd ile Mudar ya da Nizâr arasında geçen bir savaştan İyâd'ın mağlup çıktığı ve yerleşim merkezlerini terk ettikleri; Kasiy'in ise Tâif'te kalarak Kays Aylân'a intisap edip Hevâzin'e dâhil olduğu belirtilir. Bu sebeple onlara İyâd'dan geride kalanlar denilmiş, bu nesebi reddetmeyen Sakîfli şairler de şiirlerinde bu hususa yer vermişlerdir.²²⁷ Sakîf'in Semûd kavminin neslinden geldiğini söyleyenler olduğu gibi, Ebû Riğal'ın Tâif halkına çok zulmeden bir yönetici olduğu da rivayet edilir. Başka bir rivayette ise Ebû Riğal, Kâbe'yi yıkmaya giden fil ordusuna kılavuzluk eden kişi olduğu için Mekkelilerin ve diğer Arap kabilelerinin tepki ve kızgınlıklarına sebep olmuştur.²²⁸ Kabul edilen görüş ise Sakîf'in, kabilenin babası sayılan Kasiy'in lakabı olduğudur.²²⁹

Sakîf'in nesebinin, Kasiy b. Münebbih b. Bekr b. Hevâzin b. Mansur b. İkrime b. Hasafa b. Kays Aylan b. Mudar b. Nizâr b. Maad b. Adnan'a dayandığı

²²⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 380-382.

²²⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 270.

²²⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 380.

²²⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 83-84; Belazürî, *Ensâb*, c. 1, 79.

²²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 84-85; Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk. Adriyan Fan Liyofun-Anzer Firi (Dârü'l-Arabiyyetü'l-Küttâb, 1992), c. 1, 348-349.

²²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 79; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 406.

kanaatindeyiz.²³⁰

Münebbih b. Bekr'in tek erkek çocuğu Kasiy olup mahir ve becerikli olduğu için ona Sakîf adı verildi.²³¹ Kasiy (Sakîf) b. Münebbih b. Bekr'in çocukları Avf, Cüşem ve Daris'tir. Bu çocukların annesi Zeynep bt. Âmir b. Zârib b. el-Advâni'dir. Ümeyme bt. Âmir b. el-Zarib'ten ise Nadir olmuştur.²³² Sakîf kabilesinin meşhur kolları İlâc, Mâlik ve Ahlâf'tır.²³³

630 yılında Tâif'ten Medine'ye gelen altı kişilik bir heyetin en genç üyesi ve Resûlullah ile görüşüp Müslüman olan Osman b. Ebü'l-As ile Hüneyn Savaşı'nda müşriklerin sancağını taşıyan Osman b. Abdullah, Cüşem b. Sakîf soyundan gelen önemli kişilerdir.²³⁴ Avf b. Sakîf soyundan şair Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın teyzesinin oğlu Urve b. Mesûd b. Mûattib, Tâif kuşatmasından sonra Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Resûlullah onu, kavmine İslam'a davet etmesi için gönderdi ancak Sakîfliler onu öldürdü.²³⁵ Urve b. Mesûd kardeşi el-Esved b. Mesûd ve oğlu Garib b. el-Esved ile Ebû Melih, Urve şehit edildikten sonra Müslüman oldular.²³⁶ Hudeybiye görüşmesinde Hz. Peygamber'in koruyuculuğunu yapan Mugîre b. Şu'be ile Berâ b. Kabisa b. Ukayl, Amr b. Ümeyye b. Vehb b. Mûattib bu kola mensup meşhur kişilerdir.²³⁷ Bu soya mensup şair sahâbî Gaylân b. Seleme ve babasında önce İslam'a giren Âmir b. Gaylân, kaynaklarda ismi geçen önemli kişilerdendir.²³⁸ Benî Gıyera b. Avf 'ın İlâc kolundan, Mekke'nin fethini takip eden günlerde müslüman olan el-Ahnes b. Şerik ile Arapların meşhur doktoru Haris b. Kelede gelmektedir.²³⁹ Cahiliye Dönemi şairlerinden Ümeyye b. Ebü's-Salt ve Ebû Mihcen b. Habîb, Benî Ukde b. Gıyerâ soyundan gelen meşhur kişilerdir.²⁴⁰

²³⁰ Bazı tarih ve ensâb kitaplarında Sakîf'i İyâd'a nispet etmektedir. Şeceresi Kasiy b. Münebbih b. Nebit h. Mansur b. Yabdüm b. Efsa b. Du'mî b. İyad (b. Nizar) b. Maad b. Adnan'dır. İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 83; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 91.

²³¹ Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Bekrî, *Cahiliye Arapları*, çev: Levent Öztürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 64-66; Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkut b. Abdüllâh el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldân*, thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî, (Beyrut: Daru Sadr, 1988), c. 4, 10.

²³² İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 386.

²³³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Sakîf", *DİA*, c. 36, 10-11.

²³⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 267.

²³⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 387; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 266.

²³⁶ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 266.

²³⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 387-389; İbn Hazm, *Cemhere*, 267.

²³⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 388.

²³⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 268.

²⁴⁰ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 303.

1.4.3.2.3.2. Benî Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin

Kabilenin adına, ilk defa, Güney Arabistan'da bulunan ve milâdî VI. yüzyıla ait bir kitâbede rastlanmıştır. Kâbe ve çevresinin kutsiyetine inanan Benî Âmir Sa'saa kabilesi, İslam önce ve sonrasında Mekke'deki kabilelerle ilişkilerini iyi tutmaya özen göstermiştir.²⁴¹

İbn Hazm göre Sa'saa'nın nesli Muâviye ile devam etmiştir. Muâviye'nin oğullarından Âmir'e, Mürre de denilmektedir. Âmir'in nesli annesinin soyuna nispetle Benî Selûl denilmiştir. Gâlib'in nesli Tûmâdir'a, Râbia'nın Guveydîra'ya, Kebîr, Amr ve Zübeyr'in nesli Vâil'e, Kays, Müsavîr, Avf, Seyyâr ve Mescür ise anneleri Üdeyye'ye nispet edilmektedir. Benî Sa'saa'nın en meşhur kabilesi Benî Mürre ve Benî Âmir'dir.²⁴² İbnü'l-Kelbî'ye göre ise Âmir, Mürre, Mâzin, Âiz, Vâil'in annesi Amratü bt. Amr b. Zârib b. Advân'a, Galib'in annesi Gâdira'ya; Kays, Avf, Müsevîr ve Mescür ise Üdeyye'ye, Amr, Kebîr, Zübeyr annesinden dolayı Vâil'e, Abdullah ve Hâris ise Âdiye'ye, Râbia da annesinin soyu Guveydîra'ya nispet edilmiştir.²⁴³ Âmir b. Sa'saa'nın çocukları Râbia, Hilâl, Nümeyr ve Suvâe'dir.²⁴⁴ Çok küçük yaşlarda Müslüman olan Ebû Cuhayfe²⁴⁵ ve sahâbî Semüre b. Cünade ve oğlu Cabir b. Semüre, Suvâe b. Âmir b. Sa'saa soyundan gelmektedir.²⁴⁶ Benî Nümeyr b. Âmir'in, Câhiliye Dönemi "Eyyâmü'l-Arab" da ismi sıkça rivayet edilmektedir. Arap kabileleriyle ittifak etmedikleri için Cemerâtü'l-Arab olarak adlandırılan diğer iki kabile, Benî Dabbe b. Üdd ve Benî Hâris b. Kâ'b'dır.²⁴⁷ Cahiliye Dönemi'nde Benî Âmir kabileleri reisiyle ittifak eden Huleyfe b. Abdullah, Âmir b. Sa'saa'dan Hz. Peygamber'e gelen heyetten olan Kays b. Asım b. Nümeyr, şair Râlibil en-Nümeyrî ile oğlu Cendel ve Ebû Hayye gibi isimler kaynaklarda zikredilen meşhur kişilerdir.²⁴⁸ Şam fethi hakkında Hz. Ömer ile sohbet eden Şerik b. Hubâse de Benî Nümeyr'e dayanmaktadır.²⁴⁹

²⁴¹ Mustafa Fayda, "Âmir b. Sa'saa", *DİA*, c. 3, 66-67.

²⁴² İbn Hazm, *Cemhere*, 271.

²⁴³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 313.

²⁴⁴ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 259; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 405.

²⁴⁵ Asıl adı Vehb b. Abdillâh veya Vehb b. el-Hayr. Ayrıca Bk. Mehmet Efendioğlu, "Vehb b. el-Hayr", *DİA*, c. 42, 607.

²⁴⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 273.

²⁴⁷ Benî Nümeyr b. Âmir yerine Benî Abs kabilesini zikretmektedir. Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 487; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 405.

²⁴⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 279-280.

²⁴⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 376-377.

1.4.3.2.3.2.1. Benî Râbia b. Âmir b. Sa‘saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin

Benî Râbia'nın çocukları Kilâb, Kâ'b, Kuleyb, Âmir, Haris (Muhabbis) ve Derâc olup bunların annesi Mecc b. Teym b. Galib b. Fihri'dir.²⁵⁰ Benî Amr'ın, Cahiliye inancına çok bağlı olmasında eşi Mecc'in büyük bir etkisi olmuştur.²⁵¹

Benî Bekkâ b. Âmir b. Râbia'dan Hunduc b. Rebîatü'l-Bekkâ ile Halid b. Cafer b. Kilâb, Züheyr b. Cezime el-Absî'nin öldürülmesinde Cahiliye Dönemi'nde ittifak etmişlerdir. 630 yılında Bişr b. Muâviye b. Sevr ve oğlu Muhammed b. Bişr'in de yer aldığı heyet, Resûlullah'ın huzuruna çıkarak İslâmiyet'i kabul etmiş, kabileleri adına Hz. Peygamber'den emannâme almış ve yurtlarına geri dönmüşlerdir. Benî Bekkâ'dan sahâbî Mâiz b. Mücâhid de bu soyun en önemli kişilerdendir.²⁵² Beni Hünduc b. Bekkâ'dan ise sahâbî Füceâ b. Abdullah b. Hünduc gelmektedir.²⁵³

Benî Amr b. Faris el-Dahya b. Âmir b. Rebîa kolundan Halid el-Cesr ile Hevze b. Halid'in iki oğlu Halid ve Hermele, Hz. Peygamber ile görüşerek İslam'a girmişlerdir. Hz. Muhammed, Hâlid ve Harmele'nin Müslüman olmasına çok sevinmiştir.²⁵⁴ Cahiliye Dönemi reisi Halhale b. Kays b. Hürz, şair Hıdaş b. Züheyr ve Resulullah'ın huzuruna çıkan Servân b. Fezâre dikkat çeken isimlerdir.²⁵⁵

1.4.3.2.3.2.2. Benî Hilâl b. Âmir b. Sa‘saa b. Muâviye

Âmir b. Sa‘saa'nın en büyük kollarından biri de Hilâl kabilesidir. Bedevi kabileler içinde İslam öncesi dönemde önemli bir yeri vardır. İslam'ı kabul ettikten sonra Kuzey Afrika'nın fethine katılmış, sonra bu bölgelere göç ederek tarihte güçlü bir mevki elde etmiştir.²⁵⁶ Hilâl b. Âmir çocukları Şu'se, Naşira, Nehik, Abdumenaf ve Abdullah'tır.²⁵⁷ Riyâh, Esbec ve Zuğbe gibi çok bilinen ana kollar yanında bu soydan geldiklerini iddia eden Arap asıllı birçok kabile daha vardır. Benî Hilâl'in kolları Benî Âmir, Benî Riyâh, Benî Süfyân ve Benî Hüseyin'den oluşmaktadır.²⁵⁸

²⁵⁰ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 259.

²⁵¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 311-312.

²⁵² İbn Hazm, *Cemhere*, 280-281.

²⁵³ İbn Hazm, *Cemhere*, 281.

²⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, 193-194; İbn Hazm, *Cemhere*, 281.

²⁵⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 281.

²⁵⁶ Ahmet Kavas, "Hilâl", *DİA*, c. 18, 15.

²⁵⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 273.

²⁵⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 367-373.

Benî Nehik'ten sahâbî Kabîsa b. el-Muharik ve Sicistan'a vali olan oğlu Katan b. Kabîsa,²⁵⁹ Benî Abdümenaf'tan, hem Câhiliye devrinde hem de İslâm döneminde cömertliği, muhtaçlara düşkünlüğü ve yardımseverliğiyle tanınan "Ümmü'l-mesâkîn" lakabıyla anılan Müminlerin annesi Zeynep bt. Huzeyme²⁶⁰ ile Benî Abdullah'tan Meymûne bt. Haris b. Hazn,²⁶¹ Hilâl b. Âmir soyundan gelmektedir. Hz. Muhammed'in, Meymûne ve Zeynep bt. Huzeyme ile yaptığı evlilik ile Hâşimoğulları-Hilâl kabilesiyle akrabalık bağı kurarak onlarla olan ilişkilerini güçlendirmiştir. Nehik b. Hilâl'den Zü'l-Bürde olarak anılan adı Râbia b. Riyah, Huneyn Savaşı'nda müşriklerle beraber Müslümanlara karşı harb eden Yezid b. Şeddâd ve şair Hümejd b. Sevr dönemin önemli şahsiyetleridir.²⁶²

a. Benî Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa

Beni Kilâb, Âmir Sa'saa'nın oğlu Rebîa'nın neslinden gelen bir kabiledir. Benî Kilâb, Âmir b. Sa'saa'nın en büyük kolunu oluşturmaktadır. Benî Kilâb'ın çocukları; Ca'fer, Muâviye (Dibâb), Rebîa'nın annesi Züveybe bt. Amr b. Mürre b. Sa'saa'dır.²⁶³ Amr, Ubeyd (Ebû Bekr), Âmir, Hâris (Rûes), Abdullah, Kâ'b (Adbâd)'ın annesi ise Subeyve bt. Mürre b. Sa'saa'dır.²⁶⁴

Benî Âmir b. Kilab'tan Ümmü'l-Benîn bt. Hâzim, Hz. Ali'nin eşidir. Ümmü'l-Benîn, Muhammed el-Asgar, Ca'fer, Osman ve Abbas adında dört erkek çocuk dünyaya getirdiği için Ümmü'l-Benîn olarak isimlendirilmiştir. Ümmü'l-Benîn'in tüm erkek çocukları Hz. Hüseyin ile birlikte Kerbela'da öldürüldüler.²⁶⁵ Alkame b. Ulâse ve Âmir b. Tufeyl'i esir alan Ertât b. Amir, Benî Âmir soyundan gelen meşhur kişilerdir.²⁶⁶

Benî Ebû Bekr b. Kilâb; Ebû Bekr'in çocukları Kâ'b ve Abdullah'tır. Abdullah'ın çocuklarından olan Kurt, Kurayt ve Kurayta bu kabilenin önemli bir alt

²⁵⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 273.

²⁶⁰ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 264; Muhtaçların annesi. Bk. Ayşe Esra Şahyar, "Zeynep bintü Huzeyme", *DİA*, c. 44, 361.

²⁶¹ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 263.

²⁶² İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 371-372.

²⁶³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 314; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 296.

²⁶⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 282.

²⁶⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 327-328; İbn Hazm, *Cemhere*, 282.

²⁶⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 328.

kolunu oluşturmaktadır. Bunlar “Kuratâ” diye isimlendirilmiştir. Bu alt kola, hicretin altıncı yılında Muhammed b. Mesleme komutasında bir seriyye düzenlemiştir.²⁶⁷ Cahiliye Dönemi’nde Cevvâb lakablı Muâviye b. Mâlik b. Ca’fer b. Kilâb, Benî Ca’fer b. Kilâb’ı yurdundan Yemen’e sürgün eden kişidir. Ebû Hilâl b. Rabiâ ile Nevvâs b. Sime’ân, Ensarla dostluğu ve sohbeti olan şahsiyetlerdir.²⁶⁸ Cahiliye Dönemi’nde şair A’şa’nın övdüğü ve kavminin seyidi olan Muhâllak b. Hantem b. Şeddâd, Ebû Bekr b. Kilâb soyundan gelmektedir.²⁶⁹ Kâ’b b. Ebî soyundan Âs b. Âmir b. Avf, Hz. Peygamber ile görüşmüş ve O’nu “Mûtfian” olarak isimlendirmiştir.²⁷⁰ Meğâzî kaynaklarında, Benî Kilâb kabilesine yapılan seriyyenin komutanı olarak belirtilen, sahâbî Dahhâk b. Süfyan b. Avf, Ebû Bekr b. Kilâb’ın soyundan gelmektedir. Dahhâk’ı kabilesine elçi olarak gönderen Hz. Peygamber, onu kabilesine zekât âmili olarak görevlendirmiştir.²⁷¹ Son olarak badiyenin ileri gelenlerinden biri olan Abdülaziz b. Zürâre, Muâviye b. Ebî Süfyân kapısında durup “Ey Emirü’l-Müminin, kim bana bugün müsaade ederse ben de ona yarın müsaade ederim.” sözüyle Muâviye’nin takdirini kazanmıştır.²⁷²

Benî Ca’fer b. Kilâb’ın çocukları Halid el-Asba’, Rabîa el-Ahvâs, Mâlik b. Tayyân, anneleri Ümmü bt. Riyâh b. Eş’el el-Gânevî; Utbe’nin annesi el-Haye bt. Muâviye; Avf’ın annesi Fatıma bt. Abdüşems b. Abdümenaf’tır.²⁷³

Şureyh el-Ahvâs, Cebele Savaşı’nda²⁷⁴ Temîm kabilesi lideri Lakîb b. Zürare’yi öldüren kişidir. Sahâbî Alkâme b. Ulâse, kardeşi Kays b. Ulâse ve amcası şair Kuhâfe meşhur kişilerdir.²⁷⁵ Kâdisiye Savaşı’na katılan el-Eş’as b. Abdilhacer b. Sûrake²⁷⁶ ile Mervân b. Sûrake, Şureyh b. Amr gibi isimler önemli kişilerdendir.²⁷⁷ Hâlid b. Ca’fer’in soyundan Erbed b. Kays, Âmir b. Tüfeyl ile birlikte Hz. Peygamber’e suikast

²⁶⁷ Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, 461-462.

²⁶⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 283.

²⁶⁹ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 325; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 260.

²⁷⁰ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 326.

²⁷¹ Vâkîdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, 812-813; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 654.

²⁷² İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 326-327; İbn Hazm, *Cemhere*, 283-284.

²⁷³ İbn Hazm, *Cemhere*, 284.

²⁷⁴ Temim ile Âmir b. Sa’saa kabilesi arasında yapılan savaşa verilen isimdir. Bk. İbn Hişam, *es-Sîre*, c. 1, 267.

²⁷⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 284.

²⁷⁶ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, 316.

²⁷⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 284-285.

düzenlemek isteyen kişilerdir. Erbed, muhadram şair Lebîd b. Rabâ'a'nın kardeşidir. Lebîd'in babası, Cahiliye Dönemi'nde "Rebî'u'l-muktirîn" adını almıştır.²⁷⁸

Mâlik b. Ca'fer b. Kilâb'ın çocukları Âmir'dir. Âmir'in lakabı, Ebü'l-Berâ Mulâ'ibü'l-Esinne'dir.²⁷⁹ Ebü'l-Berâ'nın oğlu Tufeyl b. Âmir.²⁸⁰ Bu koldan ileri görüşlü, kavmine önderlik eden Muâviye b. Mâlik, Ubeyde b. Mâlik gibi kişileri zikredebiliriz.²⁸¹ Hakem b. Tufeyl'in, Râkam Günü'nde²⁸² esir düşmekten korktuğu için kendini asarak öldüğü rivayet edilir. Hakem, Tufeyl b. Mâlik'in soyundan gelmektedir.²⁸³ Bi'rîmaûne gününde Âmir b. Fuheyre'yi öldüren Cebbâr b. Selmâ, Tufeyl b. Mâlik soyundan gelmektedir. Bu soya mensup kişilerin çoğunun iyi bir süvari olduğu rivayet edilmektedir.²⁸⁴ Utbe b. Ca'fer soyundan Urve er-Rahhal b. Utbe b. Ca'fer gelmektedir. Hire Kralına ait kervanlara kılavuzluk eden Urve, Ukâz Panayırı'na giden kervanda, el-Berrâd el-Kinâni'nin suikastıyla öldürülmüştür. Bu olay, Kays Aylân ve Kureyş-Kinâne kabilelerinin de dâhil olduğu büyük bir savaşa neden olmuştur. Bu savaşa, Dördüncü Ficar Savaşı da denilmektedir.²⁸⁵

Benî Amr b. Kilâb'dan es-Sâik lakablı Hüveylid b. Nüfeyl b. Kilâb, kavminin önde gelenlerindedir. Ukâz panayırında insanları yediren ve içiren cömert bir kişidir. es-Sâik'in neslinden ise şair Yezid b. Amr önemli kişilerden biridir.²⁸⁶ Yine Hz. Ömer'e övgü dolu beyitler yazan şair el-Muhtar b. Kays da bu soya dayanmaktadır.²⁸⁷ Benû Rûes b. Kilâb'dan şair Ebû Duvâd -asıl ismi Yezid b. Muâviye b. Amr- sahâbî Amr b. Mâlik b. Büceyd dikkat çeken isimlerdir.²⁸⁸ Benû Dibâb b. Kilab'dan Şi'bü Cebele Savaşı'nda öldürülen Züheyr b. Amr b. Dibâb, gençliğinde Hz. Peygamberle görüşen ve

²⁷⁸ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 259; Fakirlerin babası anlamına gelmektedir. Bk. Süleyman Tülücü, "Lebîd b. Rebî'a", *DİA*, c. 27, 121-122.

²⁷⁹ Oklarla oynayan adam anlamına gelmektedir. Bk. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 311.

²⁸⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 318.

²⁸¹ İbn Hazm, *Cemhere*, 285.

²⁸² Âmiroğulları ile Gatafân kabilesi arasında olmuştur. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 584-586.

²⁸³ Hanzala b. Tufeyl b. Mâlik'in kızı Leyla, Mervân b. Hakem oğlu Abdülâziz ile evlenmiş ve ondan Ümmü'l-Benin adında kızı olmuştur. Ümme'l-Benin ise Velid b. Abdülmelik'le evlenerek Ümeyyeoğulları ile akrabalık bağı kurmuştur. Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 285-286.

²⁸⁴ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 259-260.

²⁸⁵ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 189-190.

²⁸⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 321-322; İbn Hazm, *Cemhere*, 286.

²⁸⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 287.

²⁸⁸ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 260.

Ebû Hüreyre ile arkadaşlık eden Kunafe b. Hamal b. Hâlid (el-Dibâb), sahâbî Kudame b. Abdullah ve el-Âs b. Âmir dikkat çeken isimlerdir.²⁸⁹

b. Benû Kâ'b b. Rabîa b. Âmir b. Sa'saa

Benû Kâ'b b. Rabîa, Âmir b. Sa'saa kabilesinin önemli bir alt kolunu oluşturmaktadır. Bu alt koldan büyük kabileler neşet etmiştir. Benû Kâ'b b. Rebîa'nın çocukları Muâviye (Haris), Ukayl, Abdullah ile anneleri Ukde bt. Amr; Kuşeyr ve Ca'de'nin annesi Raytâ bt. Künfüz ve Habîb'in, annesi ise Kureyştendir.²⁹⁰ Abdullah b. Kâ'b'in çocukları Aclân ve Nihm'dir. Nihmoğulları Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğinde, onlara “*Nihm şeytandır.*” demiş ve “*Senin adın Abdullahoğulları olsun.*” dediği rivayet edilmiştir. Aclânoğullarından ise sadece şair Temim b. Ümeyye'yi zikredebiliriz.²⁹¹ Hariş b. Kâ'b'dan Mutarrîf b. Abdullah'ın, hem fakih hem de fazilet sahibi olduğu rivayet edilirken babası Abdullah b. es-Şihhîr ise sahâbî olup Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuştur.²⁹²

Benû Kâb'in soyu Ukayl, Ca'de ve Kuşeyr ile neşet etmiştir.

c. Benû Ca'de b. Kâ'b b. Rabîa b. Âmir b. Sa'saa

İslam'ın ilk yıllarında Yemâme bölgesinde yaşayan küçük bir kabiledir. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki iktidar mücadelesinde Muâviye'nin barış teklifini Hz. Ali'ye götüren Ziyâd b. Eşheb bu kabiledendir. Asıl ismi Kays olan şair Nâbîga el-Ca'dî, Vahveh'in kardeşinin oğlu şair Abdullah b. Udese gibi isimler Benû Ca'de'ye mensup önemli kişilerdir.²⁹³

d. Benû Kuşeyr b. Kâ'b b. Rabîa b. Âmir b. Sa'saa

²⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, 191; İbn Hazm, *Cemhere*, 287-288.

²⁹⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 332.

²⁹¹ İbn Hazm, *Cemhere*, 288.

²⁹² İbn Hazm, *Cemhere*, 288.

²⁹³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 352-355; Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 262.

Rebîa, Muâviye, Selma (Seleme) ve el-Hayr'ın anneleri el-Hansa bt. Ali b. Sa'lebe; A'ver, Seleme ve Kurt'un anneleri Lübne bt. Kâ'b ve Mürre'dir.²⁹⁴

Temîm kabilesinin reisi Hâcib b. Zûrare'yi Şi'bü Cebele Savaşı'nda esir alan Mâlik b. Zü'l-Rukaybe, Hz. Peygamber'in devesini sıkıştırdığı için kızan Beyhara b. Fıras, İmraetü'l-Nügme'yi esir eden Hübeyre b. Âmir, Hübeyre'nin torunu şair es-Simme b. Abdullah'ı zikredebiliriz. Heyetler yılında Hz. Peygamber ile görüşen Hayde b. Muâviye ile Kurre b. Hübeyre, İslâm'a girmiş önemli sahâbîlerdir.²⁹⁵ Hz. Peygamber, Kurre b. Hübeyre'yi kabilesine zekât âmili olarak görevlendirdi. Hz. Peygamber'den rivayette bulunan Behz b. Hakîm, Yermük Savaşı'nda bine yakın Hıristiyanı öldüren Ceyyâş b. Kays'ın isimleri zikredilmektedir. Son olarak Huneyn Savaşı ile Veda Haccı arasında İslama giren, hitabetiyle ve fasih konuşmasıyla Hz. Peygamber'i etkileyen şair Ümmü Ri'le, Benî Kuşeyr kabilesinde dikkate değer önemli kişilerdir.²⁹⁶

e. Benû Ukayl b. Kâ'b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa

Benî Kâ'b'ın en büyük boyunu oluşturmaktadır. İslam'ın, Arabistan'a yayılışı sırasında Benî Ukayl, Necid ile Yemâme'nin kuzeyinde yaşamaktaydı.²⁹⁷ Ukayl b. Kâ'b'ın çocukları Rabîa, Âmir, Ubade, Avf, Abdullah ve Muâviye'dir. Ukayl'ın çocuklarının Senetü'l-Vüfûd yılına kadar İslâm'a girmediği rivayet edilmektedir.²⁹⁸

Benî Âmir batnından olan Şi'bü Cebele Savaşı'nda Yezîd b. Amr'a karşı mücadele eden Hâris b. Abras, 'Antera b. Şeddâd'ı mübarezeye davet eden şair ve iyi bir süvari olan Uveymir b. Ebî Adî, Şi'bü Cebele Savaşı'nda Amr b. Amr'ı esir alan Cerâd b. Müntefik, Lâkıt b. Zûrare'ye karşı harb eden Avf b. Müntefik, bu kolun en meşhur kişileridir.²⁹⁹

Züheyr el-Cezîme'nin Halid b. Ca'fer'le mübareze ettiği sırada Züheyr'i mızrakla sırtından vurarak öldüren Muâviye b. Ubeyd, Beni Ubeyd b. Ukayl'a mensup önemli kişilerden biridir. Muâviye, Hz. Peygamber'in huzuruna gelip Müslüman

²⁹⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 289.

²⁹⁵ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 262.

²⁹⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 289-290; Mehmet Efendioğlu, "Ümmü Ri'le", *DİA*, c. 42, 328.

²⁹⁷ Elnure Azizova, "Ukayl", *DİA*, c. 42, 57.

²⁹⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, 290.

²⁹⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 290-291.

olmuştur. Tevbe b. el-Humeyrî'yi katlettiği için kabilesinin yurtlarından çıkarılıp el-Cezireye sürgün edilmesine sebep olan Sevr b. Ebî Sem'ân, Avf b. Ukayl'a mensup meşhur kişilerden biridir. Muâviye'nin komutanlarından Ebû Safvân İshâk b. Müslim, bu boya mensup kişilerdendir.³⁰⁰

1.5. YAŞADIKLARI COĞRAFYA

Kays Aylân'ın yaşadığı coğrafyayla ilgili bilgi vermeden önce kabilenin mensup olduğu Adnânîlerin Mudar kolunun yerleşimi hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Adnân'ın soyundan gelen Mudar b. Nizâr, kardeşi Rebîa b. Nizâr'ın Tihâme'den ayrılıp gitmesinden sonra aynı yerde kalmaya devam etmiştir. Mudar b. Nizâr'ın soyundan gelenler çoğalıp boylar artınca mevcut topraklar yetmez hale gelmiştir. Mudar'ın çocukları kabile yaşamı için önemli olan su ve otlak alanlar aramaya başlamışlardır. Bulunan su ve otlak alanlar için Mudar'ı oluşturan İlyâs ve Kays Aylân kabileleri arasında çatışmalar meydana gelmiştir. İlyâs, Kays'a üstün gelince Kays kabilesi, Tihâme ve Necid bölgesinden ayrılıp başka topraklara gitmiştir. Onlardan bir grup ise göç etmeyerek Tihâme'de Gavr olarak anılan bölgeye doğru çekilmişlerdir.³⁰¹

Tihâme'den ayrılan Kays Aylân kabilelerinin bir kısmı Necid ve çevresinde kalmaya devam ederken diğer kabileler, Mekke'nin güneydoğu ve kuzeydoğu bölgelerine, Medine'nin kuzeybatı ve kuzeydoğusuna, Yemame, Bahreyn, Irak ve Yemen'e kadar uzanan topraklara göç ederek yerleşmişlerdir. Bununla birlikte Tâif ve Felec gibi önemli şehirlerde, Huneyn, Evtâs ve Vâdilkurâ gibi değerli vadilerde Kays Aylân'ı oluşturan kabile ve kollarından bir kısmı yerleşik bir kısmı da göçebe olarak yaşamıştır.³⁰²

Kays Aylân'ın yerleşim yerlerini genel olarak Tihâme, Necid, Hicaz ve Yemâme olmak üzere dört bölgeye ayırarak inceleyeceğiz.

1.5.1. Tihâme

³⁰⁰ Kasım b. Sellâm, *Neseb*, 261; İbn Hazm, *Cemhere*, 291-292.

³⁰¹ Bekrî, *Câhiliye Arapları*, 113-114; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 178.

³⁰² A. Fischer, "Kays-Aylân", *İA*, c. 6, 477; Ahmet Önkâl, "Kays Aylân", *DİA*, c. 25, 91.

Kuzeyde Akabe körfezinden başlayarak güneyde Yemen'den Aden'e, Doğu sınırı Kızıldeniz'e paralel Serât sıradağı silsilesinden oluşur; alçak kıyı şeridi kuzeyde dar şekilde başlayarak güneye doğru genişleyerek devam eder.³⁰³ Bekrî'ye göre Tihâme, Üsâye'den Mekke yoluyla Furu' ve Gayka'ya inildiğinde Mekke sınırına kadar olan bölgedir.³⁰⁴ Sözlükte “kıyı”, “çukurluk” (Gavr), “alçak memleket”, “kötü koku” ve “deniz” gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁵ Arabistan'da Tihâme, Yemâme gibi müstakil bir coğrafya'dır.³⁰⁶ Sıcak ve kurak iklimin hâkim olduğu, doğal bitki örtüsü açısından çöl ve bozkır görünümündeki Tihâme'de yağış, ilkbahar ve sonbaharda çok az miktarda düşmektedir.³⁰⁷

Mudar'ın çocuklarının, nesli çoğalmadan önce Tihâme topraklarında birlikte yaşadıklarından bahsetmiştik. Tihâme'de birlikte yaşayan İlyâs (Hındif) ve Kays Aylân, mevcut topraklar yetmeyince aralarında çatışmalar meydana gelmiştir. Kays Aylân, bu çatışmalar neticesinde kardeşi İlyâs'a yenilince kabilesinden küçük bir grup dışında, Tihâme bölgesinden ayrılarak başka topraklara göç etmiştir.³⁰⁸ Bedevî bir kabile olan Kays Aylân, sürekli göç ve hareket halinde olmuştur. Kabile, sürekli bu göç ve hareketliliğin neticesinde oldukça geniş ve birbirinden farklı bölgeye yerleşmiştir.

1.5.2. Necid

Yâkût el-Hamevî'ye göre “Necid” üst kısmında Tihâme ve Yemen, altında Irak ve Suriye'nin bulunduğu geniş bölgenin adıdır.³⁰⁹ Cevad Ali, Necid'i aşağı ve yukarı olmak üzere iki bölüme ayırır. Yukarı Necid, Hicaz ve Tihâme'yi izleyen bölgedir. Aşağı Necid ise Irak'a bakan bölgedir.³¹⁰ Civarındaki çukur alanlara göre yüksek ve geniş bir alana sahip olan Necid, Arap yarımadasının orta kısmında yer alır.³¹¹ Necid'in

³⁰³ Yemen iki bölgeden oluşur. Denize yakın olan kısma Tihâme olarak isimlendirilir. Bk. Muhammed b. Ahmed el-Mukaddisî, *Ahsenü't-Tekâsim Fi Ma'rifeti'l-Akâlim*, çev: D. Ahsen Batur (İstanbul: 2015), 92; Ebû İshak İbrahim b. Muhammed İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, çev: Murat Ağari (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015), 13; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 350; Elnure Azizova, “Tihâme”, *DİA*, c. 41, 153.

³⁰⁴ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 31.

³⁰⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 2, 74-75; A. Grohmann, “Tihâma”, *İA*, c. 12, 280-281.

³⁰⁶ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 92; İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 27.

³⁰⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 16, 23; A. Grohmann, “Tihâma”, *İA*, c. 12, 280-281.

³⁰⁸ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 113; Önkâl, “Kays Aylân”, *DİA*, c. 25, 91; A. Fischer, “Kays-Aylân”, *İA*, c. 6, 477.

³⁰⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 5, 303.

³¹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 166.

³¹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 5, 304; Zekeriyâ Kurşun, “Necid”, *DİA*, c. 32, 491-493.

kuzeyinde Şemmer Dağı, güneyinde Rub'ul-Hâlî³¹², batısında Hicaz, doğusunda Dehnâ ve Ahsâ bulunur.³¹³ Diğer bölgelerden daha soğuk ve serin bir iklime sahip olan Necid, kış ve ilkbaharda hafif yağmur alır. Ayrıca hayvan sürüleri için bol otlak alanların bulunduğu bir coğrafyadır.³¹⁴

Kays Aylân'ı oluşturan kabilelerden Benî Abs, Necid bölgesinin doğudan batıya doğru uzanan en geniş vadisi olan Vâdi er-Rume ve çevresi³¹⁵ ile Semîrau ve Hâcir'de yaşardı.³¹⁶ Medine ile Yemâme arasında, Necid'in güneyindeki dağlık kesimleri ile Muğise Me'ven denilen yerlerde Benî Muhârib³¹⁷, Necid'in güneyi ile Yemâme'nin batı kısmında Benî Ukayl,³¹⁸ Vâdi er-Rume'nin kenar bölgesini de Benî Fezâre³¹⁹ kendine vatan edinmiştir. Medine ve Mekke'nin doğusunda Hicaz ile Şemmer dağları arasında Necid'den Mekke'nin güneyine kadar olan bölgelerde Gatafân kabileleri yaşamaktaydı.³²⁰ Beni Hilâl kabilesi, Tâif civarındaki Gazvân Dağı'nın eteklerinden³²¹ Necid'in Yemen sınırına doğru göç ederek bu bölgeye yerleşmiştir.³²² Tayy kabilesine komşu olan Ganî kabilesi ise Necid'in Hima Zariya bölgesine yerleşmiştir.³²³

Necid bölgesinin, Kays Aylân tarafından yerleşim yeri olarak seçilmesinde bedevî yaşama uygun geniş bozkırların, vadilerin, otlak alanların bulunması etkili olmuştur.

1.5.3. Hicaz

Hicaz, Arap Yarımadası'nın orta-batı bölümünde Kızıldeniz tarafına bakan,

³¹² Necid platosu kuzey, doğu ve güneyden çöllerle kuşatılmıştır. Burada çöller ve kumullar bulunur. Yarımadanın iki büyük çölünden biri olan Büyük Nüfûd kuzeyde, diğeri olan Rub'ul-Hâlî güneydedir. Arap yarımadasının en büyük çölü olan Rub'ul-Hâlî yaklaşık 300.000 km² kadar bir genişliğe sahiptir ve bu çölün kumulları arasında yer yer kayalık bulunur. Bk. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 166-168.

³¹³ Abdülhamid Muînî, *et-Temîmiyyûn Ahbâruhüm ve Eş'âruhüm fi'l-Asri'l-Câhili* (y.y.: Câmiatü'l Yermük, 1984), 27.

³¹⁴ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 92; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 19.

³¹⁵ Mustafa Fayda, "Benî Abs", *DİA*, c. 1, 312; Reckendorf, "Âbs", *İA*, c. 1, 115.

³¹⁶ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Yakûb İshâk b. Cafer b. Vehb b. Vâzih el-Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, çev: Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002), 91.

³¹⁷ Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, 92; İbrahim Sarıçam, "Muhârib", *DİA*, c. 31, 3.

³¹⁸ Elnure Azizova, "Ukayl", *DİA*, c. 42, 52.

³¹⁹ Fezâre'nin yerleşim yerlerinden biri de Vâdilkurâ'dır. Bk. Mehmet Ali Kapar, "Fezâre", *DİA*, c. 12, 538.

³²⁰ Watt, W. Montgomery, *Hiz. Muhammed Medine'de*, çev: Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yay., 2016), 117.

³²¹ Ahmet Kavas, "Hilâl", *DİA*, c. 18, 15.

³²² J. Schleifer, "Hilâl", *İA*, c. 5, 482.

³²³ Schleifer, "Ganî", *İA*, c. 4, 715.

Necid yaylarıyla sahildeki Tihâme arasında kalan coğrafi bölgenin adıdır.³²⁴Sözlükte “İki şeyi birbirinden ayıran sınır, engel.” anlamında kullanılan bu sözcük Tihâme ile Necid’i veya Yemen ile Necid’i birbirinden ayıran yer anlamında kullanılmıştır.³²⁵

Hicaz toprakları Arabistan’ın diğer bölgelerine göre coğrafi bakımdan farklılıklara sahiptir. Bölge içerisinde düz araziler, dağlar, alçak vadiler, harreler ve çöller iç içe yer almaktadır. Kızıldeniz’e paralel uzanan alçak, iklimi kuru ve sıcak, sığ kıyı ovası ile onun doğusundaki dağlık kesimler iki farklı coğrafi özelliği yansıtır. Bütün bu farklılıklarla birlikte Hicaz’ın hemen her yerinde kuraklık hâkimdir. Ekseriyetle yağmurlar sonbaharda görülür.³²⁶ Hicaz; orta, kuzey ve güney olmak üzere üç bölgeye ayrılır. Güneyde Tâif, Mekke ve Cidde dolaylarından kuzeyde Medine ve Yenbu’a kadar uzanan orta kısımdan oluşur. Bölgenin en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Tâif’tir.³²⁷

Eslem kabilesine komşu olan Süleymoğulları, Necid’in yukarı tarafları olan Vâdi’l-kurâ ve Teymâ’ya yerleşmiştir.³²⁸ Medine’nin güneydoğusunda kendilerine nispet edilen volkanik taşlarla kaplı harrelerin çevresinde oturmaktaydı.³²⁹ Suvarikiyye,³³⁰ Cuhfe,³³¹ Sufeyne, Farân, Ma’din, el-Burm ve Rabaze, Benî Süleym’in ikamet ettiği önemli merkezlerdi. Hicaz ve Necid arasında kalan bu bölgede geniş otlaklar, vahalar, altın, gümüş ve demir madenleri bulunmakta idi.³³² Gatafân kabilesinin kollarından olan Benî Eşca, Cahiliye şiirlerinde geçen günümüzde Vâdi’l-hamd olarak bilinen İdam vadisinden Medine’nin kuzeyindeki Teymâ’ya kadar uzanan geniş bir bölgeye yerleşmiştir.³³³ Hevâzinliler; Gavr-u Tihâme, Bişe ve çevresini, Birk, Serat ve çevresini, Tâif, Zü’l-Mecâz, Huneyn, Evtâs ve çevresi arasında kalan yerleri yurt edinmişlerdi.³³⁴ Kuzeyde Hevâzin kabileleri ve Süleym, güneyde Tâif’e kadar uzanan sınırdaki Âmir b. Sa’saa ve kolları yerleşmiştir.³³⁵ Mekke’nin güneydoğusunda

³²⁴ İstahrî, *Mesâlikü’l-Memâlik*, 13; Âdem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 70.

³²⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 155; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Hicaz”, *DİA*, c. 17, 433.

³²⁶ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Hicaz”, *DİA*, c. 17, 433.

³²⁷ Mukaddesî, *Ahsenü’l-Tekâsim*, 92; Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları* (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 41-42.

³²⁸ Bu bölgeye Bâdiyetü’l-Cezîre toprakları denilmektedir. Bk. İstahrî, *Mesâlikü’l-Memâlik*, 14, 21.

³²⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 390.

³³⁰ Şehrin etrafında çok fazla kale vardır. Bk. Mukaddesî, *Ahsenü’l-Tekâsim*, 98.

³³¹ Benî Süleym’in bir kolu burada yaşamaktadır. Bk. Yakubî, *Kitâbu’l-Buldân*, 92; İstahrî, *Mesâlikü’l-Memâlik*, 23.

³³² İstahrî, *Mesâlikü’l-Memâlik*, 26; H. Lammens, “Süleym b.Mansûr”, *İA*, c. 11, 97.

³³³ İstahrî, *Mesâlikü’l-Memâlik*, 13.

³³⁴ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 114; J. Schleifer, “Hevâzin” *İA*, c. 5, 446.

³³⁵ Reckendorf, “Âmir”, *İA*, c. 1, 408.

Serât silsilesinden Gazvân Dağı'nın güney eteklerinde, Hicaz'ın en önemli şehri Tâif'te³³⁶ Sakîf kabilesi otururdu.³³⁷ Kaynaklarda Vecce³³⁸ olarak da isimlendirilen Tâif'in ilk sakinlerinin Advân ve Âmir b. Sa'saa kabileleri oldukları zikredilmektedir.³³⁹ Yine Gatafân kabilesinin kollarından olan Benî Zübyân, Cahiliye Dönemi'nde Medine'nin kuzeyindeki Teymâ ve Havran arasındaki bölgede yaşamaktaydı. İslam'ın ilk yıllarında bu bölgeden göç ederek Medine'nin takriben 175 km kuzeydoğusundaki Rabeze ve Şerebbe'yi yurt edindi.³⁴⁰

Fehm ve Advân kabileleri Mekke yakınlarında Necid yolu üzerinde yer alan el-Beram bölgesini yurt edindiler.³⁴¹ Âmir b. Sa'saa'nın en büyük kollarında olan Kilâb b. Rabâa, Basra-Mekke yolunun Dariye ve Rebeze³⁴² koruluklarının Medine taraflarında yer alan Kasîm, Avâlî ve Fedek çevresi³⁴³ ile Necid'in Hima Zariya bölgesini yurt edindiği kaynaklarda geçmektedir.³⁴⁴

1.5.4. Yemâme

Kaynaklarda "Cev" olarak da geçen, Arab-ı Bâide'nin önemli kollarından Tasm ve Cedîs kabilelerinin yerleşim yerlerinden olan Yemâme,³⁴⁵ Hazn'ın güneyinde bulunur.³⁴⁶ Yâkut el-Hamevî, Yemâme'nin Necid bölgesinin bir parçası olduğunu;³⁴⁷ İbn Havkal, Yemâme'nin Hicaz'a dâhil olduğunu;³⁴⁸ Bekrî ise Yemâme'yi Arap yarımadasını teşkil eden dört bölgeden biri (diğerleri Mekke, Medine, Yemen) olarak kabul eder.³⁴⁹ Mekke'ye yaklaşık 180 kilometre uzaklıkta olan Yemâme³⁵⁰ tatlı suları,

³³⁶ Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, 95; Ebû'l Kasım İbn Havkal, *Sûrat el-Arz*, çev: Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 41; Mukaddesî *Ahsenü't-Tekâsim*, 97; İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 22.

³³⁷ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Tâif", *DİA*, c. 39, 443.

³³⁸ Şehrin etrafı müstahkem surlarla çevrildiği için Tâif adı verilmiştir. Belâzurî, Ahmet b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Buldân*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yay., 2013), 63; Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 127.

³³⁹ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 100-101.

³⁴⁰ T. H Weir, "Zübyân", *İA*, c. 13, 636; Elnure Azizova, "Zübyân", *DİA*, c. 44, 527.

³⁴¹ İbn Hazm, *Cemhere*, 243.

³⁴² Dariye ve er-Rabaze'nin Tihâme'de iki koruluk (himâ) olduğunu belirtir. Bk. Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 31.

³⁴³ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kilâb b. Rebîa", *DİA*, c. 25, 567.

³⁴⁴ F. Kerenkow, "Kilâb", *İA*, c. 6, 805.

³⁴⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, c. 1, 297; Mustafa L. Bilge, "Yemâme", *DİA*, c. 33, 399.

³⁴⁶ Hasan b. Abdullah, *Bilâdü'l-Arab*, thk. Hamed el-Câsir, (Riyad: y.e.y., 1968), 152.

³⁴⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 5, 442.

³⁴⁸ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 19.

³⁴⁹ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 23-24.

³⁵⁰ Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, c. 1, 380.

verimli alanları ve yerleşim yerlerinin çokluğuyla bilinen bir vadidir.³⁵¹

Yemâme'ye yerleşen kabilelerden bahseden Ebû Ubeyd, "Benî Hanîfe ve bazı Mudarî kabileler buraya yerleşti."³⁵² diyerek Mudarî kabilelerin en büyüklerinden Kays Aylân topluluğunun buraya yerleştiğini belirtmiş olabilir. Yemâme'nin batısında Nümeyr b. Âmir ve Kuşeyr,³⁵³ Yemâme çevresinde Bâhile kabilesi,³⁵⁴ Felec, Melâh ve Sidâre'de Benî Ca'de kabilesi yaşamaktaydı.³⁵⁵

Cahiliye Dönemi ve İslam'ın ilk dönemlerinde Kays Aylân'a ait önemli tarım arazileri, vadiler, su kuyuları ve akarsular ve madenler bulunmaktadır. Önemli tarım arazileri ve vadiler isimleri şunlardır: Yemen istikametinde bulunan Vaht ve Liya adı verilen tarım arazileri³⁵⁶ ile Evtâs³⁵⁷, Turabe³⁵⁸, Cilzân, Runîye,³⁵⁹ Zabya³⁶⁰, Gumeyr,³⁶¹ Teslis,³⁶² Renye,³⁶³ Badî, Dârâ, Rukba,³⁶⁴ Gayl, İnân,³⁶⁵ Muzallal ve Sulmanân.³⁶⁶

Yaşadıkları bölgede bulunan belli başlı su kuyuları ve akarsuların isimleri de şunlardır: Hubeyb, Zü'l-Hüleyfe, Tiyân³⁶⁷, el-Cuff, İmmara, el-Nisâr³⁶⁸, Guzayya³⁶⁹, Hufeyr³⁷⁰ ve Atluhâ'dır³⁷¹ Değerli madenleri ise Akîk³⁷², Farân³⁷³ ve Avsece'dir.³⁷⁴ Aynı şekilde Bâhile topraklarında kuyu ve hurmalıklar arasında akan, bulunduğu mekâna yahut sahiplerine nispet edilen Gamr, İbn Murabba, Kuşeyr/İshak, Rekâdi, Atlas vb. adlarda akarsular bulunmaktadır.³⁷⁵ Tâif, Hayber (Kasru'l-Bint Seddi), Karye

³⁵¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 178; İbn Havkal, *Sûrat el-Arz*, 40.

³⁵² Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, c. 1, 380; İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 21.

³⁵³ C. Levi Della Vida, "Kuşeyr", *İA*, c. 6, 1034; a. mlf., "Nümeyr", c. 9, 373.

³⁵⁴ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 118.

³⁵⁵ Nadir Özkuyumcu, "Ca'de", *DİA*, c. 6, 543.

³⁵⁶ Lammens, "Sakîf", *İA*, c. 10, 98.

³⁵⁷ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 122.

³⁵⁸ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 127.

³⁵⁹ Schleifer, "Hilâl", *İA*, c. 5, 482.

³⁶⁰ Schleifer, "Hevâzin", *İA*, c. 5, 446.

³⁶¹ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 123.

³⁶² Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 127.

³⁶³ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 126.

³⁶⁴ Reckendorf, "Âmir", *İA*, c. 1, 408.

³⁶⁵ Özkuyumcu, "Ca'de", *DİA*, c. 6, 543.

³⁶⁶ Schleifer, "Ganî", *İA*, c. 5, 715.

³⁶⁷ Schleifer, "Hevâzin", *İA*, c. 5, 446.

³⁶⁸ Reckendorf, "Âmir", *İA*, c. 1, 408.

³⁶⁹ Schleifer, "Ganî", *İA*, c. 5, 715.

³⁷⁰ J. Hell, "Bâhile", *İA*, c. 2, 227.

³⁷¹ Özkuyumcu, "Ca'de", *DİA*, c. 6, 543.

³⁷² Medine ile Fur' arasındadır. Bk. İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 21; Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 119.

³⁷³ Bekrî, *Cahiliye Arapları*, 123.

³⁷⁴ J. Hell, "Bâhile", *İA*, c. 2, 227.

³⁷⁵ İbnu'l-Hâik Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Yakûb b. Yûsuf Dâvûd el-Hemedânî, *Sifetu Cezîreti'l-Arab* (Matbaatu Berîl, Lîden 1884), 148, 150, 159-160; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 8, 178.

ve Vâdi Rem'deki setler,³⁷⁶ yağmur ve akan suları biriktirmek için yapılan setlerdendir.

³⁷⁶ Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu 'l-Arab kable 'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1. Bs., 2009), 40.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYS AYLÂN KABİLESİ'NİN EKONOMİK, DİNİ, KÜLTÜREL ve SİYASÎ HAYATI

2.1. EKONOMİK HAYAT

Arabistan'ın ekonomik hayatı, bölgenin tabiat şartlarına ve bu coğrafyada yaşayan Arap kabilelerinin yaşayış tarzlarına bağlı olarak hayvancılık, tarım ve ticarete dayanmaktaydı. Araplar yaşam tarzlarına göre bedevî (ehlü'l-veber) ve hadarî (ehlü'l-meder) olmak üzere ikiye ayrılırdı.³⁷⁷ Göçebe hayata sahip olan bedevî kabilelerin temel geçim kaynağı hayvancılık, yerleşik bir yaşamı tercih etmiş olan hadarî kabilelerin geçim kaynakları ise tarım ve ticaretti. İklim ve tabiatın bir sonucu olarak Arap Yarımadası'nın kuzeyinde yaşayan Tâif, Mekke ve Medine'de oturanlar hariç Arapların çoğunluğu bedevî, Arabistan yarımadasının güneyinde oturan Yemen ve çevresinde oturan Araplar ise hadarîdi.³⁷⁸ İslâm'ın zuhur ettiği dönemde, hayvancılık ve tarımdan daha önemli bir gelir kaynağı vardır ki o da ticaret idi. Araplar arasında ticarî faaliyetleriyle öne çıkan ve tanınan en önemli kabile Kureyş kabilesiydi. Bu süreçte Arabistan'ın en önemli tüccarı Kureyş ile Kays Aylân kabilesi ile olan iktisadi ilişkilerine değineceğiz.

2.1.1. Tarım ve Ticaret

Arap Yarımadası'nın neredeyse büyük bir bölümü çöl ve verimsiz arazi ile kaplı olduğundan Araplar için tarım, geçim kaynağı olarak yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenle Arap kavimleri ticarete yönelmeyi daha uygun bulmuşlardı. Geçim kaynağı ticâret olunca, ticaret yolları da hayati bir öneme arz ediyordu. Arabistan ekonomisinde büyük önem taşıyan ticaret, Kur'an-ı Kerîm'de de ifade edildiği üzere, Şam'dan başlayıp

³⁷⁷ Abdulkerim Özaydın, "Arap", *DİA*, c. 3, 321.

³⁷⁸ Adem Apak, *Kabile* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 11.

Yemen'e kadar inen ticaret yolu ile gerçekleştirdi. Kervanlar, yazın Suriye'ye kışın ise güneye Yemen'e giderek bölgenin hayati ihtiyaçlarını sağladılar.³⁷⁹

Bu ticaret yolu öylesine önemli ve stratejik bir konuma sahip idi ki; Kureyş-Kinâne ve Kays Aylân arasında gerçekleşen IV. Ficâr Savaşı'nın sebeplerinden biri de Tâif-Yemen kervan yolunu kontrol altına alma mücadelesi olduğu rivâyet edilir.³⁸⁰ Bu büyük kervanlar Mekkeli tüccarlar ve sermayedarların oluşturduğu bir komisyon tarafından idare edilirdi. Bu ticaret yolu Yemen'deki San'a şehrinde başlar, kuzeye doğru yol alarak Tâif üzerinden Mekke'ye varırdı.³⁸¹ Tâif, o dönemde ticaret yollarının önemli bir noktasında bulunmaktaydı. Ticaret kervanları şarap, deri, kuru üzüm, zeytinyağı, elbise, altın, gümüş ve silah gibi metâlar (ticari değeri yüksek ürünler) taşırdı.³⁸² Kureyş'in öncülüğünde gerçekleştirilen bu ticaret antlaşmasına ilâf³⁸³ adı verilmekteydi. Hâşim b. Abdümenâf'ın başlattığı uluslararası ticaretten³⁸⁴ başta Tâifliler ile Kays Aylân'a mensup bedevî kabile ve kolları da faydalanmaktaydı.

Tâif, Arabistan'da ekonomik olarak son derece kıymetli bir konuma sahipti. Tâif, sahip olduğu verimli toprakları ve bol miktardaki akarsularının bir getirisi olarak Arap Yarımadası'nda tarıma en uygun yerdi. Bu imkânları zamanında ve en doğru şekilde kullanan Sakîfliler, bölgede çok kaliteli ve farklı çeşitte üzüm, nar, incir ve şeftali üretmekte, kârlı bir şekilde ticari metâ olarak çeşitli pazarlarda satmaktaydılar.³⁸⁵

Tâif'te bulunan ve geniş bir alana yayılan tarlalardan elde edilen buğday, arpa, mercimek, nohut vb. hubûbatlarda da başta Ukâz panayırı olmak üzere düzenli zamanlarda kurulan ve kendi kuralları oturmuş olan pazarlarda geniş bir alıcı kitlesi bulmuştu. Bununla birlikte muz üretimi ve ticâreti de yaygındı.³⁸⁶ Hz. İbrahim'in tabiriyle "ekin bitmeyen bir vadi"³⁸⁷ olan Mekke, tarım ürünlerinin büyük çoğunluğunu Tâif'ten karşılamaktaydı. Meyve ihtiyacının tamamını bu bölgeden karşılayan Mekkelilerden tarımla uğraşmak isteyen zengin kabile üyeleri, Tâif'teki değerli arazileri

³⁷⁹ Kureyş 106/ 1- 4.

³⁸⁰ Hüseyin Algül, "Ficâr", *DİA*, c. 13, 52.

³⁸¹ Abdülkerim Özeydin, "Arap", *DİA*, c. 3, 272.

³⁸² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 98- 201; Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslam* (İstanbul: Beyan Yay., 1994), c. 2, 335; İsmail Sarıçam, *İ.Ö.P. İlk Dönem İslam Târîhi* (Eskişehir, 2002), 40; M. J. De Goeje, "Arabistan", *İA*, c. 1, 474.

³⁸³ Muhammed Hamidullah, "İlâf", *DİA*, c. 22, 63.

³⁸⁴ Tevfik Berru, *Târîhu'l-Arab el-Kadim* (Dimeşk: y.y., 1988), 238-239.

³⁸⁵ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 17; Özeydin, "Arap", *DİA*, c. 3, 322.

³⁸⁶ Cemâlüddin Ebi'l-Fehh Yûsuf b. Yâkub b. Muhammed İbnu'l-Mücvir, *Sıfetu Bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve Ba'zi'l-Hicaz* (Kahire: y.y., 1996), c. 1, 28; Burhâneddin Dellû, *Cezîretu'l-Arab kable'l-İslam* (Beyrut: Darü'l-Fârâbi, 2. baskı, 2004), 86; Takkûş, *Târîhu'l-Arab*, 50; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. 1, 154.

³⁸⁷ İbrahim 14/37.

satın alıyordu. Mekkeli zenginler, meyve ağaçlarını ve özellikle üzümün daha iyi yetişmesi için bağ çubuklarını bizzat Tâif’li çiftçilere diktiriyorlardı.³⁸⁸ Ürün çeşitliliğinin oldukça geniş olduğu bu bölgede değişik bitkiler yetişmekte ve bunlardan elde edilen baharatlar da ticari ürün olarak satılmaktaydı.³⁸⁹

Tâifliler özellikle Yemenle yaptıkları ticari anlaşmalar neticesinde ekonomiden iyi anlayan ve değişken ticari durumlara ayak uydurabilen tüccar bir toplumdur. Şehir ahalisi tarım ve ticaretten elde edilen geliri elde tutarak veya yüksek faiz karşılığı borç para vererek büyük nüfûz kazanmıştı. İyi bir gelire sahip olmuş bankerler, tefeciler Tâifliler arasından çıkar, bu özellik tüm Arabistan’da bilindiği için acil ve büyük miktarda borç paraya ihtiyaç duyanlar da Tâiflilere başvururdu.³⁹⁰ Yine bu dönemde Arap Yarımadası’ndan İran’ın idaresinde bulunan Irak’a yapılan bir ticari sefer esnasında Sakîfli Gaylân b. Seleme, Kisrâ’nın huzûruna çıkarak, aralarında Ebû Süfyân’ın da bulunduğu tüccar kafilesinin sözcülüğünü yapmıştır. Gaylân b. Seleme bu görüşme esnâsında diplomatik tavırlarıyla Kisra’yı etkilemiş ve İran Kisrası’ndan büyük bir imtiyaz elde etmiştir.³⁹¹

Arabistan’ın ikliminden dolayı yaz aylarında sıcaklığın çok şiddetli olduğu zamanlarda insanlar daha serin bölgelere gitmeyi tercih ediyorlardı. Tâif’e, yaz aylarında serin iklimi dolayısıyla çevre bölgelerden önemli sayıda insanlar geliyordu. Özellikle Mekke’nin ileri gelenlerinden birçoğu Tâif’te belli bir süre konaklıyordu. Tâif böylece önemli bir konaklama merkezi durumuna gelmeyi başarmıştı. Turizm, Tâifli insanların ekonomik açıdan daha iyi bir düzeye gelmelerine yardımcı oluyordu.³⁹² Ayrıca Tâif sağlık nedeniyle de birçok insanın gelmeyi tercih ettiği bir bölgeydi. Uzman hekimlere tedavi olmak isteyen kimseler için uğrak mekânı olmuştu. Hâris b. Kelede, bu hekimlerin başında geliyordu. O, Câhiliye Dönemi’nin son ünlü tabiplerindendi.³⁹³ Câhiliye Dönemi şairlerinden Nümeyrî, Tâif şehri için şöyle demektedir:

“Mekke’nin kışı bir nimettir,

³⁸⁸ Muhammed Abdülhay el- Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye ve’l-Âmâlat ve’s-Sinâat ve’l-Metâcir ve’l-Hâleti’l-ilmîyyeti Kânet alâ Ahdi Te’sisi’l-Medenîyyeti’l-İslâmîyye fî Medînetü’l-Münevvereti’l-Âliyye*, (Beyrut: 1990), c. 3, 202.

³⁸⁹ Takkûş, *Târîhu’l-Arab*, 50.

³⁹⁰ Ayrıca Bk. Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 484.

³⁹¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 5, 505-506; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe* (Kahire: y.y., 2008), c. 8, 490.

³⁹² Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 483; M. J. De Goeje, “Arabistan”, *İA*, c. 1, 474.

³⁹³ Ayrıca Bk. Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünen*, Tıb 12; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 413; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. 2, 388-391.

Bu nimetin yazı da Tâif'tedir."³⁹⁴

Böylece Tâif, turizm ve sağlık açısından da önemli bir gelire sahip olmuştu. Son olarak Tâif'in ticaretinde önemli bir gelir noktası da deri tabaklaması ve deri ticareti idi. Bilhassa göçebe Araplar kaş' ve tırâf denilen deriden yapılmış çadırları kullanırlardı. Bu çadırlar bazen panayırlarda gösteri için bazen de savaş alanlarında kırmızı deriden yapılan kumanda merkezi olarak kullanırlardı. Deri sadece çadır yapımında kullanılmazdı. İnce deriden yapılmış parşömenler, çok sık olmamakla beraber, günlük hayatta kullanırdı. Yemen tarafındaki Cüreş, Havlân'ın küçük bir beldesi olan Sa'de ve Tâif dericiliğın gelişmiş olduğu şehirlerdi.³⁹⁵ Yâkut el-Hamevî; Tâif ve çevresindeki tabaklama imalathanelerinden tabaklama işlemi sırasında oluşan atıkların akarsulara karıştığını, bu bölgelerden geçerken insanı rahatsız edecek kadar pis kokan bir yer olduğunu rivayet etmektedir.³⁹⁶

2.1.1.1. Kays Aylân ve Ukâz Panayırı

Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde ticârî hayatı canlı bir şekilde sürdürebilmek amacıyla panayırlar kurulurdu. Bu panayırların önemli bir kısmı Haram aylarda³⁹⁷ yapılmaktaydı. Panayırlar beş ile otuz gün arasında farklı sürelerde faaliyetlerini sürdürürdü.³⁹⁸ Bunların en bilinenlerinden biri de Tâif ve Nahle arasındaki bir yerleşim yeri olan Ukâz'da kurulan panayır'dı.³⁹⁹ Uluslararası mâhiyete ulaşan Ukâz Panayırı, her yıl düzenli olarak yapılırdı; bu sayede sosyal hareketlilik sağlanır ve çeşitli yerlerden gelen Araplar arasında bilgi ve kültür paylaşımı yapılırdı.⁴⁰⁰

Câhiliye döneminin en önemli panayırı olan Ukâz, Mekke'ye yakın bir yerdeydi. Bir görüşe göre de orada alışveriş sırasında şairlerin karşılıklı şiirler okuyarak, karşılıklı övünmelerinden dolayı bu pazara Ukâz ismi verilmiştir.⁴⁰¹ Fil hadisesinden on veya onbeş yıl sonra kurulan Ukâz panayırı, ticaretle yoğun şekilde uğraşan Mekkelilerin

³⁹⁴ Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullâh b. Hurdazbih el-Bağdadî el-Fârisî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev: Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Yay., 2008), 115.

³⁹⁵ Nebi Bozkurt, "Deri", *DİA*, c. 8, 174.

³⁹⁶ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 6, 9.

³⁹⁷ Hüseyin Algül, "Haram Aylar", *DİA*, c. 16, 106.

³⁹⁸ Ukaz Panayırı kameri aylardan Zilkade 1-20 günlerinde, Mecenne, Zilkadenin son on gününde, Zülmeceze ise Zilhicce ayının 1 ile 8 günlerinde yapılırdı.

³⁹⁹ Elnure Azizova, "Ukâz", *DİA*, c. 42, 61.

⁴⁰⁰ Ahmet Turan Yüksel, "Yakın Doğuda Ticaret Merkezleri ve Panayırlar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 5 (1994): 310.

⁴⁰¹ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Kültürel, Dini, Sosyal İslam Tarihi*, trc. Komisyon (İstanbul: Kayıhan Yay., 1985), c. 1, 80; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 790, 796-797.

ticaret sisteminin bir parçası olmuştu.⁴⁰² Arabistan'ın iç bölgelerinden Mekke'ye gelen ticaret yolları ile Yemen'e giden yolların Ukâz'dan buluşması nedeniyle yalnızca Mekke ve Tâif civarında yaşayanların için değil, hac ziyareti amacıyla yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen Arap kabileleri için de çok önemli bir ticaret merkeziydi. Ukâz'a sadece çevre bölgelerde yaşayan⁴⁰³ insanlar değil Hîre ve Kinde gibi komşu devletler tarafından gönderilen ticaret kervanları da katılırdı, bu yönüyle günümüzdeki "serbest ticaret merkezleri"ne benzeyen bir yapısı vardı. Uzak mesafelerden çeşitli malların ulaştığı Ukâz'a Kureyş, Kays Aylân'a mensup Hevâzin, Gatafân, Süleym gibi Kâbe'yi mabed kabul eden bütün Arap kabileleri iştirak ediyordu.⁴⁰⁴ Hz. Peygamber'in büyük dedesi olan Hâşim ve onun kardeşlerinin ticaret yolları üzerinde bulunan kabilerle yapılan "îlâf" antlaşmasına daha sonraki dönemde Kureyş'e mensup tüm tüccarların sadık kalması ile çeşitli ticaret ürünlerinin güvenli bir şekilde pazara ulaşması sağlanmaktaydı. Bu ticaret mallarının pazarlara güvenli bir şekilde ulaşmasında, ticari hayatın devamında önemli bir etken olan yol güvenliğinin sağlanmasında Kureyş ile ticaret yolları üzerinde yaşayan Kays Aylân'a mensup kabilelerin birlikte hareket etmelerinin önemli bir rolü olduğu kanaatindeyiz.

Ukâz'ın, Arap panayırıları içinde en büyüğü olmasında pazara getirilen mallardan öşür vergisi alınmaması ve mallarının pazara ulaştırılmasında ve pazarda korunmasında görevlilere ihtiyaç duyulmaması ciddi bir nedendir. Ayrıca Ukâz'da alışveriş açık arttırma usulüne göre yapılmaktaydı.⁴⁰⁵

Ukâz, ticarî faaliyetlerin yanında toplumsal ve kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği, antlaşmaların yapıldığı, ihtilâflar çözüldüğü bir merkezdi. Edebi bir kongre mahiyetinde olan Ukâz, sözlü edebiyatın en güzel örneklerinin dile getirildiği bir sanat merkeziydi.⁴⁰⁶ Burada şiirler okunur ve önemli konuşmalar yapılırdı. Şairler burada yarışlardı; yarışmada üstün gelen şair, kendi ve kabilesinin şerefini yükseltmiş olurdu. Dönemin meşhur şairlerinden biri olan Kayslı Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604) henüz hayattayken, Ukâz'da kırmızı deriden yapılmış bir çadırda bir kürsü üzerinde oturur ve şairler Ukâz'da ona gelip şiirlerini takdim ederlerdi. O da güvenilen bir hakem olarak bu şiirlerden beğendiğini birinci ilan ederdi.⁴⁰⁷ Câhiliye döneminde Araplar,

⁴⁰² Azizova, "Ukâz", DİA, c. 42, 61.

⁴⁰³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 1, 168.

⁴⁰⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 6, 380; Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 790.

⁴⁰⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 199-200; Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 790.

⁴⁰⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 5, 7.

⁴⁰⁷ Demirayak, *Arap Edebîyat Tarihi-1*, 78-79.

aralarında çıkan veya çıkması muhtemel sorunların, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi için geleneklere, kabile büyüklerine veya özellikle de hakem diye bilinen isimlere başvururlardı.⁴⁰⁸ Ukâz'da görevli hakemlerin genellikle Benî Temîm kabilesinden oldukları kaynaklarda belirtilse de Kayslı Advân kabilesinin lideri Âmir b. ez-Zarib'in de yıllarca panayırlarda hakemlik yaptığı, yine Kusay olarak bilinen Sakîfli Gaylân b. Seleme de hac mevsiminde antlaşmazlık yaşayan kabileler arasında hakemlik ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁴⁰⁹

Netice olarak ekonomik değere sahip ürünlerin bir bölümü başta Ukâz, Zülmeçâz ve Mecenne panayırlarında satılırken, diğer bir kısmı ise yol güvenliği sağlanmış yollardan uluslararası pazarlarda satılmaya çalışılmaktaydı. Ticaretin sürekliliğinde “îlâf”⁴¹⁰ önemliydi. İlaf, yoldaki kabileler anlaşarak veya onları da kervanlarına ortak ederek ürünlerin uluslararası piyasalara ulaşması sağlanmaktaydı. Câhiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde îlâf sistemi Kays Aylân'a büyük bir fayda sağlamaktaydı.

2.1.2. Hayvancılık

“Kır, sahra, çöl” anlamına gelen, bâdiyede yaşayan kimselere bedevi veya ehlü'l-badiye, ebnâü'l-badiye olarak isimlendirilirdi.⁴¹¹ Bedevi, iklim ve tabiatın olumsuz şartlarına rağmen yaşadığı bölgenin kendisine verdikleriyle yetinendir.⁴¹² Bedeviler, genellikle çadırlarda göçebe hayatı yaşadıklarından “ehlü'l-veber”, “ehlü'l-hıyam” veya “sekenetü'l-hıyam” olarak isimlendirilirken köy, kasaba ve şehirlerde kerpiçten yapılmış evlerde yerleşik hayat yaşayanlara “ehlü'l-meder” adı verilir.⁴¹³

Arabistan'ın orta ve kuzeyinde geniş bir coğrafyaya yayılan Kaysîler'in bazı kolları, Tâif ile Felec gibi şehirlerde, Huneyn, Evtâs, Vâdilkurâ ve Vâdi er-Rume gibi vadilerde tarım ile geçimini sağlamışlardır. Bedevi olan Gatafân ve ona mensup Abs, Zübyân, Eşca, Muhârib, Sa'lebe, Fezâre, Mürre ile Sa'd b. Kays Aylân'ın neslinden gelen Gâni ve Bâhile kabilesi, Hevâzinden Âmir b. Sa'saa ile Kilâb ve Süleym gibi

⁴⁰⁸ Ahmet Akgündüz, “Hakem”, *DİA*, c. 15, 171-173.

⁴⁰⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 111; Azizova, “Ukâz”, *DİA*, c. 42, 62.

⁴¹⁰ Kureyşlilerin bazı kabile ve ülkelerle yaptığı antlaşmaya verilen isimdir. Bk. Hamîdullah, “îlâf”, *DİA*, c. 22, 63-64.

⁴¹¹ Mustafa Fayda, “Bedevî”, *DİA*, c. 5, 311.

⁴¹² Apak, *Kabile*, 10.

⁴¹³ Fayda, “Bedevî”, *DİA*, c. 5, 311.

kabilelerin ekonomik faaliyetleri ise hayvancılığa dayanmaktaydı.⁴¹⁴ Hayvancılık, çölde yaşayan bedevi kabileler için doğal bir geçim kaynağıydı. Bedevilerin hayat standardı veya zenginliklerinin ölçüsü sahip oldukları deve veya küçükbaş hayvanlardı. Bedeviler açısından özellikle deve yetiştiriciliği ekonomik hayatta müstesna bir yere sahipti. Deve, bir bedevi için sadece bir gıda kaynağı değildi. Onun yükünü taşıyan bir vasıta, savaşlarda diyet ve ödeme aracıydı.⁴¹⁵ Hicretin yirmi üçüncü ayında Süleym ve Gatafân'ın Karkara mevkindeki Küdr suyunun başında toplanmakta olduğu haberini öğrenen Hz. Peygamber, ordusu ile Küdr denilen bölgede Kays Aylân'a mensup kabilelerle karşılaşmıştır. Bu çatışmanın sonucunda Hz. Peygamber'in ordusu 1400 civarında deveyi ele geçirmiş ve onları Medine'ye getirerek savaşa katılanlar arasında taksim etmiştir.⁴¹⁶ Bu rivayetteki bilgileri gözününe aldığımızda Kays Aylân'a mensup Gatafân ve Süleym kabilesine ait çok sayıda devesini muharebede kaybetmesi, onların geçim kaynaklarından birinde hayvancılık olduğunu göstermektedir.

Kays kabilesinin bazı kolları, ağırlıklı olarak küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapmaktaydı. Süheylî, “el-Habellek” denen yerden bahsederken burada Müzeyne ve Kays kabilelerinin yaşadığını ve onlara “Ehlü'l-Habellek” denildiğini rivayet eder. Ehlü'l-Habellek ile küçükbaş hayvan sahibi kişiler kastedilirdi. Bu bilgiyi güçlendiren kanıtlardan biri Arap kabilelerinin önde gelenlerinden Âmiroğulları, Gatafânlılar, Esed ve Eşca kabilelerinin Müzeyne, Cüheyne, Eslem ve Gıfâr kabilelerine hitaben söyledikleri şu sözlerdir: “Şayet bu dinde hayır olsaydı, koyun çobanları bizden önce bu dine iman etmezlerdi.”⁴¹⁷

Cahiliye Dönemi'ndeki diğer önemli bir hayvan olan atı. At, çevikliği ve hızıyla bazen istihbarat edinmek için bazen de savaşçının muharebe anında en önemli silahı olarak kullanılıyordu. Cahiliye döneminde yapılan “Dâhis ve Gabrâ” Savaşı kardeş kabile Abs ile Zübyân arasında yapılmıştır. Bu savaş Dâhis ve Gabrâ adı verilen iki atın yarıştıkları sırada yapılan bir hile yüzünden çıkmıştır.⁴¹⁸ Aynı şekilde Süleym ve Benî Kilâb, savaşçılıkta mahir süvarileri ile bilinmektedir. At yetiştiriciliği, özellikle savaş atı yetiştirme bu kabilelerin en önemli özelliğidir. Savaşçı özelliklerle donatılmış olan süvariler etrafa dehşet saçardı. Cahiliye dönemi Gâni kabilesi şairi Tufeyl el-Gânevi'nin

⁴¹⁴ Önkal, “Kays Aylân”, *DİA*, c. 25, 91; Hüseyin Algül, “Gatafân”, *DİA*, c. 13, 399; M. Ali Kapar, “Hevâzin”, *DİA*, c. 17, 276.

⁴¹⁵ Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. 1, 40-41; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 23.

⁴¹⁶ Başka bir rivayette ele geçirilen hayvanların beş yüz kadar olduğu aktarılmaktadır. Bk. Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 186-187.

⁴¹⁷ Süheylî, er- Ravzü'l-Ünüf, c. 7, 155-258.

⁴¹⁸ Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. 1, 135; Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, *DİA*, c. 12, 14.

şiiirlerindeki at tasvirinden de anlaşılacağı gibi at yetiştiriciliği o dönem kabilelerin iktisadi ve kültürel hayatında önemli bir yere sahiptir.⁴¹⁹ Günümüz at yarışlarında kullanılan Arap atları da göstermektedir ki Arapların yetiştirdiği atlar gerek hız gerekse de gösteriş açısından dünyadaki en gözde at türlerinden biridir.

2.1.3. Yağma ve Ganimet

Göçebe hayatı yaşayan bedevilerin en büyük geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktı. Hayvanların bakımı, otlatılması, ürünlerinin değerlendirilmesi günlük hayatın rutin işlerinden biriydi.⁴²⁰ Bedevilerin diğer bir geçim kaynağı ise yoldan geçen kervan ve Hac için geçen kabilelere saldırarak yağmadan elde ettikleri ganimetlerdi. Geçimini bu şekilde sağlayan kabileler “Surraku’l-Huccâc” yani “hacıları soyan” anlamına gelen isimle anılmaktadır. “Surraku’l Huccâc” ifadesi sıklık manası içerdiğinden yağmacılığı sürekli olarak yaptıklarını söyleyebiliriz.⁴²¹ Bizim gayri meşru olarak baktığımız ama bedevinin hiç de öyle görmediği bir bakıma becerebildiği müddetçe ahlâken bir beis görmediği soygunculuk, onların gözünde bir suç değildi.⁴²² Bedeviler, diğer kabilelerin mallarını yağmalarken -özellikle hayvanlarını- çok az kan dökülüyor ve genellikle bu saldırılar başarılı oluyordu. Bazı bedeviler ya devamlı saldırı yoluyla elde ettiği ganimetlerle geçimini sağlıyor ya da ziraat ve tüccarlıkla geçimini sağlayan yerleşik kabilelerin kendilerine, mal ve mahsüllerine saldırmaması için verdikleri harac ile yaşamlarını sürdürüyordu. Bazen de diğer kabilelerin saldırılarına karşı korunmak için başka bir kabileye haraç olarak ürettikleri ürünlerden veriyorlardı.⁴²³

Kays Aylân’a mensup bazı kabilelerin de temel ihtiyaçlarının bir kısmını kervanlara baskınlar yaparak karşıladıkları rivayet edilmektedir. Buhârî’nin bir rivayetinde Akra‘ b. Hâbis, Hz. Peygamber’e şu sözleri söyler: “Yâ Resulullah! Sana ancak Eslem, Gıfâr, Müzeyne ve Cüheyne kabîlelerinden hacıları soyan hırsızlar tâbi’ olmuştur!” Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Eğ̃er Eslem, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne (kabileleri); Benî Temîm, Benî Âmir, Esed, Gatafân (kabilelerin) den hayırlı*

⁴¹⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 282-290; H. Lammens, “Süleym”, *İA*, c. 11, 95; J. Shleifer, “Ganî”, *İA*, c. 5, 715.

⁴²⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 4, 606.

⁴²¹ Nihat Bayırkan, “*Cahiliye Döneminden Raşid Halifeler Dönemi Sonuna Kadar Müzeyne Kabilesi*” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 100.

⁴²² Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, 26.

⁴²³ Ahmed Emin, *Fecrü’l-İslâm*, çev: Ahmet Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 37.

iseler, bu, ikinciler için bir eksiklik ve husrân değil midir?” buyurdu. Akra‘: Evet hüsrandır, diye tasdik etmesi üzerine Resulullah: “Hayâtım yed-i kudretinde olan Allah’a yemîn ederim ki, onlar (Eslem, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne) bunlardan (Benî Temîm, Benî Âmir, Esed, Gatafân'dan) elbette daha hayırlıdır.”⁴²⁴

Kays Aylân'ı oluşturan kabilelerin müslüman olmadan önce hacıların geçtikleri yolların üzerinde ikamet ettiklerini ve onların mallarını gasp ettiklerini göstermektedir. Özellikle yukarıdaki rivayette bahsi geçen Benî Âmir, Gatafân, Benî Süleym, Fezâre, Benî Kilâb gibi kabilelerin ticaret ve hacıların kullandıkları yolların üzerinde yaşamaktaydı.⁴²⁵ Hicretten sonra Medine'ye yerleşen Müslümanlara düzenlenen saldırıları dikkate aldığımızda Kays'ın bazı kollarının yağmacılıkla geçimlerini hâlâ devam ettirdikleri görülmektedir.

Kays kabilesinin, önemli gelirlerinden biri de savaşlarda elde edilen ganimetlerdir. Câhiliye döneminde birçok savaşa katılan bu kabile, bu savaşlardan oldukça bol ganimet elde etmiştir. Savaşlar, kabilelerin ekonomik gücüne katkı sağladığı gibi aynı zamanda yenilgi durumunda ekonomik gücüne darbe de vurmuştur.

2.2. DİNİ HAYAT

İslam öncesi Cahiliye Dönemi'ne baktığımızda Arapların tekdüze bir inanç sistemine sahip olmadıkları, birbirinden farklı inanç ve geleneklere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Arapların büyük bir kısmı putperest olmakla birlikte içlerinde Yahudî, Hıristiyan, Mecûsî hatta Maniheistlerin bulunduğu da bilinmektedir. Dahası aralarında, özellikle Yemen kökenli Himyer kabilesi gibi gök cisimlerine ibadet edenler de vardı.⁴²⁶ Arapların geniş bir kesiminin inancı olan putperestlik; totemizm,⁴²⁷ animizm,⁴²⁸

⁴²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, çev: Abdullah Feyzi Kocaer, (İstanbul, 2003), Zikru Eslem ve Gıfâr ve Müzeyne ve Cüheyne ve Eşca, c. 4, 181.

⁴²⁵ Azimli, “Süleym, *DİA*, c. 38, 55; Kapar, “Fezâre”, *DİA*, c. 12, 538; Küçükaşçı, “Benî Kilâb”, *DİA*, c. 25, 567.

⁴²⁶ Mahmud Şükrî b. Abdullah b. Mahmud el-Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, thk. Muhammed Behçet el-Eseri (Beyrut: t.y.), c. 2, 237, 240.

⁴²⁷ Kabilelerin ilk çekirdeği klandır. Her klanın kendine özgü bir totemi vardır. Cahiliye döneminde yaşayan Arap kabile ve boylarının taşıdığı totem damgası sahip oldukları isimlerdir. Esasen totem bir klanın taşıdığı isimdir. Totemler hayvan veya bitki kökenli olabilir. Anaerkillik temeli üzerine kurulmuş eski Arap toplumlarından belli bir yerde yerleşmiş olan bir veya birden fazla yerel gruplar aynı toteme bağlı olduklarından onun ismini almış ve bu isim daha sonra o kümelerin kan bakımından ilk atarlı kabul edilmiştir. Bk. Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 65-66.

⁴²⁸ Animizm, kâinatın ruhlar ile dolu olduğuna ve bütün doğal olayların ruhların eseri olduğuna inanmaktır. Bk. Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 67.

fetişizm⁴²⁹ gibi aşamaları geçerek bir inanç sistemine dönüşmüştür.⁴³⁰

Arapların, eskiden Hz. İbrahim'in dini olan tevhit dinine inandığı⁴³¹ ve bu dini anlayışın uzun süre varlığını koruduğu bilinmektedir. Ne var ki bir süre sonra tevhîd anlayışı ve Hz. İbrahim'in getirdiği Hanîf dini unutulmuş⁴³² artık çok tanrıcılık ve putperestlik toplumda egemen olmuştur. Putperestliğin Arabistan'da ne zaman başladığı ise tartışmalıdır.⁴³³ Rivayetlere göre putperest inancını Mekke'ye getiren ilk kişi Amr b. Luhay'dır. Huzâa kabilesine lideri olan Amr b. Luhay, Cürhüm kabilesinin Mekke'de Kâbe'nin saygınlığını ortadan kaldıran davranışlar yapması nedeniyle İsmailoğulları'nın da desteğini alarak onları Mekke'den sürgün edip Kâbe de yönetimini ele geçirmiştir.⁴³⁴

Amr b. Luhay, Suriye ile olan ticari ilişkilerini düzenlemek,⁴³⁵ başka bir rivayette göre ise ağır bir hastalığa yakalandığı için tedavi görmek amacıyla Suriye'ye gitmiştir⁴³⁶ ve burada yaşayan halkın putlara taptığını görmüştür. Bu ibadetinin sebebi soran Amr b. Luhay'a yerel halk: *"Biz bunlar aracılığıyla yağmura ulaşıyor ve düşmana karşı da onlardan yardım talep ediyoruz."* dediler. Bunun üzerine oradaki putlardan biri olan Hübel'i alıp Mekke'ye getirdi.⁴³⁷ Arapların, putperestlikle tanışmalarıyla alakalı olarak aktarılan başka bir rivayete göre, Hz. Nuh'un kavminin taptığı putlar da Amr b. Luhay tarafından keşfedilip yarımadanın muhtelif yerlerine yerleştirilmiştir.⁴³⁸ Arapların putperestlikle ilk tanışmaları hususunda farklı rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Put inancının çok eski zamanlardan beri var olduğunu düşündüğümüzde Câhiliye Dönemi Arapların bir kısmının putperest inanca çok daha önceleri sahip olduğu ihtimali göz ardı edilemez. Amr b. Luhay'ın mevcut put inancını bölgeye yaydığını ve genel bir dini inanç haline gelmesinde etkili olduğunu görülmektedir.

Putperestlik inancı ve bu inancın bir gereği olarak, her kabilenin kendisine bir put edinmesi, putlara saygı duyulması ve onlar için kurban kesilmesi İslam öncesi

⁴²⁹ Mekke'den uzaklaşan bir kimse, Kutlu eve saygısından yanına kutlu bölgeden bir taş alır, nerede konaklarsa onu bir yere koyarlar ve tıpkı Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi sevgi ve saygıları ifade amacıyla ona tavaf ederlerdi. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 31-32.

⁴³⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 65.

⁴³¹ Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, c. 2, 194; Bakara 2/135.

⁴³² İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 33.

⁴³³ Hicaz bölgesinde ilk put edinenlerden biri Hüzeyl b. Müdrike'dir. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 38.

⁴³⁴ Huzaa kabilesinin Cürhümlülere karşı başlattığı mücadelede İsmailoğullarının tarafsız kalması aslında Huzaa kabilesine destek verdiğini gösterir. Bk. Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 95-106.

⁴³⁵ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 37; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 70.

⁴³⁶ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 37.

⁴³⁷ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 37; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 117.

⁴³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 117; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 3, 276.

Araplar arasında yaygın bir gelenektir.⁴³⁹ Mudarî kabile topluluğu içinde yer alan Kays Aylân da diğer Mudar kabileleri gibi putperestlik inancını benimsemiştir. Kabile mensupları tıpkı diğer kabilelerin yaptığı gibi kendi putlarına kurbanlar kesmiş, putlarını yüceltmek için dini ayinler düzenlemiştir.⁴⁴⁰ Kays Aylân'ın ibadet ettiği birçok putu bulunmaktadır, bu putları şunlardır:

a. Lât:

Kaynaklarda “ufalayan, doğrayan kişi” anlamına gelen Lât,⁴⁴¹ kavram olarak ise “Allah” kelimesi ile aynı kökten türetilmiştir.⁴⁴² Lât, dişi bir varlık olarak kabul edilip ona “Allah’ın kızı” nitelemesinde bulunulmuştur.⁴⁴³ Lât hakkında birçok rivayet bulunmakla birlikte, buranın yatır olduğuna dair işaretler de mevcuttur.⁴⁴⁴ Rivayetlere göre yatırın bulunduğu yerde Lât adında bir adam otururdu.⁴⁴⁵ Hac için Mekke’ye gidip yurtlarına dönen Tâiflilerin yolculuk sırasında yorgun düştükleri gören bu dindar kişi, kendi el değirmeniyle öğüttüğü un ve kuru üzümünden yaptığı tatlıyı onlara ikram ederdi. Lât’ın ölmesi üzerine ona duydukları saygı ve özlemin zamanla efsaneleşmesi sonucu onu Tanrı olarak kabul etmişlerdir.⁴⁴⁶ Başka bir rivayette ise Lât’ın oturduğu yerin mermere benzeyen kare biçimli,⁴⁴⁷ parlak beyaz bir taş olduğu, üstüne ev inşa ettikleri, evin güzel görünmesi için kumaşlarla örtülerek Kâbe’ye benzetildiği rivayet edilir.⁴⁴⁸

Lât, özelde Tâif ve Sakîf kabilesi,⁴⁴⁹ genelde Kureyş ve bütün Araplar tarafından kabul edilmiştir.⁴⁵⁰ Bakımı ve bekciliğini Sakîf kabilesinin Benî Muattiboğulları yapmaktaydı.⁴⁵¹ Sakîfliler ve Araplar Lât’a değer verdiklerinden çocuklarına Lât’ın

⁴³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 113; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 73.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 45.

⁴⁴¹ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 49.

⁴⁴² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiul-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, c. 13, 180; Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîz*, thk. Sami b. Muhammed (Beyrut: Daru't-Tayyibe, 1999), c. 7, 457.

⁴⁴³ M. Mahfuz Söylemez, “Cahiliye Döneminde Lât Kültü”, *YDÜİFD*, say. 2 (2016): 25-56; Nahl 16/57; Necm 53/19-23.

⁴⁴⁴ Söylemez, “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, say. 1 (2014): 31.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 48.

⁴⁴⁶ Taberî, *Tefsir*, c. 22, 523; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, *Mealimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezak Mehdi (Beyrut: y.y., 1999), c. 4, 308;

⁴⁴⁷ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 48.

⁴⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 126; İbn Hazm, *Cemhere*, 491.

⁴⁴⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 226; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 130; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 2, 314.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 49; İbn Hazm, *Cemhere*, 491.

⁴⁵¹ İbnü'l-Kelbî, Lât putunun bekciliğini Attab b. Malikoğulları olarak belirtmiştir. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 49; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 126; Sidane ve Hicâbe hizmetlerinin Sakîf kabilesininin

kulları anlamında “Zeyd el-Lât”, “Teym el-Lât” ve “Abdul-Lât” isimleri vermekteydi.⁴⁵² Tâiflilerin Medine’ye gelip Müslüman olmalarından sonra Lât, Hz. Peygamber tarafından gönderilen Muğire b. Şu‘be ile Ebû Süfyân b. Harb tarafından yıkılmıştır.⁴⁵³

Şeddâd b. Ârîd el-Cüşemi, putun yıkılışı sırasında, Sakîflilerin ona dönmekten alıkoymak ve ona düşman etmek için şöyle söylüyordu:

*“el-Lât’ı korumayınız, onu yok eden Allah’tır!
Kendini koruyamayanı siz nasıl korursunuz?
İşte ateşte yandı, alev aldı;
Taşları uğruna savaştı bile, değersiz!
Allah’ın elçisi ülkenize geldiğinde,
Döner gider ve ona sizden hiç kimseye yardım etmez.”⁴⁵⁴*

b. Uzza:

Mekke sınırının dışında Batn-ı Nahle denilen mevkide el-Gumeyr’in karşısına düşen Hûrâz vadisinde bulunmaktadır.⁴⁵⁵ Kaynaklarda, bulunduğu vadide heybetiyle etkileyici bir görüntüye sahip olan üç ağacın arasında bir “heykel”in olduğu zikredilir.⁴⁵⁶

Kureyş kabilesinin putu olan Uzza, onların telbiyelerinde de yerini almıştır. Kâbe’yi tavaf ederken şu sözleri söylerlerdi:

*“Lât hakkı için, Uzza hakkı için,
Onlar yüksek turnalardır,
Onların şefaathlerine ümit bağlanabilir!
Üçüncüleri olan Menat hakkı için”⁴⁵⁷*

Uzza’nın kurban kesilen bir alanı vardı, oraya Gabgab⁴⁵⁸ denirdi. Gabgab, Nüheykatu’l-Fezârî’nin bir şiiirinde şöyle geçer:

Muğisoğulları yapmaktaydı. Bk. Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 74.

⁴⁵² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 226; İbn Hazm, *Cemhere*, 491; Kehhâle, *Mu’cemu kebâil*, c. 2, 728.

⁴⁵³ Lat putunu yıkmaya Hâlid b. Velid’in yıkmaya gittiği zikredilmektedir. Ayrıca Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 491.

⁴⁵⁴ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 50.

⁴⁵⁵ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 52; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 226; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 2, 314.

⁴⁵⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 226; İbn Hazm, *Cemhere*, 491.

⁴⁵⁷ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 53.

⁴⁵⁸ Mekke’deki Kâbe’de gabgab, kuyu olarak isimlendirilmektedir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 125.

“Ey Âmir eğer mızraklarımız sana erişebilseydi,
Mina’ya ve Gabgab’a koşan develer hakkı için,
Ya kendini bir kılıcın dürtüşünden kaçarak kurtarırdın,
Keskin ve kana susamış ya da şerefsiz şekilde geberirdin.”⁴⁵⁹

Kureyş kabilesinin putu olan Uzza’ya Kays Aylân’dan Gatafân, Gâni ve Bâhile kabileleri de tapılmaktadır.⁴⁶⁰ Uzza’ya tapanlar: “Buyur Allah’ım buyur, buyur bizi sana sevdirenle itaat altındayız.” diyerek telbiye getirirler.⁴⁶¹ İbn Habîb’e göre Uzza putunun bekçiliğini Sırma b. Mürreoğulları yaparken,⁴⁶² İbnü’l-Kelbî’ye göre ise Benî Suleym kabilesinin bir kolu olan Benî Şeybân b. Câbir yapmaktaydı.⁴⁶³ Benî Şeybân’dan oraya hizmet edenlerin en sonuncusu Dübeyye b. Haramî es-Sülemî’dir.⁴⁶⁴ Resulullah’ın emriyle Hâlid b. Velid, Hûraz vadisindeki ağaçları kesmiş ve Uzza’yı yıkmıştır.⁴⁶⁵

c. Zülhalesa

Zülhalesa, içinde “Halesa” adlı putun bulunduğu yerin ve yapının adıdır. Halesa, üzerine bir çeşit taş işlenmiş ak bir taş şeklindeki puttur.⁴⁶⁶ Puta bu ismin verilme sebebi ise, “Beyt” olarak yapılmış olan bu puta ibadet ve onu tavaf edenlerin günahlarından temizlenip kurtulacaklarına olan inançları olduğu da söylenmiştir.⁴⁶⁷ Kâbe’ye “el-Beytü’l-Harâm” veya “el-Ka’betü’ş-Şâmiyye” denildiği gibi Zülhalesa da âdeta Kâbe’ye benzetmek üzere ve çok sayıdaki kabilenin toplandığı bir merkezde bulunduğundan “el-Ka’betü’l-Yemâniyye” (el-Ka’betü’l-Yemâme) şeklinde isimlendirilmiştir.⁴⁶⁸ Zülhalesa’nın ziyareti sırasında kabileler “*Lebbeyk Allahümme Lebbeyk. Lebbeyk bimâ hüve ehabbe ileyk: Buyur Allahım buyur. Buyur sana daha sevimli olanla.*” şeklinde telbiye getirirlerdi.⁴⁶⁹ Mekke ile Yemen arasında Tebâle’de

⁴⁵⁹ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 56.

⁴⁶⁰ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 63; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 226.

⁴⁶¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 225.

⁴⁶² Sırma b. Mürreoğulları soy olarak Kays Aylân’ın oğlu Sa’d’a dayanmaktadır. Bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 252.

⁴⁶³ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 57.

⁴⁶⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, c. 1, 124; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 131.

⁴⁶⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 491; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 2, 314.

⁴⁶⁶ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 73; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 227; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 2, 314.

⁴⁶⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Buldân*, c. 2, 383; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 2, 314.

⁴⁶⁸ İbn Hişam, *es-Sîre*, c. 1, 127; İbn Hazm, *Cemhere*, 493; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 6, 270.

⁴⁶⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 227; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 6, 271.

bulunan ve kutsal kabul edilen beyte (puta),⁴⁷⁰ Ezdu Surât, Becîle, Devs, Has'am, Hâris b. Kâ'b, Cerm, Zübeyd, el-Gavs b. Murr b. Udd ile Kays Aylân'dan Hevâzin'e mensup bazı kabileler ve Benû Hilâl b. Amîr kabilesi tapmaktaydı.⁴⁷¹ Aynı şekilde Tebâle'de oturan Araplar da Halesa putuna büyük bir saygı duyar ve hürmet ederdi. Bir rivayete göre bir adam babasının öldürülmesinden dolayı intikam almak istiyordu. Zülhalesa'ya geldi ve önünde fal oklarını çekti. Fakat yasaklayıcı ok çıktı. Bunun üzerine adam şu beyitleri okudu:

*“Ey Zülhalesa, eğer sen kan davasıyla görevli olsaydın,
Benim gibi senin de baban gömülmüş olsaydı,
Düşmanın öldürülmesini yasak etme hatasına düşmezdin!”*⁴⁷²

Birinci rivayete göre Zülhalesa'nın sidaneliğini,⁴⁷³ Benî Bâhile'den Benû Ümâme'nin⁴⁷⁴; ikinci rivayette Benî Hilâl b. Âmir'in, bu putun hizmetlerini yürütmektedir.⁴⁷⁵ Hz. Peygamber Zülhalesa putunu yıkması için sahâbî Cerir b. Abdullah el-Beceli'yi gönderdi. Has'am ve Kays Aylân'dan Bâhile, putu korumak için onunla savaştılar. Cerir, onları yendi; Zülhalesa ve içinde bulunduğu tapınağı yıktı.⁴⁷⁶

d. Ukaysir

Suriye'de Şam'ın doğusuna düşen,⁴⁷⁷ kaya şeklinde olan Ukaysir'in Kâbe gibi örtülerle giydirildiği rivayet edilmektedir.⁴⁷⁸ Gatafân kabilesinin putu olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁴⁷⁹ Arapların kutsal mekânı olan Kâbe'yi hac etmesi gibi Gatafânlılar, Ukaysir'e hac amacıyla gelirdi. Ukaysir'de saçları tıraş eder, kestikleri saçlarını bir avuç unla karıştırarak oraya atarlardı. Hevâzin kabilesi de tam bu zamanda Ukaysir'i ziyaret ederdi. Saçını tıraş edip una bulamış Gatafânlılara şöyle seslenirlerdi: *“Unu bana ver. Ben Hevâzin'den muhtaç kişiyim.”* Eğer Hevâzinliler Gatafânlıların

⁴⁷⁰ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 73.

⁴⁷¹ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 73-74; İbn Hazm, *Cemhere*, 493.

⁴⁷² İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 73; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 127.

⁴⁷³ Sidâne/sâdin; “hizmetçi”, “Kâbe hizmetçisi” veya “put evlerinin hizmetçisi” demektir. “Sidânetü'l-Kâbe, Kâbe'ye hizmet eden, onun işlerini üstlenen, kapısını açıp kapayan” anlamındadır. Bk. Muhammed Hanefî Palabıyık, “Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/ Beytlerinden Biri olarak Zülhalesa”, *YDÜİFD*, say.1 (2017): 25.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 73.

⁴⁷⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 227.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 76; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 2, 314.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 78; Hüseyin Algül, “Gatafân”, *DİA*, c. 13, 399.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 79.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 78; Kehhâle, *Mu'cemu kebâil*, c. 3, 888-889.

ayinlerine yetişemezse hamura karışmış saçları toplayıp ekmeğe pişirir ve o ekmeği yerdi.⁴⁸⁰

e. Kays Aylân'a Mensup Kabilelerin Diğer Putları

Kâbe'ye andıran yapılardan olan Bussa', Gatafân kabilesinin ibadet ettiği bir mekândır.⁴⁸¹ Kaynaklarda Ukâz bölgesinde yer alan putlardan birisi de Cihâr olup Hevâzin ile Muhârib kabilesi tapılmaktaydı. Sidâneliğini ise Avfoğulları yerine getirmekteydi.⁴⁸² Cihâr'a tapanların telbiyesi şöyle idi: “*Buyur Allah'ım buyur, günahlarımızı boş çıkar ve bizi en aydınlık yola ulaştır. Cihâr ile bizi bereketlendir ve uzun ömür ver.*”⁴⁸³

Nu'man bölgesinde bulunan Kur'an'da zikredilen, kadın şeklindeki Suvâ' putuna⁴⁸⁴ Amr b. Kays Aylân kabileleri⁴⁸⁵, Necid bölgesindeki Halâl putuna Fezâre kabilesi,⁴⁸⁶ göktaşından düştüğüne inanılan Zamâr adındaki puta Benî Süleym kabilesi tapılmaktaydı.⁴⁸⁷

Câhiliye döneminde Araplar, Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Bu tavaf haftalarca sürerdi. Hacerü'l-Esved'i mesheder, Safâ ve Merve arasında sa'y yaparlardı. Bütün bunları yaparken telbiyeler söylerlerdi.⁴⁸⁸

Mudar kabilelerinin çoğunluğunun inancı olan putperestlik inancı, kabilenin ana inancı olarak kabul edilmiştir. Kays Aylân, bu inançlarının gereği olarak putlara tapınma ve bu putların etrafında tavaf ederek putları kutsama vb. âyinler yapmışlardır.

2.2.1. İfâza ve Advânoğulları

Bu bölümde Kâbe ile ilgili özel vazifelerden ifâza görevi ve bu görevin Kays Aylân ile olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Arafat'ta hac menâsikini yürütme ve Arafat'tan çıkış izni verme yetkisi için

⁴⁸⁰ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 90-91.

⁴⁸¹ Kehhâle, *Mu'cemu kebâil*, c. 3, 888-889.

⁴⁸² İbn Hazm, *Cemhere*, 493; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 225.

⁴⁸³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 225.

⁴⁸⁴ Nûh 71/23.

⁴⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sire*, c. 1, 119; İbn Hazm, *Cemhere*, 492; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 227.

⁴⁸⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 6, 372; J. Schleifer, “Fezâre”, *İA*, c. 4, 600.

⁴⁸⁷ H. Lammens, “Süleym b. Mansûr”, *İA*, c. 11, 96.

⁴⁸⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 6, 375.

kullanılan ifâza kelimesi ve hacıların Mina’da şeytan taşladıktan sonra Mekke’ye veya yurtlarına gitmeleri için izin verme yetkisini ifade eden icâze kelimeleri aynı manada kullanılmaktadır.⁴⁸⁹ Kâbe ile ilgili bütün görevler Mekke’nin yönetimini elinde tutan kişi veya kişiler tarafından üstlenilirdi. Nitekim Mekke’nin yönetimini ele geçiren Kusay b. Kilâb da Kâbe ile alakalı birçok vazifeyi kendi üzerine almıştı. Fakat Kâbe ile ilgili görevlerden olan ifâzanın yürütülmesini Sûfe olarak da bilinen Gavs b. Mürr’e bırakmıştır. Temîmli Gavs b. Mürr’ün soyundan gelen Sûfeliler, hacıların Arafat Dağı’ndan hacca başlamasına izin verirler, hacıların Mina tepesinden aşağı inmesine müsaade ederlerdi. Mina tepesinden taş atmak için halk toplandığında önce Sûfeliler’den biri taş atmaya başlar ve sonra halk taş atardı. Sûfeliler’den biri başlamadan kimse başlayamazdı.⁴⁹⁰

Müzelife'den Mina’ya ifâza götürme görevi Kays Aylân’dan Advân kabilesinin sorumluluğunda idi. İslâm’ın ilk yıllarında ise bu hizmeti Advânoğullarından Ebû Seyyâre Umeyle b. Azel yerine getirmekteydi.⁴⁹¹ Ebû Seyyare’nin bu görevi aralıksız kırk yıldır yerine getirdiği rivayet edilmektedir. Mekke fethinde sonra hacda müşrik Arapların ifâze işini Ebû Seyyâre yürütürken, Müslümanların ifâza işini Mekke valisi Attâb b. Esîd yürütmüştür. Vedâ haccında Hz. Peygamber ifâza ve icâze gibi bütün imtiyazları kaldırmıştır.⁴⁹²

2.2.2. Kays Aylân ve Hums-Hille İlişkisi

Mekke ve Kays Aylân arasında bir ilişkilendirme olarak hums ve hille kavramlarını açıklayacak olursak öncelikle hums ve hillenin dinî ve ticarî yönü olan kavramlar olduğunu belirtmemiz gerekir. Hums lügatta “mutaassıp, cesur ve kahraman olmak” anlamındaki hames masdarından gelen “ahmes” in çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmayı ifade etmektedir.⁴⁹³ “Ahmesi” sözcüğü “hums mensubu kişi”, “dinine bağlı olan kimse” anlamına gelmektedir.⁴⁹⁴

Hums kavramının ortaya çıkış sebebiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir

⁴⁸⁹ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 192.

⁴⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 169-170.

⁴⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c.1, 169-173; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 192.

⁴⁹² Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 190-191.

⁴⁹³ Yakûbî, *Târîhu 'l-Yakûbî*, c. 1, 256; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, c. 3, 324.

⁴⁹⁴ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 182; Recep Uslu, “Hums”, *DİA*, c. 18, 364-365.

görüŖe göre Hums “Fil Hadisesi” ile ilişkilendirilmektedir.⁴⁹⁵ Diğer bir görüŖe göre ise Kusay’ın KureyŖlilerle yaptığı bir konuŖmasında: “*Ey KureyŖ topluluğu! Sizler Allah’ın komŖuları ve Harem ehliniz. Gelen hacılarınca Allah’ın misafirleri ve Beyt’in ziyaretçileridirler. Onlar ikram edilmeye en layık misafirlerdir. Buradan dönünceye kadar hac günlerinde onlar için yemek hazırlayın, içecek temin edin.*” demiŖtir.⁴⁹⁶ Netice itibariyle Kusay’dan önce var olan Hums, Kusay’ın Mekke’nin idaresini ele geçirmesiyle Hums’un kurumsallaŖmaya yönelik temellerinin atıldığı, HâŖim ve kardeŖlerinin atılımı ile devam eden süreçte Fil Olayı önemli bir dönüm noktası olmuŖtur. Fil Olayından sonra –KureyŖ- siyasi ve ticari imtiyazları dinsel motiflere dayandırarak ve yeni dinsel kurallar üreterek Ahmesiliğe dinsel bir kimlik kazandırmıŖtır.

Fil Vakası’ndan sonra KureyŖ’in diğer Arap kabileleri nezdindeki itibarı yükselince, lehlerine geliŖen bu durumu fırsata dönüŖtürdüler. KureyŖliler: “*Biz, Hz. İbrahim’in çocukları, Harem’in ahalisi, Kâbe’nin sahipleri ve Mekke’nin sakinleriyiz. Hiç bir Arap bizim sahip olduğumuz mevki ve haklara sahip değildir. Ayrıca Araplar bize tanıdıkları hakları baŖka hiçbir kimseye tanımazlar.*” diyerek dinde bazı yeni kurallar ortaya koydular. KureyŖliler, Arafat’ta vakfe yapmayı ve Arafat’tan Mina’ya gitmeyi terk ettiler. Daha sonra hac geleneğinde olmayan birtakım yeni kurallar çıkardılar. Hums ehli; “*İhramlıyken keŖ yemeği yapmak, yağ eritmek, evlerde ateŖ yakmak, gölgelenmek istedikleri zaman deriden yapılmıŖların dıŖında baŖka hiçbir evin gölgesi altına girmek Ahmesilere yakıŖmaz.*”⁴⁹⁷ diyerek getirmiŖ oldukları bu uygulamalarla kendilerine ayrıcalıklı bir rol biçtiler.

Humsu dinî bir kavram olarak ele alan İbn Habîb’e göre Araplar, dinî bakımından Humslular, Hilleliler ve Tılsililer olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁴⁹⁸ Ya’kûbî’ye göre, Humslular listesine KureyŖ’in tamamını alırken,⁴⁹⁹ İbn Kuteybe’ye göre KureyŖ ve Kinâne,⁵⁰⁰ İbn İŖhâk göre; Huzâa ve Kinâne’yi, İbn HiŖam ise İbn İŖhak’ın Humstan olanlara birlikte Âmir b. Sa‘sa’a’yı ilave eder.⁵⁰¹ İbn Sa’d, KureyŖ,

⁴⁹⁵ Ebrehe’nin ordusunun yenilmesi Araplar nezdinde Kâbe’nin, dolayısıyla Kâbe halkının değerini artırdı. Nitekim KureyŖ, kendisini “ehlullâh” kabul ediyordu. Kâbe’nin hizmetinde bulunan KureyŖ, kendisini diğer Araplar’dan üstün görüyordu. İbn HiŖâm, *es-Sire*, c. 1, 147-148; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 409-410.

⁴⁹⁶ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 184.

⁴⁹⁷ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 181; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 409-410.

⁴⁹⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 139-142.

⁴⁹⁹ Yakûbî, *Târîhu’l-Yakûbî*, c. 1, 256-257.

⁵⁰⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 269.

⁵⁰¹ İbn HiŖâm, *es-Sire*, c. 1, 212.

Huzâa ve Kureyş'in mütteliklerini Humsa dâhil ederken,⁵⁰² İbn Habîb, Araplardan Kureyş içinde doğanlar ile Mekke'de yerleşik bulunanları Hums'tan sayarak, Kays Aylân'dan Kilâb, Kâ'b, Benî Rabîa b. Âmir b. Sa'saa, Sakîf, Advân kabilerinin isimlerini zikretmektedir.⁵⁰³ Ezrakî de Kureyş'in, Arap'lardan bir kadınla nikâh kıydıkları zaman doğacak çocuğun Kureyş'in dini üzerine (Ahmesî) olmasını şart koşmuşlardır. Bu kabilelerden Kays Aylân'dan Benî Rebîa b. Âmir b. Sa'saa, Benî Süleym'in kolu Benî Zekvândan Amr el-Lât, Sakîf, Gatafân, Advân ve Allaf kabilelerini zikretmektedir.⁵⁰⁴ İslam öncesinde Kureyş kabilesinin en önemli mütteliklerinden biri olan Âmir b. Sa'saa kabilesi ile Kureyş'in ticari rakiplerinden olan Hire güçleri arasında birçok savaşın yaşandığı bilinmektedir.⁵⁰⁵ Âmir b. Sa'saa ile Kureyş kabilesi arasında gelişmiş olan bu iyi ilişkiden dolayı Kureyş'e tanınan dini ayrıcalıklardan aynısı Âmir b. Sa'saa da istifade ettirilmiştir.⁵⁰⁶ Hums kapsamında olan Âmir b. Sa'saa'ya tanınan bu ayrıcalığın muhtemel sebeplerinden birisi de Hîre ile Mekke arasındaki önemli bir ticaret noktasında yaşıyor olmalarıydı.

Hums dışında kalanlar ise "Hille"⁵⁰⁷ ehli olarak nitelelendirilmişlerdir.⁵⁰⁸ Hille mensubu kabileler Kureyş'in belirlediği kurallara göre hac menasikini yerine getirirken birtakım haklardan yoksundu ve Kureyş'in belirlediği kurallara uymak zorundaydılar. Kaynaklarda Kays Aylân'dan bazı kabilelerin Hille'ye⁵⁰⁹ mensup oldukları da anlaşılmaktadır. Ezrakî'nin İbn Abbâs'tan aktardığı rivayete göre Kays Aylan'dan sadece Benî Âmir kabilesini Hille'den kabul edilirken,⁵¹⁰ İbn Habîb ise Sakîf kabilesi hariç bütün Kays Aylân, Advân, Âmir b. Sa'saa'yı Hille kabileler içinden zikretmektedir.⁵¹¹ Kaynaklarda geçen hums veya hilleye mensup kabilelerin isimlerinde kesinliğin olmadığı anlaşılmaktadır.

Hums ittifakı içinde çeşitli kabileler yer almış ve Arap yarımadasının farklı bölgelerinde yaşamışlardır. Yarımadanın önemli bir kabilesi olan Sakîf, Mekke'nin güneydoğusuna yerleşirken, Kinâne, Mekke-Yemen yolunun kontrolünü ele geçirmek

⁵⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 72.

⁵⁰³ Kays Aylân'a mensup bazı kabilelerin annesi Kureyşli olmasından dolayı Humstandır. Bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 139-140.

⁵⁰⁴ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 184.

⁵⁰⁵ M. J. Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine*, Der: Ali Aksu (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014), 116.

⁵⁰⁶ Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, c. 2, 290.

⁵⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 58; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 140; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 179.

⁵⁰⁸ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 179.

⁵⁰⁹ Ahmesiler dışında kalan, herhangi imtiyaza sahip olmayan Araplardır. Bk. Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 184-186.

⁵¹⁰ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 186-187.

⁵¹¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 140.

için güneye, Âmir b. Sa'saa, Mekke'nin kuzeydoğusuna; Kudâa (Kelb) Suriye ticaret yolunun kontrolünü elinde tutmak için kuzeye; Yerbû' ve Mâzin de (Temîm) Hîre ve İran yolunun kontrolünü ele geçirmek için kuzeye yerleşmişlerdi.⁵¹² Mekkeliler tarafından oluşturulan hums ve hille gibi kavramların dinî yönünden çok ticarî yönü dikkate alındığı zaman ticaret, dini bir anlam kazanmış ve ticaret dini bir ritüele dönüşmüştür. Dolayısıyla mala da dini bir içerik kazandırarak dinle malı birleştirmiş, var olan ticaretlerini daha da güçlendirmişlerdir.

Hums kuralları hicretin dokuzuncu yılına kadar devam etmiştir. Bu yıl nazil olan Tevbe suresiyle birlikte Hums'a tanınan tüm ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi gönderip Mekkelilerin kendine has kurallarını ve kendisinden olmayan kabilelere getirdikleri kısıtlamaları ilgâ etmiştir.⁵¹³

2.3. DİL VE EDEBÎ HAYAT

2.3.1. Şiir

Câhiliye dönemi Arap hayatında şiir önemli bir yere sahiptir. İctimai hayatın her anında şiir okumayı seven Araplar, şairlerin yetişmesine önem verir ve onları halktan sıradan bir kimsenin elde etmesi imkânsız olan ilmi, kendi özel cinlerinden alan ve ilimle donatılmış kişiler olarak görürlerdi. Dolayısıyla şairler daima içinde yetiştikleri toplumun üzerinde hassasiyetle durduğu bazı hasletleri ifade ederdi. Çeşitli işler onların omuzlarına yüklenmişti. Savaşta onların dili, kendi kabilelerinin cesaret ve kahramanlığı kadar tesirli idi. Kabilelerin duygularını, geçmişindeki başarı ve zaferleri, düşmanlarına karşı besledikleri kin, onları küçültücü hicivler, kendilerini çevreleyen tabiatın en güzel ifadesi şairin sihirli sözlerinde yer bulur ve bütün bunların tasviri şairden beklenirdi.⁵¹⁴ Bütün bunlar, Arapların içlerinde bir şairin yetişmesini büyük bir kumandanın yetişmesinden bile üstün tutmalarına neden olmuştur. Nitekim İbn Reşik bu durumu "*Araplardan bir şair yetişse diğer kabileler gelip tebrik ederlerdi. O kabile*

⁵¹² M. J. Kister, "Mekke and Tamim", çev: Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 2 (2003): 333-369.

⁵¹³ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 79, 190-191.

⁵¹⁴ Mahmud Esad, *İslam Tarihi*, nşr: A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, (İstanbul: Marifet Yay., 1983), 42-43 ; Nihat M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, 1973), 10.

ziyafet verir, kadınlar toplanır, düğün merasimlerinde olduğu gibi çalgı çalarlar, oynarlar, erkeklerle çocuklar birbirini tebrik ederlerdi. Çünkü bu şair onların namuslarını korur, faziletlerini kuvvetlendirir, şanlarını devam ettirirdi. Zaten Araplar ya bir erkek çocuğun doğmasından veya bir atın yavrulamasından yahut içlerinden bir şair çıkmasından dolayı sevinirdi”⁵¹⁵ şeklindeki sözleriyle anlatmaktadır.

Arap şiirinin doğduğu coğrafya çöllerdir. Câhiliye şairinin ana konusundan biri olan çöl, Bedevî Arap’ın bütün yaşamını geçirdiği yerdir. Çölün ıssız ve ürkütücü ortamı, burada yaşayan vahşi hayvanlar, çölü geçerken yaşamını ona borçlu hissettiği binek olarak kullanıldığı at ve deve, çölde karşılaşılan türlü zorluklar, şairlerin şiirlerine konu olmuştur.⁵¹⁶ Cahiliye dönemi şiirlerinin ana konusunu genellikle çölde gerçekleşen olay veya olgulardır.

Câhiliye döneminde şairler, kıymet ve değer bakımından hatiplerden daha önde gelmekteydiler.⁵¹⁷ Şairler; yaşadıkları kabilenin adeta temel direği, reisleriyle birlikte kavminin en önemli adamı idiler.⁵¹⁸ Savaşçıların kılıçlarıyla kabilelerini koruduğu gibi şairler de kabilelerini dilleriyle korurlardı.⁵¹⁹

Câhiliye dönemi şiirinin doğduğu ve büyüdüğü yerler Necid ve Yemâme bölgesi⁵²⁰ Kays kabilelerinin yerleşim yerleri arasında bulunmaktaydı. Câhiliye devrinde şiir, ilk olarak Rebîa’da başlamış, daha sonra da Temîm ve Kays’a geçmiştir.⁵²¹ Kays Aylân kabilelerinin Arap kabileleri içinde şiir konusunda önemli bir yer edinmesinde, -hadari olan Sakîf kabilesinden birçok şair ve hatip de vardır-bedevî özelliği etkili olmuştur. Hadarî kabile olarak kabul edilen Kureys, Araplar içinde birçok alanda öne geçmişken şiir konusunda geride kalmıştır.⁵²²

Kays Aylân’ı diğer bedevî kabileler gibi şiirle sıkı bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Kalabalık bir yapıya, birçok alt kollara ve geniş bir yerleşim sahasına sahip kabile içinde şairler listesi oldukça geniştir. İbn Kuteybe’nin şiir ve şairler hakkında bilgi veren değerli eseri *eş-Şi’r ve ’ş-Şuarâ*’da Kays Aylân’a mensup birçok isim yer almaktadır. İsmi geçen şairler arasında Zü’l-İsba‘,⁵²³ Teebbeta Şerran,⁵²⁴

⁵¹⁵ Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk el- Kayravânî, *el-Umde fî Mehâsini’ş-Şi’ri ve Adâbihi*, thk. Muhammed Kerzân (Beirut: Dârü’l-Maârif, 1988), c. 1, 153.

⁵¹⁶ Nevzat H. Yanık, *Cahiliye Döneminde Tasvir* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2010), 32.

⁵¹⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 9, 110-111.

⁵¹⁸ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 10-13.

⁵¹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 9, 110-111.

⁵²⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 9, 111-112.

⁵²¹ Âlûsî, *Bülûgu’l-Ereb*, c. 3, 85-88; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 9, 423.

⁵²² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 9, 431-432.

⁵²³ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve ’ş-Şuarâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü’l-Maârif, 1982), 708-

Tufeyl el-Ganevî,⁵²⁵ Yezid b. Ubeyd b. Gufeyle,⁵²⁶ A‘şâ⁵²⁷, Nâbiga ez-Zübyânî,⁵²⁸ el-Hansâ,⁵²⁹ İbn Meyyade,⁵³⁰ Husayn b. Humam,⁵³¹ Amr b. Tufeyl,⁵³² Ebû Şecerâ,⁵³³ Hufaf b. Umeyr,⁵³⁴ Düreyd b. Sımme,⁵³⁵ Herim b. Sinân el-Mürri,⁵³⁶ Abdullah b. Hemmam,⁵³⁷ Râilibil en-Nümeyrî,⁵³⁸ Hıdaş b. Züheyr,⁵³⁹ Ümeyye b. Ebü’s-Salt,⁵⁴⁰ Gaylân b. Seleme,⁵⁴¹ Ebû Mihcen b. Habîb,⁵⁴² Lebîd b. Rebîa,⁵⁴³ Nâbiga el-Ca‘dî,⁵⁴⁴ ‘Antera b. Şeddâd el-Absî,⁵⁴⁵ el-Hutay’e,⁵⁴⁶ Muzâhim el-Ukaylî,⁵⁴⁷ Beşâme b. el-Gadîr,⁵⁴⁸ Ebû Mihcen,⁵⁴⁹ İbrahim b. Hermâ⁵⁵⁰ ve ismini zikretmediğimiz birçok şair kaynaklarda geçmektedir.

Kayslı şairlerin şiirlerinde işledikleri temalar arasında Câhiliye dönemi şiirine esin kaynağı olan ve “Eyyâmü’l-Arab”⁵⁵¹ olarak kaynaklarda geçen savaşlar önemli yer tutmaktadır. Bu savaşlara katılanlar ve bu savaş esnasında kullandığı silahlar, atlar, savaş sonrası elde edilen ganimetler şiirlerin konusunu oluşturmuştur.⁵⁵² Savaş sahnelerini şiirlerinde tasvir eden ayrıca savaşta cesareti, atılganlığı ve kahramanlığıyla Arabın zihninde yer edinen ‘Antera b. Şeddâd⁵⁵³ ile savaşlardaki

709.

⁵²⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 312-314.

⁵²⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 453-454; Ebû’l-Ferec Alî b. Hüseyin b. Muhammed İsfahânî, *el-Eğânî* (Beyrut: y.y., 3. Baskı, 2008), c. 15, 237.

⁵²⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 702-703.

⁵²⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 257.

⁵²⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 157-174.

⁵²⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 343-347.

⁵³⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 771-773.

⁵³¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 648.

⁵³² İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 334-336.

⁵³³ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 344.

⁵³⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 341-342.

⁵³⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 749-752.

⁵³⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 144.

⁵³⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 651-652.

⁵³⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 415-418.

⁵³⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 645-647; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 9, 112.

⁵⁴⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 459-462.

⁵⁴¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 8, 55; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. 8, 490.

⁵⁴² İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 387-389.

⁵⁴³ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 274-285.

⁵⁴⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 289-296.

⁵⁴⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 250-254.

⁵⁴⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 322-328.

⁵⁴⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 830.

⁵⁴⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 142.

⁵⁴⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 1, 423-424.

⁵⁵⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şuarâ*, c. 2, 753-754.

⁵⁵¹ Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü’l-Arab”, *DİA*, c. 12, 14-16.

⁵⁵² Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi-I*, 82-83; Yanık, *Cahiliye Döneminde Tasvir*, 67.

⁵⁵³ Clement Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, çev: Cemal Sezgin, Sanayi (Ankara: TİSA Matbaacılık, t.y.), 22-23; Cemal Muhtar, “Antera”, *DİA*, c. 3, 237.

cengâverliği ve sayısız zaferler kazanan şair Dureyd b. Sımme gelmektedir.⁵⁵⁴ Savaş sonrası kaybettikleri savaşçıların ve yakınların arkasından üzüntülerini ve acılarını anlattıkları mersiyelede⁵⁵⁵ Kayslı şairlerin şiirlerinde işledikleri temalardan biridir. Câhiliye dönemi kadın şairlerinden el-Hansâ'nın kardeşi Sahr ve Muâviye hakkındaki mersiyesi meşhurdur.⁵⁵⁶ Aynı şekilde güzel sıfat, meziyet ve erdemlerin şükran ifadeleriyle anlatıldığı medih⁵⁵⁷ (övgü) şiirlerinin en güzel ifadesini bulduğu şair en-Nâbîga ez-Zübyânî'dir.⁵⁵⁸ Medih'in zıddı olan "bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek" anlamına gelen hiciv türü şiirleriyle⁵⁵⁹ muhadram⁵⁶⁰ şair el-Hutay'e,⁵⁶¹ sevgilisi Able'ye olan aşkı şiirinde dile getiren 'Antera b. Şeddâd gibi şairler meşhurdur.⁵⁶² Bununla birlikte at tasvirinde Tufeyl el-Ganevi⁵⁶³ ile Nâbîga el-Ca'dî;⁵⁶⁴ deve tasvirinde Beşâme b. el-Gadîr;⁵⁶⁵ yaban sığırtı tasvirinde Lebîd b. Rebîa;⁵⁶⁶ çöl tasvirini en güzel ifade eden, Ferezdak ve Cerîr'in çağdaşı olan Muzâhim el-Ukaylî;⁵⁶⁷ dini ve ahlaki öğretileri şiirlerinde işleyen şairler arasında Hanîf⁵⁶⁸ olan Ümeyye b. Ebü's-Salt⁵⁶⁹ ile Âmir b. Zarîb kaynaklarda zikredilen meşhur şairlerdendir.⁵⁷⁰

Câhiliye Dönemi'nde her biri sahibinin en güzel şiiri olarak kabul edilen şiir koleksiyonuna muallâka adı verilmektedir.⁵⁷¹ Muallâka şairleri arasında Kilâb kabilesinin Ca'fer oğullarına mensup olan Lebîd b. Rebîa gelmektedir. Hicretin dokuzuncu yılında Müslüman olan Lebîd b. Rebîa⁵⁷² Resulullah'ın huzurundayken şu

⁵⁵⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 2, 635-638; Yanık, *Cahiliye Döneminde Tasvir*, 67.

⁵⁵⁵ M. Faruk Toprak, "Mersiye", *DİA*, c. 29, 215.

⁵⁵⁶ Ali Şakir Ergin, "Hansâ", *DİA*, c. 16, 46-47.

⁵⁵⁷ Mustafa Çağrıncı, "Medih", *DİA*, c. 28, 304-305.

⁵⁵⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 157-173; Nâbîga ez-Zübyânî, uzun yıllar Hire kralı ile Gassan kralı sarayında yaşayan, kral ve kraliçeye övgü dolu şiirler söyleyen biriydi. Bir saray şairi olup şiirlerin krallara ait olmasından övünen bir kişilikti. Bk. Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, 22.

⁵⁵⁹ M. Orhan Okay, "Hiciv", *DİA*, c. 17, 447.

⁵⁶⁰ İbn Reşîk, *el-Umde*, 72; "Muhâdram" kelimesi, Câhiliye dönemini yaşayıp İslâm geldikten sonra Müslüman olmuş ve bu dönemde bir süre yaşamış kimseler içinde kullanılırdı. Bk. Dursun Hazer, "Hz. Muhammed'in Şairi Hassân b. Sabit'in Şiirlerinde Övülen ve Yerilen Değerler", *İslâmî İlimler Dergisi*, sayı 1. (2006): 88.

⁵⁶¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 322-328; Zülfikar Tüccar, "Hutay'e", *DİA*, c. 18, 424.

⁵⁶² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 250-254.

⁵⁶³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 453-454; Demirayak, "Tufeyl el-Ganevi", *DİA*, c. 41, 324.

⁵⁶⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 289-296; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. 11, 5.

⁵⁶⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 142; Yanık, *Cahiliye Döneminde Tasvir*, 41-42.

⁵⁶⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 274-285; Yanık, *Cahiliye Döneminde Tasvir*, 54-58.

⁵⁶⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 2, 830.

⁵⁶⁸ Buhârî, *Sahih-i Buhari*, İman 29; Şaban Kuzgun, "Hanîf", *DİA*, c. 16, 33-39

⁵⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sire*, c. 1, 83-84, 416-419; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 459-462.

⁵⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sire*, c. 1, 170-171; Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi-1*, 162.

⁵⁷¹ Süleyman Tülüçü, "Muallakat", *DİA*, c. 30, 310-312.

⁵⁷² Ebü Abdillâh Hüseyin b. Ahmet ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'* (Beirut: Dâru'l-Marife,

beyiti okumuştur:

“İyi biliniz ki, Allah’tan başka her şey batıldır,
Her nimet de şüphesiz yok olmaya mahkûmdur.”

Hz. Peygamber “Hiçbir şairin ağzından bundan daha doğru bir söz çıkmamıştır” diyerek Lebîd b. Rebîa’nın şiirini beğenip onu takdir etmiştir.⁵⁷³

Hz. Ömer, Lebîd b. Rebîa’dan bir gün şiir okumasını isteyince Lebîd, “Allah’ın, Bakara ve Âl-i İmrân surelerini göndermesinden sonra bana şiir söylemek düşmez” dediği aktarılmaktadır.⁵⁷⁴

Miladi VI. yüzyılda yaşamış, cengâver, cesur ve zulme boyun eğmeyen karakterde olan Necidli şair ‘Antere b. Şeddâd; Arap menkıbelerinde muallakasındaki aşk ve hamâsî yönüyle, Ahd-i Atîk’teki Samson’a ve Yunan mitolojisindeki Herkül’e benzetilmiştir.⁵⁷⁵ Alt dudağı yarık olduğu için “‘Antere el-Felhâ”,⁵⁷⁶ amcası kızı ‘Able’ye olan sonsuz aşkından dolayı “Ebû ‘Able”⁵⁷⁷ Câhiliye Dönemi’nde melezlikleri nedeniyle kendilerine “Ağribetu’l-Arab” (Arap Kargaları) lakabı verilen ve yiğitlikleriyle ünlenen üç zenci şahsiyetten biridir.⁵⁷⁸ Dâhis ve Gabrâ Savaşı’nda büyük cengâverlik göstermiş, meşhur muallakasını da bu savaştan sonra söylemiştir. Bu cesur şair, ilerlemiş yaşına rağmen kendi kabilesi olan Abs ile Tay kabilesi arasında çıkan bir savaşa katılmış ve savaş sırasında öldürülmüştür.⁵⁷⁹

Rivayetlere göre Hz. Peygamber’in bulunduğu bir ortamda ‘Antere’nin bir şiiri okunmuş ve Hz. Muhammed “Hiçbir bedevi, ‘Antere kadar bende onu görme arzusunu uyandırmamıştır.” dediği nakledilmiştir.⁵⁸⁰

2.3.2. Hitabet

Sesi ve nefesi etkin bir şekilde kullanarak doğru tonlama ve vurgularla, anlaşılır

2004), 154; Demirayak, *Arap Edebîyat Tarihi-1*, 203-204.

⁵⁷³ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve ’ş-Şuarâ*, c. 1, 274-285; Süleyman Tülücü, “Lebîd b. Rebîa”, *DİA*, c. 27, 121-122.

⁵⁷⁴ Demirayak, *Arap Edebîyat Tarihi-1*, 205.

⁵⁷⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve ’ş-Şuarâ*, c. 1, 250-254; Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı Arap Edebîyatının Harikaları* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010), 145; Süleyman Tülücü, “Muallâka Şâirlerinden Antere”, *Ekev Akademi Dergisi*, say. 4 (1999): 15.

⁵⁷⁶ İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, c. 1, 105; Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allakâti’s-Seb’*, 128.

⁵⁷⁷ Ebû’l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş, *el-Muzhir fi ’Ulûmi’l-Luğâ ve Âdâbihâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr (Beyrut: Dâru’l-Kutubü’l-İlmiyye, 1982), c. 2, 363.

⁵⁷⁸ Bu üç kişi: ‘Antere, Hufâf b. en-Nedebih ve es-Süleik b. es-Sülekeh’dir. Bk. Demirayak, *Arap Edebîyat Tarihi-1*, 218.

⁵⁷⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve ’ş-Şuarâ*, c. 1, 250-254.

⁵⁸⁰ İsfahânî, *el-Eğânî*, c. 8, 240.

ve etkileyici konuşma sanatı olan hitabet; Araplar arasında çok önemliydi. “*Toplumların sosyal motivasyonlarını hızlandıran veya yavaşlatan dinamizmini artıran veya azaltan önemli toplumsal gelişmeleri tetikleyen, toplumun tansiyonu yükselten veya indiren genellikle hep hitabet olmuştur.*”⁵⁸¹ Câhiliye Dönemi’nde hatibin toplum içindeki yeri genellikle şairden hemen sonra gelir veya onunla aynı düzeyde görülürdü. Hatta başlangıçta şairler hatiplerden üstün tutulurken zamanla şairlerin sayısı artıp şiir bir kazanç vasıtası haline getirilince hatibe şairden daha fazla değer verilmiştir.⁵⁸² Hatiplerin, en mühim işlerinin başında *vefd* denen temsil heyetinin içinde yer alıp kabilesinin sözcülüğünü yapmak, gerektiğinde kabile fertlerini savaşa teşvik etmek, kabilesini övmek veya kabilesini savunmak gibi işler gelirdi.⁵⁸³ Hatipler, söz söylemeden önce başlarına bir sarık takar, bir sopaya dayanarak ayakta konuşurlardı. Bazen sesin daha uzağa gitmesi ve dinleyicileri görebilmek için deve üzerinde konuşmasını yapardı. Hatiplerin kabilesinin nesebini, geçmişte yaptığı savaşları, ictimai hayatı hakkında bilgi sahibi olması gerekirdi.⁵⁸⁴

Câhiliye döneminde birçok hatip yetişmiştir ve çeşitli tarih ve edebîyat kitaplarında hatiplerin isim ve hutbelerine ulaşabilmekteyiz. Özellikle Benî Temîm ve İyâd kabilelerinin hitabet sanatındaki üstünlükleri ifade edilmektedir.⁵⁸⁵ Aynı şekilde pek çok şairin çıktığı Kays Aylân kabilesinden hatibin çıkmaması düşünülemez. Cahiliye ve İslam döneminde pek çok hatibin ismi ve hutbeleri mevcuttur. Cahiliye dönemi hatiplerinden er-Rebîb Dab‘ el-Fezârî, Zü’l-İsba‘, Âmir b. ez-Zarib, Ebû Seyyâre el-Advâni, Kays b. Zuheyr el-Absî, Kays b. Hârîce b. Sinân ve Huveylid b. Amr el-Gatafânî ve daha ismini sayamayacağımız kadar çok hatib bu kabilelerden çıkmıştır.⁵⁸⁶

Câhiliye dönemi’nde Kays kabileleri arasında gerçekleşen Dâhis ve el-Gabrâ savaşının çok uzun sürmesi birçok kabilenin sosyal-ekonomik hayatına çok fazla zarar vermiştir. Bu savaşın durdurmaya yönelik bir hutbe irad edenlerden biri de Benî Mürre’nin reis Kays b. Harice’dir.⁵⁸⁷ Herim b. Kutbe el-Fezârî’nin hakemliğinde

⁵⁸¹ M. Halil Çiçek, “Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi”, *BÜİFD*, say. 1 (2013), 6-7.

⁵⁸² Hüseyin Elmalı, “Hitâbet”, *DİA*, c. 18, 158-160.

⁵⁸³ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebîyatı Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniv. Yay., 1996), 96.

⁵⁸⁴ Demirayak, *Arap Edebîyat Tarihi-1*, 244-245; Elmalı, “Hitâbet”, *DİA*, c. 18, 158.

⁵⁸⁵ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Mektebetü’l-Hancî, 1975), c. 1, 306-357.

⁵⁸⁶ Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, c. 1, 306-357; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheratu Hutabi’l-Arab* (Kahire: y.y., 1. bs., 1933), c. 1, 1-50; Demirayak, *Arap Edebîyat Tarihi-1*, 245-246.

⁵⁸⁷ Safvet, *Cemheratu Hutabi’l-Arab*, c. 1, 41-45.

Alkame b. Ulâse ile Âmir b. Tufeyl arasında yapılan münâfere de kabilelerinin hissiyatı, geçmişte yaptıkları övgü duyulacak işleri, zaferleri, kahramanlıkları, cömertlikleri⁵⁸⁸ gibi erdemleri dile getirip bu hususta rekabet ettikleri konuşmalar bir anlamda hutbe olarak zikredilebilir. Sinân b. Ebî Harise ile Gaylân b. Seleme'nin isimleri sayabileceğimiz önemli hatip ve hakemlerindendir.⁵⁸⁹

İslam'ın ilk devirlerinden itibaren birçok hitabet ve belâgat ustası yetişmiştir. Sakîf kabilesinden Mugîre b. Şu'be, Benî Mâzin'den Utbe b. Gazvân hitabet ve belâgat yönüyle en meşhur sahabedir.⁵⁹⁰

2.3.3. Lehçe

Lehçe sözlükte “Dilin ucu, sözün tınısı”, “aksan” demektir. Arapça'da “luga” kelimesiyle ifade edilir. Luga kelimesinin sözlükteki anlamı “söz ve kelime” dir.⁵⁹¹ Arapça, muhtelif bölgelerde İslamiyet öncesinden bugüne kadar mevcut farklı lehçelerin yanında kendisine münhasır bir gelişim göstermiştir. Eski Arap lehçeleri konusundaki çalışmalar farklı Kur'ân-ı Kerîm kıraatlerinin incelenmesi ve eski döneme ait az sayıda edebiyat kitaplarının bir araya getirilmesiyle başlatılmıştır. Böylece lehçeler arası farkların bulunduğunu anlaşılmıştır. Arapça'nın kurallarını tesbit eden ilk dilbilimciler, bu lehçeleri klasik dile yakınlıklarına ve fasih oluşlarına göre sınıflandırmışlardır. Şehirlerde yaşayan kabilelere göre göçebe kabilelerin dili daha fasih kabul edilmiştir. Arap Yarımadası'nda İslam'ın doğuşunda Tay kabilesi hariç çoğu Mudar asıllı olan Hicaz ve Necid'de, Fars körfezi sahillerine doğru Necid'in doğusunda yaşayan bedevi kabileler, yabancılarla daha az etkileşim içinde olmalarından dolayı dillerinin saflığını korumuşlardır.⁵⁹²

Câhiliye Dönemi'nde birçok kabileye ait farklı lehçeler bulunmaktaydı.⁵⁹³ Kabilelere ait lehçeler arasında Hicaz bölgesinde Kureyş şehir kültürünün lehçesini temsil ederken, Temîm ise daha çok kırsal ve çöl lehçesini temsil etmiştir, Arap dilindeki kelimelerin okunuşuyla ilgili kıyaslar daha çok Kureyş ve Temîm lehçesine göre

⁵⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 152; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 149; Safvet, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, c. 1, 37.

⁵⁸⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 149.

⁵⁹⁰ Safvet, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, c. 2, 287-300.

⁵⁹¹ Bk. İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 2, 359-360.

⁵⁹² Çetin, “Arap Dili”, *DİA*, c. 3, 282-283.

⁵⁹³ Ahmet Şevkî Abdüsselâm Dayf, *el-Asrû'l-Câhili* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1965), 121.

yapılmıştır. Kureyş ve Temîm'in yanı sıra Kays, Esed, Hüzeyl ile Kinâne ve Tay kabilelerinin bazı kolları da daha sonraki dil çalışmalarında dikkate alınan fasih lehçeler olarak kabul edilmiştir.⁵⁹⁴ Kabilelerin dilinin arılığı bağlamında Süyûtî'ye göre "Arapçanın tedvininde mutemed olan Arap kabileleri; Kays, Temim ve Esed kabileleridir. Tedvin edilen dil malzemesi çoğunlukla buradan alınmıştır. Dil malzemesinin tespitinde, irab ve çekimde bunlar ölçü alınmıştır."⁵⁹⁵ Bu ifadeden anlaşıldığı gibi Necid, Hicaz ve Tihâme'de oturan Kays Aylân'a mensup kabile ve tali kollarının çoğu ari bir Arapça'ya sahiptir.

Kays Aylân lehçesinde farklı kullanım olarak "Keskes", "An'ane", "Ac'ace", "İstinta" ve "Fahfaha" bulunmaktadır. Muhataba hitap edilirken kullanılan "ك" harfine, "س" harfine ilave etmek olan "keskes"⁵⁹⁶, Hevâzin⁵⁹⁷, Bekir⁵⁹⁸ ve Temîm⁵⁹⁹ kabilelerine nispet edilmektedir. "An'ane" ise üstünlü olan "ان" nin hemzesini (ء), ayın (ع) olarak okumak demektir. An'ane'ye Kays ve Temim kabilelerinin lehçelerinde rastlanılır.⁶⁰⁰ "Ac'ace" ise kelimenin sonunda şeddeli "ي" nin, vakf halinde "ج" e çevirmektir.⁶⁰¹ Ac'ace'yi Benî Sa'd b. Bekr, Temim ve Kudâa kabilelerinin lehçesinde kullanılmaktadır.⁶⁰² "İstinta" ise Tı "ط" harfine bitişik "ع" in "ن" a çevirmektir. İstinta'yı Sa'd b. Bekr, Hüzeyl, Ezd, Kays ve Ensar'a nispet edilmektedir.⁶⁰³ "Fahfaha" da ise Ha "ح" in Ayn "ع" in harfine dönüşmesine denir. Hüzeyl ve Sakîf'e ait olduğu belirtilen bu uygulamada (hatta حتى yerine عتي(atta) denmesinde olduğu gibi.⁶⁰⁴

Bir fiilin birlikte kullanıldığı edatın farklılık arzetmesi de lehçe farklılığı oluşturmaktadır. Benî Kâ'b b. Rebîa'nın رضي الله عنك (radiyallahuanke) yerine رضي الله عليك (radiyallahualeyke) demeleri bu farklılıklardandır.⁶⁰⁵

⁵⁹⁴ Mustafa Altundağ, "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 20 (2001): 23-48.

⁵⁹⁵ Süyûtî, *el-Muzhir*, c. 1, 2-11.

⁵⁹⁶ Süyûtî, *el-Muzhir*, c. 1, 221.

⁵⁹⁷ Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Darü'l-Cil, t.y.), c. 4, 200.

⁵⁹⁸ Muhammed Salim Muhaysin, *el-Muktebes mine'l-Lehacati'l-Arabiyye vel-Kur'aniyye* (Kahire: y.y., 1978), 25.

⁵⁹⁹ Muhaysin, *el-Muktebes*, 25.

⁶⁰⁰ Süyûtî, *el-Muzhir*, c.1, 221-222; Şevkî Dayf, *el-Asrû'l-Câhilî*, s. 121-122; Hüseyin Küçükkalay, "Kur'an Dili Arapça", *Manevi Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti*, say. 1 (1969): 177.

⁶⁰¹ Süyûtî, *el-Muzhir*, c. 1, 222; Küçükkalay, "Kur'an Dili Arapça", 173-174.

⁶⁰² Muhaysin, *el-Muktebes*, 27

⁶⁰³ Süyûtî, *el-Muzhir*, c. 1, 222; Küçükkalay "Kur'an Dili Arapça", 178.

⁶⁰⁴ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî, *el-Muhteseb Fî Tebyini Vücûhi Şevvâzi'l-Kirâât ve'l-İdâhi anha*, nşr: Ali Necdî Nâsîf (Kahire: y.y., 1994), c. 1, 343; Ebû Hayyân el-Endelüsi, *el-Bahrü'l-Muhîr* (Beyrut: Darü'l-fikr, 1983), c. 5, 307.

⁶⁰⁵ Müberred, *el-Kâmil*, nşr: Muhammed Ahmed-Dali (Beyrut: y.y., 1986), c. 2, 722.

Klasik kaynaklarda yer alan bilgilere göre hemzenin tahkik⁶⁰⁶ ile seslendirilişi Temîm lehçesine ait bir özelliktir. Son dönem dil araştırmaları, bunun Temîm'in yanı sıra yarımada'nın orta ve doğu bölgelerindeki Kays kabileleri ve ona mensup olan Ukayl ile Adnânîler soyuna dayanan diğer bedevi kabilelerde de söz konusu olduğunu ortaya koymuştur. Hemzenin tahfifi ise Hicaz'da; Mekke ve Medine halkında, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf ve Hevâzin gibi kabilelerde görülür.⁶⁰⁷

Feth gibi imâle de, Arap kabileleri arasında çok uzun zamandan beri uygulana gelen, güzel ve fasih sayılan lehçelerdendir. Feth uygulaması, Arap yarımadasının batı bölgesinde yer alan Kureyş, Sakîf, Hevâzin ve Kinâne gibi Hadarî kabilelerin bulunduğu Hicaz'da; imâle ise Hicaz kabilelerinin bir kısmında da görülmekle birlikte, yarımada'nın orta ve doğu kesimlerinde yaşayan Kays Aylân, Temîm gibi diğer bedevi kabilelerde daha yaygın görülmektedir.⁶⁰⁸

Kur'ân-ı Kerîm, fesahat, zenginlik ve incelik bakımından diğer lehçelere göre üstün kabul edilen Kureyş lehçesine göre indirilmiştir. Bununla birlikte Kur'ân'ın, kırka yakın Arap lehçesi üzerine indirildiği de kabul edilir. Bu lehçeler içinde Kinâne, Cürhüm, Yemen vb. lehçelerin yanında Kays lehçesi de bulunmaktadır.⁶⁰⁹

2.4. SİYASÎ HAYAT

Cahiliye döneminde Araplar arasında siyasî birlik olmamakla beraber kendi aralarında zaman zaman birtakım ittifaklar, dostluklar; bazende anlaşmazlıklar ve savaşlar yaşanmıştır İslam öncesi dönemde gerçekteşen savaşlarının temel sebeplerini otlak alanlarının, su kaynaklarının ve verimli arazilerin ele geçirilmesi; yaşam alanlarındaki darlık, asabiyet, ganimet, intikam, savunma, gelenek ve göreneklerin ihlali olarak sıralayabiliriz.⁶¹⁰ Kan döküldükten sonra kavgaya iştirak etmeyen bir aile ara bulucu olması istenilir ve bu kabileler uzlaştırılır; az zarar görmüş kabile çok zarar

⁶⁰⁶ Tahkik, Kur'an tilâvetinde harflerin hakkının tam olarak verildiği yavaş okuma biçimi. Bk. Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *DİA*, c. 41, 410.

⁶⁰⁷ Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân, *el-Kitâb: Kitâbü Sibeveyhi*, nşr: Abdüsselam Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebü'l-Nacî, 1982), c. 3, 542, 548-551.

⁶⁰⁸ Süyûtî, *el-İtkan fi ulûmi'l-Kur'an*, nşr: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: 1985), c. 1, 256; Muhaysin, *el-Muktebes*, 94-95.

⁶⁰⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 8, 603.

⁶¹⁰ Harun Öğmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 99- 100.

vermiş olan kabileye aradaki farkın diyetlerini öderdi.⁶¹¹

Câhiliye döneminde Adnânîler ve Kahtânîler arasında birçok savaş meydana gelmiştir. Bu çatışmaların ilki olarak Yemenli Kahtânîler'den olan Mezhic'in, kendine yeni bir vatan edinmek ve topraklarını genişletmek maksadıyla Tihâme'ye gelişiyle Beydâ denen mevkide yapılan savaş kabul edilir. Tihâme'de bulunan Maad kabileleri, Âmir başkanlığında toplanarak Mezhic üzerine saldırı düzenlemiş ve Mezhic'i topraklarından atmışlardır.⁶¹²

Bu savaşlar, bazen Adnânî ve Kahtânîler arasında olmuşsa da çoğu zaman Adnânî kabilelerin kendi aralarında da gerçekleşmiştir. Araplar'ın iki büyük kabilesi olan Kahtânîler ve Adnânîler'le bu iki kabilenin kolları arasında gerçekleşen savaşların sayısı kaynaklarda 75 veya 100 olarak geçmektedir.⁶¹³

Câhiliye dönemi'nde yaptığı savaşlarla ön plana çıkan Kays Aylân kabilesinin yaptığı savaşları iki gruba ayırabiliriz:

- a) Kays Aylan'ın kendi boyları içinde yaptığı savaşlar,
- b) Kays Aylan'ın komşu kabilelerle yaptığı savaşlar.

2.4.1. Kays Kabilesinin Kendi Arasındaki Savaşlar

Kays Aylân kabilesinin tarihî süreç içerisinde boyları arasında birçok savaş yaşamıştır. Bu savaşların bazıları küçük çaplı çatışmalar olarak kalırken bazıları ise büyük ve kanlı savaflara dönüşmüştür. Küçük bir çatışmadan büyük bir savaşa dönüşen iki önemli olayı ayrı başlık altında incelenecektir. Diğerlerinin ise sadece isimlerini verilecektir.

2.4.1.1. Rahrahân Savaşı

Abs kabilesinin liderinin oğlu Gani kabilesi tarafından öldürülmesi üzerine Abs kabilesi bunun intikamını almak için Gani kabilesine saldırmış ve birçok insanı katletmiştir.⁶¹⁴ Gani kabilesinin müttefiki olan Âmiroğulları bu saldırıya büyük bir tepki göstermiştir. Âmiroğulları, Hevâzin kabilesinden de destek alarak Abs kabilesine

⁶¹¹ Mittwoch, "Eyyâmu'l-Arab", *İA*, c. 4, 421.

⁶¹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 4, 344-347.

⁶¹³ Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", *DİA*, c. 12, 14-15.

⁶¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 503-504.

saldırmış ve Abs kabilesinin lideri olan Züheyr b. Cezime'yi öldürmüştür. Âmiroğulları'nın reisi Hâlid b. Câ'fer, Züheyr'in karşılığında –diyet olarak- kendisini isteyeceklerini bildiğinden Hire hükümdarı Nu'mân b. İmruülkays'ın yanına giderek onun himayesine girer. Bu sırada Züheyr'in oğulları Hevâzin kabilesine karşı toplanıp hazırlık yaparken Beni Zübyân kabilesinden olan Hâris b. Zâlim, onların yanına gelir ve onlara: “*Siz bana Hevâzin kabilesi'ne yapacağım savaşta yardımcı olun, ben de sizi Hâlid b. Ca'fer'in şerrinden koruyayım ve onun hakkından geleyim.*” der.⁶¹⁵

Hâris b. Zâlim, Züheyr'in kanına karşılık Hâlid b. Ca'fer'i öldürür.⁶¹⁶ Hâlid'in öldürüldüğünü öğrenen Hîre Kralı Numan, Hâris b. Zâlim'i yakalayıp, cezalandırmak için bir grup asker gönderir. Hâris ise Temîm kabilesine gidip Damra b. Damra'dan sığınma hakkı ister. Damra da onun bu isteğini kabul edip Nu'man ve Hevâzin kabilesine karşı himaye edeceğine söz verir.⁶¹⁷ Temim kabilesinin Hâris'i himayesine aldığı öğrenince Hîre kralı Numân, İbn el-Hıms et-Tağlibî komutasında bir ordu gönderir. Diğer taraftan Hâlid b. Ca'fer'in intikamını almak isteyen Âmiroğulları ile Numan b. İmruülkays'ın ordusu birleşerek Temîm kabilesi üzerine yürür. Temîmliler kendilerine saldırılacağı haberini öğrenince savaşa hazırlanırlar. Bu iki ordu Ukâz Panayırına yakın bir dağ olan Rahrahân'da karşılaşır. Âmiroğulları savaş sırasında Temîm'in reislerinden Ma'bed b. Zürâre'yi esir alır. Sonunda Âmiroğulları ile Numân'ın ordusu büyük bir hezimete uğrar.⁶¹⁸

Savaştan sonra Lakît b. Zürâre, Âmiroğullarının yurduna giderek kardeşi Ma'bed b. Zürâre için iki yüz deve fidye teklif eder. Bu teklifi reddeden Âmir b. Tufeyl, Lakît b. Zürâre'ye, “*Sen insanların efendisi, kardeşin Ma'bed ise Mudar'ın efendisidir. Senden bir melike (krala) yakışır miktarda fidye bekliyoruz.*” demiştir. Fidyeye için melik diyeti olan bin deveyi reddeden Lakît b. Zürâre, fidyeyi artırmayacağını söyleyip ödememiştir.⁶¹⁹ Ma'bed b. Zürâre, ölünceye kadar Âmiroğullarının yanında esir kalmıştır.⁶²⁰

Yukarıda değindiğimiz savaş bize göstermektedir ki iki kabile arasında başlayan

⁶¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 504-507.

⁶¹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 102; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 8.

⁶¹⁷ Haris b. Zâlim'in Hire krallığından kaçarak Mekke'ye gelip Abdullah b. Cud'ân'dan emân istediği, Mekke'de bir süre ikamet ettikten sonra öldürüldüğü belirtilmektedir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 102-103.

⁶¹⁸ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbü'rî, *Mecmeu'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü Daru'l-Hayat, 1955), c. 2, 432; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 508-510.

⁶¹⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 5, 140-141; Şehâbeddin Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, 2004), c. 15, 268.

⁶²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 510.

bir anlaşmazlık bir süre sonra bölgeye yayılmış ve diğer Arap kabilelerinin de yer aldığı büyük bir çatışmaya dönüşmüştür. Kabilecilik, intikam duygusu ve kabileler arası çekişmeler Arap Yarımadası'nda bir birliktelik sağlanamamasının önündeki en büyük nedenlerdir. Bu sosyal dokuya “bedevi feodalizmi” de diyebiliriz.

2.4.1.2. Dâhis ve Gabrâ Savaşı

Kays b. Züheyr, Âmiroğullarından babasının intikamını almak için savaş hazırlığına başlar ve Medine'ye gelerek zırh ile savaşta kullanmak için at satın alır.⁶²¹ Kays'ın satın aldığı atların arasında “Dâhis ve Gabrâ”⁶²² adında atlar da vardı.

Bedroğullarının yurdunda bir süre birlikte yaşayan Kays b. Züheyr umre yapmak için Mekke'ye gitmiştir. Bu sırada Kays b. Züheyr'in akrabası olan bir genç Huzeyfe ile at yarışırma hususunda iddiaya girdiler. Kays, umre'den döndükten sonra bu iddiaya kızsada da akrabalarının verdiği sözden geri adım atmadı. Kays, Huzeyfe'ye: “Bana karşı ne ile yarışacaksın?” diye sordu. Huzeyfe: “Senin Dâhis ve Gabrâ atlarına karşılık benim Hattâr ve Hanfâ atlarımla yarışacağım.” diye karşılık verdi. Nihayet atlar yarışırken Huzeyfe b. Bedr hileye başvurup ve yarışı kazanır. Bunun üzerine Kays b. Züheyr ile Huzeyfe b. Bedr'in arası açılır ve yaşanan tartışmada Huzeyfe b. Bedr'in oğlu öldürülür. Kays b. Züheyr ve ailesi, Bediroğullarının yurdundan ayrılır. İki kabilenin arasında yaşanan bu kırınlıklar, kavgalar kan davasına dönecek ve ileride yaşanacak savaşın sebebi olacaktır.⁶²³

Kays b. Züheyr, Absoğullarından Rabi' b. Ziyâd'a haber göndererek halkı ile birlikte yurduna iltica etmek istediği söyler. Rabi', Kays'ın ilticasına olumlu cevap verir. Kays b. Züheyr, Absoğulları ile bulunduğu anda Kays'ın kardeşi Mâlik b. Züheyr'in Huzeyfe b. Bedir tarafından öldürüldüğü haberi ulaşır.⁶²⁴

Bu üzücü durumu kabullenemeyen Kays b. Züheyr ile Rabi' b. Ziyâd güçlerini birleştirip Huzeyfe b. Bedir ve Fezâre kabilesiyle savaşa hazırlandılar. Taraflar Azak suyunun yanında karşılaştılar ve çok şiddetli bir şekilde savaştılar. Savaşta iki taraf da çok ağır kayıplar verdi. Savaşı Kays b. Züheyr ve ittifakı kazandı. Bu savaş sırasında Bediroğullarının reisi Huzeyfe b. Bedir esir alındı. Savaş bitince Gatafân kabilesi

⁶²¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 513.

⁶²² Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 439; Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*, c. 1, 135.

⁶²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 517-519.

⁶²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 519-520.

toplanıp iki kabile arasında barış ve sulh için büyük bir çaba sarfetti. Bu sonucunda Huzeyfe b. Bedir'in serbest bırakılması sağlandı.⁶²⁵

Daha sonraki dönemlerde Kays b. Züheyr ile Huzeyfe b. Bedir arasında barış sağlanmış olsa da kabileler arasındaki husumet uzun yıllar devam etti. Bu husumet, bir süre sonra Esed ve Zübyânoğulları ile Gatafân kabilesinin diğer boylarından oluşan büyük bir topluluk Huzeyfe b. Bedir'in yanında toplanarak Kays'ın kabilesi Abs'e karşı savaştılar. Zâtü'l-Cerâcir denilen yerde gerçekleşen savaşta Kays b. Züheyr ve Absoğulları çok fazla kayıp verince geri çekilmek durumunda kaldılar.⁶²⁶

İki kabile arasında bunda sonra da birçok kez savaşlar yapıldı. Yıllarca süren bu savaş hali her iki kabilenin hem ekonomik hem de sosyolojik olarak yıpranmalarına neden oldu. Sonunda Herim b. Sinân, yıllarca süren bu savaşa bir son verilmesi konusunda büyük gayret göstererek aynı soydan gelen kabilelerin aralarında barışı kalıcı olarak tesis etmiştir.⁶²⁷

2.4.1.3. Kays Aylân Kabilesinin Kendi Arasındaki Diğer Küçük Çatışmalar

Kabileyi oluşturan kollar tarih içinde kendi aralarında da çeşitli savaşlar yapmıştır. Kaynaklarda ismi geçen belli başlı savaşlar şunlardır:

- Nefrvat Savaşı (Benî Âmir ile Abs arasında)⁶²⁸
- Batn-ı Akîl Savaşı (Zübyân ile Benî Âmir arasında)⁶²⁹
- Zat-ı Şekuk Savaşı⁶³⁰
- Hevze Savaşı (Süleym ve Gatâfan arasında)⁶³¹
- Rakâm Savaşı (Gatâfan ile Benî Âmir arasında)⁶³² (Bu savaşın diğer adları; Tehanük, Ye'cec)⁶³³
- Zi Husayn Savaşı (Zübyân ile Fezâre arasında)⁶³⁴
- Şüvahit Savaşı (Muharib ile Benî Âmir arasında)⁶³⁵

⁶²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 520-522.

⁶²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 523-527.

⁶²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 529-530.

⁶²⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 5; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 15, 265; Afife Abdurrahman, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahili* (Beyrut: Darü'l-Endelüs, 1984), 141.

⁶²⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 7; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 15, 267.

⁶³⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 31.

⁶³¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 15, 279-280.

⁶³² İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 26; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 440.

⁶³³ Abdurrahman, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab*, 142.

⁶³⁴ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 20-21; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 15, 275.

- Milhân Savaşı (Süleym ile Gatâfan arasında)⁶³⁶
- Hebâe Savaşı (Abs ile Zübyân arasında)⁶³⁷
- Netât Savaşı (Benî Âmir ile Abs arasında)⁶³⁸
- Liva Savaşı (Gatâfan ile Hevâzin arasında)⁶³⁹

2.4.2. Kays Aylân ve Komşu Kabileler Arasındaki Savaşlar

Kays Aylân kabilesinin komşu kabilelerle de zaman içerisinde yaptığı iki önemli savaş olan “Şi‘bü Cebele ve Ficâr Savaşı”na değineceğiz.

2.4.4.1. Şi‘bü Cebele Savaşı

Savaşın çıkış sebebi Lakît b. Zürâre’nin, kardeşi Ma‘bed b. Zürâre’nin intikamını almak için Âmir b. Sa‘saağullarına karşı savaşma isteğidir.⁶⁴⁰ Câhiliye döneminin en büyük savaşlarından biri olarak kabul edilen Şi‘bü Cebele Savaşı, Hz. Peygamber’in doğum yılına yakın bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu savaş, Benî Âmir ve müttefikleri olan Benî Abs ile Benî Temîm ve müttefikleri olan Gatafân, Esed ve Zübyân kabileleri arasında gerçekleşmiştir.⁶⁴¹

Benî Temîm’in yenilgiyle sonuçlanan bu savaşta Lakît b. Zürâre öldürülmüş, Hâcib b. Zürâre ve Amr b. Zürâre esir alınmıştır. Hâcib b. Zürâre beş yüz deve fidye karşılığında serbest bırakılmıştır.⁶⁴² Esir alınanlar arasında Kindeli liderler Muâviye b. Cevn ve Hassân b. Cevn gibi önemli isimler de vardır. Bazı kaynaklara göre Câhiliye döneminde yapılan savaşlar içerisindeki en kalabalık muharebedir. Şi‘bü Cebele’ye katılan asker sayısının -biraz abartılı olsa da- otuz bin civarında olduğu söylenmektedir.⁶⁴³

⁶³⁵ Yâkut el-Hamevî, *Mu‘cemu’l -Buldân*, c. 5, 303; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, c. 15, 279.

⁶³⁶ İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-Ferid*, c. 6, 32; Bekrî, *Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik*, c. 3, 925.

⁶³⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-Ferid*, c. 6, 22; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, c. 15, 276.

⁶³⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-Ferid*, c. 6, 26.

⁶³⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-Ferid*, c. 6, 32; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, c. 15, 282.

⁶⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 267; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 506.

⁶⁴¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-Ferid*, c. 6, 9-17; Meydânî, *Mecmeu’l-Emsâl*, c. 2, 432.

⁶⁴² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 506; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, c. 15, 269-271.

⁶⁴³ İbn Reşîk, *el-Umde*, c. 2, 905; Meydânî, *Mecmeu’l-Emsâl*, c. 2, 432.

2.4.4.2. Ficâr Savaşı

Ficâr kelimesi, Câhiliye devrinde, kötülük yapmanın, her türlü çatışmanın ve kan dökmenin yasak olduğu Haram Aylar'da⁶⁴⁴ yapılan savaflara verilen özel isimdir.⁶⁴⁵ Câhiz'a göre Araplar, özellikle de Kureyşliler, savafla neden olan olay veya savaflın kendisi Harem sınırları içerisinde ve haram aylarda cereyan etmişse ona Ficâr Savaşı derlerdi.⁶⁴⁶

Kaynaklar, İslâm'a yakın dönemde dört ficâr savaflının meydana geldiği ve dördüncüsünün Ficârü'l-Berrâd⁶⁴⁷ olduğu konusunda ittifak ederler.⁶⁴⁸ Tarihteki ilk üç Ficâr olayında ciddi bir savafl yaşanmamıştır. Dönemin sözü geçen kişilerinin araya girmesiyle yaşanan küçük çatışmalar savafla dönüşmeden barış sağlanmıştır.

Ficârü'l-Berrâd olarak isimlendirilen bu savafl Kays Aylân'dan Hevâzin ile Kureyş-Kinâne ittifakı arasında cereyan etmiştir.⁶⁴⁹ İbnü'l-Esîr'in aktardığı bu savafl Fil Olayı'ndan takriben yirmi yıl sonra gerçekleşmiştir.⁶⁵⁰

Benî Kinâne'nin bir alt kolu olan⁶⁵¹ Benî Damra'dan Berrâd b. Kays,⁶⁵² Hevâzinli Urve b. Utbe'yi⁶⁵³ öldürdü. Bu olaydan sonra Kays Aylân kabilesi Urve'nin intikamını almak için hazırlık yapmaya başladı.⁶⁵⁴ Kinâne soyundan gelen Kureyş liderleri, bu durumdan haberdar oldular. Bunun üzerine Kureyşliler, meseleyi görüşmek üzere bir araya geldiler. Kureyşli reisler yapmış oldukları istişareden sonra, Kays Aylân'ın reislerinden Ebû Berâ Âmir b. Mâlik'i muhatap alıp onunla problemi çözmeyi kararlaştırdılar. Âmir b. Mâlik ile yapılan görüşmeler neticesinde barış sağlandı. Lakin Kureyşlilerden bir grup, Kays Aylân'a güvenmedikleri için gizlice Mekke'ye gelip savafl hazırlıklarına başladılar. Bunu duyan Kays Aylân'ın reisi Ebû Berâ aldatıldığını düşünerek Kureyşlilere saldırdı. Yaşanan çatışmada yenilen Kureyşliler Beytü'l-

⁶⁴⁴ Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır. Bk. Hüseyin Algül, "Ficâr", *DİA*, c. 13, 52.

⁶⁴⁵ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 430.

⁶⁴⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbü'l-Heyevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (y.y: 2. Baskı, 1965), c. 1, 165-166.

⁶⁴⁷ Peş peşe altı yılda altı defa tarafların karşı karşıya geldiğinden bu isimlendirmede bulunulmuştur.

⁶⁴⁸ Bazı kaynaklar, zikredilen ilk üç ficâr savaflına, 1. Ficâr Savafları, sonuncusuna ise 2. Ficâr Savafları diye ikiye ayırmıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, c. 1, 535-541; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 15, 324.

⁶⁴⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (245/860), *el-Münemmak fî Abbâri Kureyş*, thk. Hurşîd Ahmed Fârik, (Haydarabad: 1985), 182-185.

⁶⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, c. 1, 536.

⁶⁵¹ Casim Avcı, "Kinâne", *DİA*, c. 26, 31-32.

⁶⁵² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 246-249; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 102-103, 189; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. 5, 276.

⁶⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 247.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, c. 1, 536.

Harem'e sığındı. Ficâr Savaşı'nın ilk kısmı bu şekilde sonlandı. Benî Âmir'den el-Edrem b. Şu'ayb, Kureyşlilerle gelecek yıl Ukâz'da savaşmak üzere döneceklerini ve Kureyş reislerinden birini Urve'ye karşılık intikam almak için öldüreceklerini ilân etti.⁶⁵⁵ Harb b. Ümeyye de oğlu Ebû Süfyân'a, gelecek yıl savaşmak üzere Ukâz'a geleceklerini bildirmesini istedi. Bu olaya I. Nâhle Savaşı adı verilmiştir.⁶⁵⁶

Ficârü'l-Berrâd adı verilen bu savaşla karşı karşıya gelen Kureyş-Kinâne ile Kays Aylân kabileleri daha sonraki yıllarda birer yıl arayla beş kez daha çarpışmıştır. Bu karşılaşmalarının her birine kaynaklarda farklı farklı isimler verilmiştir. İkinci çarpışma bir yıl sonra Hevâzin ve Kinâne kabileleri arasında, Ukâz'da Şemze denilen yerde olmuştur. Bu savaşı Hevâzinliler kazandı.⁶⁵⁷

Üçüncü çarpışmaya Ukâz bölgesine yakın Yevmü'l-Ablâ'da gerçekleşmiştir.⁶⁵⁸ Kinâne ve Kureyş'in Hevâzin'e karşı savaştıkları bu olayda Hevâzin kabilesi galip gelmiştir.⁶⁵⁹

Dördüncü karşılaşmada Kinâne'nin özelde ise Kureyş kabilesinin gösterdiği gayretleri ile galip geldiği bu savaşa tarihte II. Ukâz Savaşı veya Yevmü Şereb ismi verilir.⁶⁶⁰ Bugün de Ümeyye b. Abdüşems'in altı oğlu: Harb, Ebû Harb, Süfyân, Muâviye'nin babası- Ebû Süfyân, Amr ve Ebû Amr, ölünceye veya zafer kazanıncaya kadar savaşmak için kendilerini bağlayıp: "Bizden hiçbir adam, ölünceye kadar veya muzaffer oluncaya kadar yerlerinden asla ayrılmayacaktır." dediler. Bu altı erkek kardeş savaşta aslan gibi mücadele ettikleri için, onlara Anâbis (aslanlar) denildi.⁶⁶¹ Hîre hükümdarı Nu'mân b. el-Münzir'in kabilesi Benî Nasr⁶⁶² ve Sakîfliler hariç, Kays Aylân kuvvetleri hezimete uğramıştır. Hevâzinliler ağır kayıplar vermiştir.⁶⁶³ Zührî'den nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber bu dördüncü savaşa katılmış, diğer savaşlara katılmamıştır.⁶⁶⁴ O, fiilen savaşa katılmamış; amcalarına ait eşyaları korumuş ve atılan

⁶⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 189-190.

⁶⁵⁶ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 191; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 430.

⁶⁵⁷ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 431.

⁶⁵⁸ Ablâ: Ukâz'a yakın bir dağın veya büyük beyaz bir kayanın ismidir. Bk. Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 431-432.

⁶⁵⁹ Hz. Peygamber'in sahâbîsi- Zübeyr'in (r.a.) babası el-'Avvâm b. Hüveylid, Mürre b. Mu'attib es-Sekâfî tarafından öldürülenden birisidir.

⁶⁶⁰ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 431.

⁶⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 540.

⁶⁶² Ebû Sad Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (506-562/1113-1166), *el-Ensâb*, thk. Abdürrahman b. Yahya (Haydarabad: Meclis Dâireti'l-Meârif el-Osmaniyye, 1962), c. 13, 177.

⁶⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 540-541.

⁶⁶⁴ Hüseyin Algül, "Ficâr", *DİA*, c. 13, 52.

okları devşirip onlara vermekle yetinmiştir.⁶⁶⁵

Son savaş ise bir yıl sonra, Ukâz sınırları içinde, Nahle'ye yakın volkanik bir arazi olan Hureyre'de denilen bölgede yapılmıştır.⁶⁶⁶ Bu savaşta şiddetli çatışmalar yaşandı. Kureyş'ten Harb'in kardeşi Süfyân b. Ümeyye b. Abdişems, Kinâne'den ise sekiz ileri gelen kişi öldürüldü. Savaş devam ederken Harb b. Ümeyye'nin himayesinde büyümüş olan Ebu'l-Velîd Utbe b. Rebîa ve Kureyşten bazılarının devreye girmesiyle iki taraf arasında kalıcı barış sağlandı.⁶⁶⁷ Böylece birkaç yıl süren Ficârü'l-Berrâd denilen savaşlar silsilesi sona erdi.

2.4.2.3 Kays Aylân'ın Komşu Kabilelerle Yaptığı Diğer Savaşlar

Yukarıda aktarılan iki büyük savaş dışında Kays kabileleri ile komşu kabileler arasında çeşitli zamanlarda şu savaşlar yapılmıştır:

- Karîb Günü (Dabbe / Kilâb)⁶⁶⁸
- Düseyne Günü (Mazin / Süleym)⁶⁶⁹
- Küfâfe Günü (Fezâre / Amr b. Temîm)⁶⁷⁰
- Mezlak Günü (Said / Âmir)⁶⁷¹
- Dab Günü (Abs / Sa'd-i Temîm)⁶⁷²
- Suban Günü (Benî Âmir / Temîm ve Dabbe)⁶⁷³
- Akran Günü (Benî Darim'den Amr b. Amr b. Udus / Benî Abs)⁶⁷⁴
- Merrût Günü (Temîm/ Benî Âmir)⁶⁷⁵
- Zû Neceb Günü (Temim/ Benî Âmir)⁶⁷⁶
- Vetide (Vende) Günü (Benî Hilal / Benî Nehşel)⁶⁷⁷
- Men'ic Günü, (Benî Yerbû'/ Benî Kilab)⁶⁷⁸

⁶⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 248.

⁶⁶⁶ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 431.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 540-541.

⁶⁶⁸ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 443.

⁶⁶⁹ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 439.

⁶⁷⁰ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 436.

⁶⁷¹ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 443.

⁶⁷² Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 443.

⁶⁷³ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 41-42.

⁶⁷⁴ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 42.

⁶⁷⁵ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 43; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 433.

⁶⁷⁶ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 434; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 541-542.

⁶⁷⁷ İbn Reşîk, *el-Umde*, c. 2, 231; Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 441.

⁶⁷⁸ Me'nic günü, Gâni ile Abs arasında olduğunu belirtilmektedir. Bk. İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c.

- Rukbe Günü, (Kelb / Gatafân)⁶⁷⁹
- Nisar Savaşı (Benî Âmir/ Temim)⁶⁸⁰
- Feyfu'r-Rîh Günü, (Âmir b. Sa' saa/ Hâris b. Kâ'b)⁶⁸¹

6, 4; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 15, 264.

⁶⁷⁹ Isfahânî, *el-Eğâni*, c. 18, 301; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, c. 6, 20.

⁶⁸⁰ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 50-51, 430.

⁶⁸¹ Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, c. 2, 437; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, 575-577.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYS AYLÂN KABİLESİ VE İSLAMLAŞMA SERÜVENİ

3.1. MEKKE DÖNEMİ

Hız. Muhammed, boykotun sona ermesinden kısa bir süre sonra, amcası Ebû Tâlib'i ve eşi Hz. Hatice'yi kaybetti.⁶⁸² Ebû Tâlib, onun için bir dayanak idi; onu kavmine karşı koruyor, ona daima yardımcı oluyordu.⁶⁸³ Haşimoğullarının yeni lideri olan Ebû Leheb, asabiyet gereği bir süre yeğeni Muhammed'i himaye etti. Gelen baskılara dayanamayıp daha sonra Hz. Muhammed'i korumaktan vazgeçti.⁶⁸⁴ Watt'a göre "Ebû Leheb'in Hz. Muhammed'i yalnız bırakması, onun bütün ümitlerini yok etti. Müslümanlar, Mekke'de kendi varlıklarını koruyabilseler bile başkalarının İslam'a girmesi ihtimali azalmıştı. Mekke'de yapılacak her şey yapılmıştı; dolayısıyla esas umut başka yerlerdeki gelişmelerde yatmaktaydı."⁶⁸⁵ Bunun üzerine, Mekke dışında ilk temas Tâif'te oturan Sakîf kabilesiyle yapılmıştır.

Bisetinin onuncu yılında Tâif'e gelen Hz. Muhammed, Ahlâf grubu içinde bulunan Amr b. Umeyr soyuna mensup Abd Yelîl ile kardeşlerinin yanına gitti. Onları, İslam'a davet ederek davasında yardıma ve muhalefet edenlere karşı birlikte hareket etmeye çağırdı ancak Hz. Muhammed'in bu teklifi kabul edilmediği gibi kendisine, aşağı tabakadan ve kölelerden oluşan bir grup tarafından kötü muamelede bulunuldu ve Hz. Peygamber Tâif'ten zorla çıkarıldı.⁶⁸⁶

Tâif'ten Mekke'ye döndükten bir süre sonra, İslam davasında kendisine yardımcı olacak kabilelere ziyarette bulunuyor ve onlardan yardım istiyordu. Bisetinin onuncu yılında Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırına gelen kabileleri konakladığı yerde ziyaret eden Hz. Peygamber onlara, "Ey Falanoğulları, ben Allah'ın elçisiyim;

⁶⁸² Hz. Muhammed'in nübüvvetin onuncu yılında, Kureyslilerin boykotu kaldırmasından yaklaşık dokuz ay sonra amcası Ebû Tâlib ile eşi Hz. Hatice üç gün ara ile vefat etmiştir. Bu yıla senetü'l-hüzn/âmü'l-hüzn olarak isimlendirilmiştir. Bk. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Senetü'l-Hüzn", *DİA*, c. 36, 519-520.

⁶⁸³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 2, 72.

⁶⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 199.

⁶⁸⁵ W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de* (İstanbul: Kuramer Yay., 2016), 174.

⁶⁸⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 2, 76-79.

Allah, yalnız ona ibâdet etmenizi ve ona hiçbir şeyi ortak kılmamanızı, bu eş koştuğunuz putlardan, ondan başka, ibâdet ettiğiniz şeyleri söküüp atmanızı, bana iman etmenizi, beni tasdik etmenizi ve beni korumanızı emrediyor ki Allah'tan bana gelen hakikatleri size açıklayayım.” diyordu.⁶⁸⁷ O yıl hac ve panayıra Araplardan Kays’a mensup Âmir b. Sa’saa, Muhârib b. Hasafe, Fezâre, Süleym ve Abs kabileleri de gelmişlerdi. Hz. Peygamber, Âmir b. Sa’saa kabilesini konakladığı yere gelerek onları İslam’a çağırdı. Âmir b. Sa’saa’dan birisi Hz. Peygamber’e “*Biz senin bu dinini kabul edip sana tabii olur ve Allah seni muhaliflerine üstün kılarca sen öldükten sonra, hâkimiyet bize kalır mı?*” dedi. Hz. Peygamber: “*Emir ve irade Allah’ındır. O, hâkimiyeti istediğine bağışlar.*” diye cevaplayınca Âmir b. Sa’saa’dan biri, “*Biz seni himaye ederek Araplara göğsümüzü nişan edip onları yendikten sonra, hâkimiyet başkalarına ait olursa bunun bizim için gereği yoktur.*” diye söyledi. Bunun üzerine, Hz. Muhammed’in davetinden imtina ettiler ve oradan uzaklaştılar.⁶⁸⁸

Bu görüşmeden sonra Kays kabilesi ile Hz. Peygamber, Hicret’in yirmi üçüncü ayına kadar karşılaşmadılar. Âmir b. Sa’saa ve diğer Kays kabilelerinin İslam’a karşı çıkmasında, muhtemelen Hz. Peygamber’in putperestliğin yerine tevhid inancını getirmesi ve bu inancın siyasi menfaatlerine uygun düşmemesi etkili olmuştur. Ayrıca, Kays kabilesinin Kureyş ile geçmişe dayanan dini, siyasi ve iktisadi ilişkileri, onların İslam’a karşı sert tavır almasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Mekke döneminde İslam’la ilk tanışan ve müslüman olan Amr b. Abese,⁶⁸⁹ Utbe b. Gazvân,⁶⁹⁰ Ukbe b. Vehb⁶⁹¹, Mersed b. Ebû Mersed⁶⁹² gibi birkaç ismin Kays’a mensup olması, kabilenin İslamlaşmasında etkili olamamıştır. Ukbe, Ebû Mersed, Amr ve Utbe’nin Müslümanlığı daha çok kendilerine özgü kalmış ve kabile boyutuna ulaşamamıştır.

3.2. MEDİNE DÖNEMİ

Medine dönemi, Hz. Peygamber’in Kubâ’ya varışı ile başlamıştır. Bu olaya,

⁶⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 2, 81; İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 1, 203.

⁶⁸⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 1, 204; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (İstanbul: MEB Yay., 1992) c. 4, 169-170.

⁶⁸⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 4, 214-219; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 290; Ahmet Önkâl, “Amr b. Abese”, *DİA*, c. 3, 79.

⁶⁹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. 2, 455.

⁶⁹¹ İbn Hazm, *Cemhere*, 248.

⁶⁹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. 10, 106; Kamil Çakın, “Mersed b. Ebû Mersed”, *DİA*, c. 11, 233.

İslam tarihinde “Hicret” adı verilir. Hicretin dokuzuncu yılına (Heyetler Yılı) kadar, Müslümanlarla Kays’a mensup kabile ve kollar, birçok kez karşı karşıya gelmiş ve iki taraftan da ölenler olmuştu. Bu olumsuzluklara rağmen, Kays Aylân’a mensup kabilelerden ferdi olarak İslam’ı seçenlerin sayısı her geçen gün artıyordu. Heyetler yılına kadar Müslüman olan Kayslı bazı sahâbîlerin isimleri ise, “Ebû Ümâme el-Bâhilî, Safvân b. Muattal es-Sülemî, Muğire b. Şu’be, Nuaym b. Mesûd, Urve b. Mesûd, Haccâc b. İlât, İbn Ebû’l-Avcâ, Semüre b. Cündeb, Enes b. Ebû Mersed ve Ya’la b. Mürre...”

Hicret’in ikinci yılından, heyetler yılına kadar olan yedi yıllık süreçte Müslümanlarla Kays Aylân kabilesi arasında meydana gelen çatışmalara değinmek istiyoruz.

3.2.1. Karâretü’l-Küdr Gazvesi

Hicretin yirmi üçüncü ayında, Bedir Gazvesi’nden yedi gün sonra Hz. Peygamber, ashabıyla Benî Süleym ve Gatafânoğulları üzerine sefer düzenledi.⁶⁹³ Kays Aylân’ın batınları olan Süleym ve Gatafân kabilesinin Medine yakınlarında toplandığı ve Medine’ye saldıracağı haberi üzerine⁶⁹⁴ Müslümanlar, Medine’den Süleymlilere ait Küdr’e doğru yola çıktı. Hz. Peygamber ve ashabı, Küdr’e ulaştığında Süleym ve Gatafân kabilesinden hiç kimse ile karşılaşmadı. İstihbarat edinmek için gönderilen seriyyeler sonucunda, Kays’a ait hayvanlar ele geçirildi ve bu ganimet Müslümanlar arasında pay edildi.⁶⁹⁵

3.2.2. Zû Emer Gazvesi

Hicretin üçüncü yılında, Necid’in Zû Emer bölgesinde⁶⁹⁶ Muhârib kabilesinin reisi Dusûr b. Muhârib’in,⁶⁹⁷ Benî Sa’lebe ve Muhârib kabilesinden bir grupla Medine’ye saldıracağı yönünde bir haber Hz. Peygamber’e geldi. Dört yüz elli kişiden

⁶⁹³ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 2, 29; Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, 186.

⁶⁹⁴ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, 186; Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Siyasal Aklı*, çev: Vecdi Akyüz (İstanbul: Mana Yay., 2018), 146.

⁶⁹⁵ Muhammed b. İshâk, *Kitâbü’s-Siyer ve’l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr, trc. Prof. Dr. Ali Bakkal (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 411-412.

⁶⁹⁶ Necid bölgesinde en-Nahîl civarında Gatafân’a ait bir bölgedir. Bk. İbn İshâk, *Kitâbü’s-Siyer ve’l-Meğâzî*, 415; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 540.

⁶⁹⁷ Dusûr b. el-Haris olduğuna dair görüş vardır. Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 2, 33.

oluşan bir kuvvetle Resûlullah yola çıktı. Müslümanlar, Zû Emer'e yaklaştığında Benî Sa'lebe ve Muhârib kabilesi dağlara doğru kaçtı. Bu nedenle, Müslümanlar ile Kays kabilesi arasında herhangi bir çatışma yaşanmadı.⁶⁹⁸

Hz. Peygamber ve ashabı, konaklama sırasında, aniden bastıran yağmura yakalandılar. Yağmurda ıslanan elbiselerini kuruması için ağaca seren Hz. Peygamber, bir süre ağacın altında uzandı. O sırada Hz. Muhammed'i gözetleyen Dusûr b. Muhârib, kılıcı kuşanarak ona doğru yöneldi. Dusûr, ağacın altında dinlenen Hz. Peygamber'in karşısına çıkıp "Ey Muhammed! Bu gün seni benden kim kurtaracak?" sözüne karşı Hz. Muhammed, "Allah!" deyince elindeki kılıç aniden düştü... Orada Müslüman olan Dusûr b. Muhârib, kavmine geri döndü.⁶⁹⁹ Bu olaydan bir süre sonra: "*Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya kalkışmıştı da Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'a karşı gelmekten sakının. Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.*" ayeti nazil oldu.⁷⁰⁰

3.2.3. Benî Süleym Gazvesi

Medine ile el-Für arasında Buhrân adı verilen bölgede, Benî Süleym'den büyük bir topluluğun Medine'ye saldıracağı haberini alan Hz. Peygamber, üç yüz kişilik bir kuvvet ile sefere çıkar. Hicretin yirmi yedinci ayında Buhrân'a gerçekleşen seferde yine herhangi bir çatışma olmamıştır.⁷⁰¹

3.2.4. Bi'rîmaûne Seriyesi

Hicretin otuz altıncı ayında Ebû Bera Mülâibü'l-Esinne el-Kilâbî, Hz. Peygamber'i Medine'de ziyarete gelir.⁷⁰² Bu ziyaret Kays kabilesi ile Resulullah arasında kurulan ilk iletişim olması bakımından önemlidir. Bundan önce gerçekleşen karşılaşmalar daha çok küçük çatışmalarla son bulmuştu. Ebû Bera, Medine'ye vardığında yanında getirdiği hediyeleri Hz. Peygamber'e vermek istedi. Fakat Hz. Peygamber "*Ben bir müşrikin hediyesini kabul etmem.*" diyerek geri çevirdi. Daha

⁶⁹⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 196; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 64; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 540.

⁶⁹⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 196; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 540-541.

⁷⁰⁰ Mâide 5/11; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 197.

⁷⁰¹ İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzî*, 416; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 34-35.

⁷⁰² Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, çev: Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 85; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. 10, 317.

sonra Hz. Muhammed, Ebû Bera'ya İslam'ı anlattı ancak o, ne Müslüman oldu ne de uzak kaldı. Ebû Bera, Hz. Peygamber'e "*Kavmime, arkadaşlarından bir grup göndersen ümit ederim ki çağrına uyarlar ve sana tabii olurlar.*" dedi. Resulullah, "*Ben onlar için Necidlilerin zarar vermesinden endişe ediyorum.*" diye cevap verdi. Ebû Bera, "*Onlar için korkma! Necidlilerden birisinin onlara saldırması halinde ben onların koruyucu olacağım.*" dedi.⁷⁰³

Hz. Peygamber, Ebû Bera'nın ashabını koruyacağına dair güvence vermesi üzerine, başlarında el-Münzir b. Amr'ın olduğu, bir grubu Benî Âmir yurduna gönderdi.⁷⁰⁴ el-Münzir b. Amr komutasındaki sahâbiler, Benî Süleym ile Benî Âmir topraklarının kesiştiği nokta da yer alan Bi'rimaûne kuyusuna varıp konakladıkları sırada, Hz. Peygamber'in mektubunu açtılar ve sahâbî Haram b. Milhan'ı, Âmir b. Tufeyl ve Benî Âmir'den bazı adamlara, mektubu vermek üzere gönderdiler.⁷⁰⁵ Harâm b. Milhân'ın getirdiği mektubu okumayan Âmir b. Tufeyl, Harâm b. Milhân'ı orada öldürdü. Daha sonra Âmir b. Tufeyl, halkını Müslümanları öldürmeye çağırdı. Fakat Amîr b. Sa'saağulları, Ebû Bera'ya verdiği sözlerinden dönmediler.⁷⁰⁶ Bunun üzerine Âmir b. Tufeyl, Benî Süleym'den Ri'l, Zekvân ve Usayyelilerden yardım istedi. Bu çağrıya olumlu karşılık veren kabileler, Âmir b. Tufeyl ile birlikte Müslümanların konakladığı yere baskın yaparak orada bulunan sahâbileri öldürdüler.⁷⁰⁷ O sırada hayvanları otlatan el-Hâris b. es-Simme ile Amr b. Ümeyye ed-Damri konakladığı yere geldiklerinde arkadaşlarının öldürüldüğünü gördüler. Hâris, savaşmaya karar verdi ve Âmir b. Tufeyl'in adamları tarafından öldürüldü.⁷⁰⁸ Amr b. Ümeyye ise müşrikler tarafından yakalandıysa da kendisinin Mudarlı olduğunu söylemesi üzerine Âmir b. Tufeyl tarafından serbest bırakıldı.⁷⁰⁹ Amr b. Ümeyye, Medine'ye dönerken yolda rastladığı Âmir b. Sa'saa kabilesinden iki kişiyi, Hz. Peygamber'in bunlara verdiği emandan haberi olmadığı için öldürdü. Amr, Medine'ye ulaştığında Resulullah'ın yanına gitti ve Hz. Peygamber'e yolda başından geçen olayı anlattı. Resûlullah, "*Onların benden aldıkları emanları ve komşuluk hakları vardı. Onların diyetlerini*

⁷⁰³ Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 311-312; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 260; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 639-640.

⁷⁰⁴ Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetini nakleden Vâkıdî, ölen kişilerin sayısını 70 kişi olduğu bazılarına göre ise 40 kişi olduğunu aktarırken sahih olan sayının 40 kişi olduğu belirtmektedir. Bk. Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 312.

⁷⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 261; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 52.

⁷⁰⁶ Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 312.

⁷⁰⁷ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 640.

⁷⁰⁸ Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 314; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 261-262.

⁷⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 263.

ödeme lazım.” diyerek, öldürülen iki kişinin diyetini kabilesine gönderdi.⁷¹⁰

Bi’rîmaûne’de gerçekleşen bu vahim olay, İslam tarihinde tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu vakanın tespiti konusunda çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşlerin birkaçına değinmek istiyoruz.

İbn Sa’d ve Vâkidî’nin rivayetlerinde, Ebû Berâ’nın isteği üzerine İslâm’ı öğretmek için davet edilen sahâbîlerin, Ca’fer b. Kilâb’ın yurduna ulaşmadan Âmir b. Tufeyl’in, etrafında toplanan Süleym kabilesinin desteğiyle Müslümanları katlettiği aktarılmaktadır.⁷¹¹

Musa b. Ukbe’nin rivayetinde, Hz. Peygamber’in el-Münzir b. Amr’ı “*ajanlık yapması için*” Necid’e gönderdiği seriyyedir. Bu da, seferin barışçıl bir girişim olmadığına işaret etmektedir.⁷¹² Caetani, bu seriyyenin barışçıl olmayıp askeri bir seferin sonucu olduğunu söyler. Ayrıca Caetani, Müslümanlar anlaşmayı bozacak bazı ihlallerde bulunmasalardı böyle bir katliamın gerçekleşmeyeceğini belirtir.⁷¹³

Nabia Abott “*Bu seferin askeri amaçlı bir sefer olmadığını, aksine Necid’i de kapsayacak büyük kabile gruplarının başarılı bir ihtida hareketi.*” olduğunu iddia etmektedir.⁷¹⁴

Yine kaynaklarda, Enes b. Abbâs b. er-Rî’l ile ilgili bir rivayet geçmektedir. Rivayete göre Enes b. Abbâs, Bi’rîmaûne Seriyyesi’nde Nâfi b. Büdeyl’i öldürerek⁷¹⁵ Bedir Gazvesi’nde ölen yeğeni Ebû’r-Reyyân lakaplı Tuayma b. Adî’nin intikamını almıştır.⁷¹⁶ Enes’in şiiirlerini nakleden Vâkidî, “*Enes, Bi’rîmaûne Günü yeğeninintikamını almak için Müslümanlara saldırmaları hususunda kabilesini tahrik ediyordu.*” der.⁷¹⁷ Bu bilgiler ile birlikte Tuayma b. Adiy,⁷¹⁸ Abdüşşems b. Abdümenâf’ın da müttefikiydi.⁷¹⁹ Tuayma b. Adiy’in annesi ise Süleymlî Fâhite bt. Abbas b. Rî’l idi.⁷²⁰ Bu da iki kabileyi (Nevfel b. Abdümenâf ile Süleym) sıhri bağlar ile yakınlaştırmıştı.⁷²¹

Âmir b. Tufeyl, Müslümanlara karşı kendi kabilesinin savaş çağrısına karşılık

⁷¹⁰ Vâkidî, *Kitâbü’l-Meğazî*, 316; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 263.

⁷¹¹ Vâkidî, *Kitâbü’l-Meğazî*, 312; İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 2, 51.

⁷¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 4, 128.

⁷¹³ Leone Caetani, *İslâm Tarihi*, çev: Hüseyin Cahid (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924), 47-50.

⁷¹⁴ Nabia Abott, *Studies in Arabic Papyri*, Document 5 (Chicago, 1957), 76-79.

⁷¹⁵ Vâkidî, *Kitâbü’l-Meğazî*, 317.

⁷¹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 289, 520.

⁷¹⁷ Vâkidî, *Kitâbü’l-Meğazî*, 317; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 265.

⁷¹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 289.

⁷¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 125; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 126.

⁷²⁰ Semânî, *el-Ensâb*, c. 6, 143.

⁷²¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, 125; İbn Hazm, *Cemhere*, 261.

vermezken Süleym kabilesinin neden olumlu karşılık verdiği daha iyi anlaşılabilir. Bu olayın, geçmişe dayanan siyasi rekabetin bir hesaplaşması olduğu açıktır.

Sonuç olarak Bi'rîmaûne Günü'nde, 40 veya 70 kadar Kurrâ denilen sahâbînin öldürüldüğü haberini alan Hz. Peygamber, bu durum karşısında çok üzülmüş, sabah namazının ikinci rekâtında, Ri'l, Zekvân ve Usayye kabilelerine beddua etmiştir.⁷²²

3.2.5. Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî Seriyyesi

Uhud Savaşı'ndan sonra, Benî Lihyân kabilesi reisi Hâlid b. Süfyân'ın, Medine'ye saldırı planını öğrenen Hz. Peygamber, saldırıyı engellemesi için Abdullah b. Üneys'i görevlendirdi. Abdullah, Hâlid'i Urene Vadisi'nde pusuya düşürüp öldürdü. Bu olaydan sonra Benî Lihyân'ın Müslümanlara karşı düşmanlığı daha da arttı. Halid'in intikamını almak isteyen Benî Lihyânlılar, Adal ve el-Kâre kabilelerinin yanına giderek onlarla birlikte Müslümanlara karşı bir plan hazırladılar. Bu plana göre, Adal ve Kâre kabileleri, Hz. Peygamber'e gelerek kendilerine İslam'ı öğretecek bir heyet göndermesini istediler. Resullullah, Kayslı Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî, Hâlid b. Ebü'l-Bükeyr, Abdullah b. Tarık, Muattib b. Ubeyd, Hubeyb b. Adî, Zeyd b. ed-Desinne ve Âsım b. Sâbit'i gelen heyetle birlikte gönderdi.⁷²³

Mersed b. Ebî Mersed veya Âsım b. Sabit Seriyyesi adıyla da bilinen ve geceleri yürüyüp gündüzleri gizlenen heyet, Mekke ile Usfan arasında Hüzeyl kabilesine ait Heda bölgesindeki Reci suyu yanında konakladığı sırada, Lihyânoğulları'ndan 100 kişilik bir kuvvet tarafından kuşatıldı. Müşrikler bunlara teslim oldukları takdirde kendilerine zarar vermeyeceklerini, Mekkelilerden fidye almak için böyle davrandıklarını söylediler. Ancak onlar bu teklifi kabul etmeyip çarpışmaya girdiler. Mersed b. Ebî Mersed, Âsım, Hâlid ve Muattib şehid olunca Hubeyb, Zeyd ve Abdullah öldürülmeyeceklerine dair söz aldıktan sonra çıktıkları tepeden inerek teslim oldular. Abdullah, Mekke'ye götürülürken yolda öldürüldü. Hubeyb ve Zeyd ise Mekke'ye getirildikten sonra Bedir'de öldürülenlerin yakınlarına satıldı. İslam'dan dönmeleri için baskı ve şiddet gören Hubeyb ve Zeyd, bir süre sonra şehid edildiler.⁷²⁴

Reci'ye gönderilen birliğin davet heyeti⁷²⁵ olduğu şeklinde rivayetler mevcuttur.

⁷²² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 312, 314; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. 2, 54.

⁷²³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 318-319.

⁷²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 241-249; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 640-641.

⁷²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 241; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 640.

Ancak Musa b. Ukbe, bu birliğin asıl görevinin Kureyş müşrikleri hakkında istihbarat toplamak olduğunu belirtmektedir.⁷²⁶ Buhârî, bu konuda gönderilen birliğin keşif yapmak olduğunu açıkça belirtmektedir.⁷²⁷ İbn Kesîr de bu rivayeti öncelikli olarak aktarmaktadır.⁷²⁸ Hz. Peygamber, gönderilen heyetin başına Kays kabilesinden sahâbî Mersed b. Ebî Mersed'i tercih etmiştir. Mersed'i, Medine-Mekke arasındaki bölgede yaşayan birçok kabilenin Kays'a mensubiyeti nedeniyle heyete herhangi bir zarar gelmeyeceği düşünerek muhtemelen seçmiştir.

3.2.6. Zâtü'r-Rikâ Gazvesi

Hicretin kırk yedinci ayında Hz. Peygamber'in Gatafân kabilesinin kollarından Enmâr, Sa'lebe ve Muhârib kabilesine karşı düzenlediği seferdir.⁷²⁹

Necid Bölgesi'nde ikamet eden bir tüccar Medine'ye ticaret yapmak için gelmişti. Medine'ye gelirken es-Sa'd ve eş-Şukra arasındaki Zâtü'r-rikâ'nın⁷³⁰ çevresinde Kays kabilesinin bazı kollarının toplandığını ve Medine'ye saldırı hazırlığı içinde olduğunu bildirdi. Bu haber üzerine Hz. Peygamber 400 kişilik bir grupla Muharrem ayının on beşinci gecesinde Medine'den ayrılarak toplanılan yere doğru hareket etti.⁷³¹ Hz. Peygamber'in büyük bir kuvvetle Zâtü'r-rikâ'ya yaklaştığını öğrenen Enmâr ve Sa'lebeoğulları'nın bir anda cesaretleri kırıldı ve kendilerine herhangi bir zarar gelmemesi için hızla oradan uzaklaşıp dağlara doğru kaçtılar. Hatta yanlarında getirdikleri hayvanlarını ve kadınlarını da orada bırakmışlardı.⁷³² Dağlara tırmanan Kaysîler ile Müslümanlar arasında çok az bir mesafe vardı ve birbirleri görebiliyorlardı. Bir süre orada konaklayan sahâbîler, Enmâr ve Sa'lebeoğullarının ani bir saldırıda bulunmasından endişe duydular. Müslümanlar saldırıdan çekindikleri için, Hz. Peygamber onlara ilk defa konakladıkları yerde korku namazı kıldırdı.⁷³³ Müslümanlar ile Kays kabilesi arasında herhangi bir çatışma gerçekleşmedi. Hz. Peygamber,

⁷²⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 318.

⁷²⁷ Ebû Abillâh Muhammed el-Buhârî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, çev: Abdullah Feyzi Kocaer, (İstanbul, 2003), Meğazi 30.

⁷²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 4, 110.

⁷²⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 351; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 61.

⁷³⁰ Buraya Zâtürrikâ adının verilmesi, orada bulunan dağın kırmızı, siyah ve beyaz renkte toprağa sahip olmasıdır. Bk. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 351.

⁷³¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 351; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 287.

⁷³² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 351; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 62.

⁷³³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 2, 287-288; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 585.

Medine'ye büyük bir ganimetle döndü.⁷³⁴ Bu duruma öfkelenen Kaysîler, daha sonra Benî Nadîr'in reisleri ile görüşerek Hz. Peygamber'e karşı savaşmak için anlaştılar.⁷³⁵

3.2.7. Hendek Gazvesi'nde Kays Aylân

Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinin ardından Medine'de ikamet eden kabileler ile şehrin savunması, karşılıklı hak ve görevlerin korunması adına Medine Sözleşmesi'ni yaptı.⁷³⁶ Müslümanların, Bedir'de Mekkelilere karşı elde ettiği zaferin ardından, Yahudiler, Müslümanlara karşı hakaret ederek ve müşrikleri kışkırtarak sözleşme maddelerini ihlal etmeye başladılar.⁷³⁷ Benî Kaynukâ çarşısında Müslüman bir kadının tacize uğraması ve karşılıklı kan dökülmesi sonucunda ilk ihlal gerçekleşti.⁷³⁸ Müslümanlar, Benî Kaynukâ Yahudilerinin taşkınlıklarına son vermek üzere hareket geçtiler.⁷³⁹ Hz. Peygamber ve ashabının 15 gün süren kuşatmasından sonra Medine'den sürgün edildiler.⁷⁴⁰

Aynı şekilde Benî Nadîrliler de bir süre sonra anlaşma maddelerini ihlal etmeye başladılar. Hz. Peygamber'e düzenledikleri suikast planından⁷⁴¹ sonra, Resulullah ve ashabı, Benî Nadîr'in üzerine yürüdü ve onları Medine'den göç etmeye zorladılar. Medine'yi terk etmek zorunda kalan Benî Nadîrliler, Hayber ve çevresine yerleşmişti.⁷⁴² Ancak burada ekonomik sıkıntılarla karşılaşılıyor ve barınma zorluğu çekiyorlardı. Medine'den çıkarılmaları kendi hatalarından kaynaklanmış olmasına rağmen, yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle her geçen gün Müslümanlara karşı kin ve nefret duyguları artıyordu. Müslümanlardan intikam alma ümitlerini yitirmeyen Yahudi liderleri, bir araya gelerek müşriklerin de desteğini almak üzere Mekke'ye gitmeye karar verdiler. Kureyş, Hicaz Bölgesi'nde önemli bir otoriteye sahipti. Onların vereceği olumlu cevap, Yahudiler için müttefik oldukları diğer kabileleri de yanlarına çekmek

⁷³⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 355; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 62.

⁷³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 66.

⁷³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 166-184; M. Âkif Aydın, "Anayasa", *DİA*, c. 3, 153-164.

⁷³⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 56-178; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 7-25.

⁷³⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 182; Azimli, Beni Kaynuka savaşının alt başlığında rivayetlerin tahlili yaparak konuyu derinlenmesi irdelemektedir. Kaynuka savaşının sebebi olarak aktarılan "bir kadının örtüsünün açılması olayının aynısı, aynı ibarelerle bu tarihten yaklaşık 40 yıl önce çok farklı bir dönemde Mekke'de Ukâz Panayırı'nda vuku bulan harplerin sebepleri arasında geçtiği aktarmaktadır. Ayrıntılı Bk. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 287-297.

⁷³⁹ Enfâl 8/58. Ayeti nazil olunca Hz. Peygamber, Yahudilerin üzerine yürüdü. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 596.

⁷⁴⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 181-185; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 26-28.

⁷⁴¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 326.

⁷⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 57-59.

anlamına geliyordu. Diğer taraftan Yahudiler, Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında yaşanan gerginlikleri ve mücadeleleri biliyor ve aralarındaki husumetten yararlanmayı plânlıyorlardı.⁷⁴³

Kureyş'ten beklediği cevabı alan Yahudiler, iki taraf arasında gerçekleşen sözleşmenin ardından, güçlerini artırmak için çevre kabilelerden kendilerine destek olmalarını istediler. Yahudiler, yapılan anlaşmadan sonra Mekke'den ayrıldılar⁷⁴⁴ ve dönüş yolu üzerinde yer alan Kays Aylân'dan Gatafân'a geldiler. Gatafân kabilesinin Müslümanlara karşı Kureyş ile birlikte kendilerine destek olmalarını istediler. Bunun karşılığında da Hayber'in bir yıllık hurmasını onlara vereceklerine dair söz verdiler.⁷⁴⁵ Bundan büyük bir memnuniyet duyan Gatafânlılar, geçmişte kendilerini hedef alan seferlerde,⁷⁴⁶ kaybettikleri malları yeniden elde edeceklerini ve eski güçleri ulaşacaklarını düşündüler. Özellikle de Gatafân kabilesinin lideri olan Uyeyne b. Hısn, Kureyş'in katılacağı bir savaşta kendilerinin de başarılı olacağından gayet emin olarak bu teklifi hemen kabul etti.⁷⁴⁷

Yahudiler Gatafân kabilesinin ardından Benî Süleym'in yanına gittiler. Kureyş'in müttefiki olan Benî Süleym, Kureyşliler savaştığı takdirde onlara yardım edeceklerine dair söz verdi. Daha sonra Yahudiler, Kays Aylân'dan Eşca, Mürre ve Fezâre kabilelerini de dolaşarak Hayber'in bir yıllık hurmasını vermek şartı ile müttefiklerini Medine'ye saldırmaları ve Müslümanları yok etmeleri için ikna etmişlerdi.⁷⁴⁸

Ebû Süfyân, çevre kabilelerden elde ettiği destekle Kureyş, Kinane ve Ehâbiş⁷⁴⁹ kabilelerinin komutanı olarak 4000 kişiyle birlikte Medine'ye hareket etti.⁷⁵⁰ Gatafân'ın Fezâre kolu 1000 kişiydi. Başlarında Uyeyne b. Hısn bulunmaktaydı. Benî Süleym 750 kişiydi. Başlarında Süfyân b. Abdüşems vardı. Eşca kabilesi reisi Mes'ûd b. Ruhayle

⁷⁴³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 205; Câbirî, *Arap Siyasal Akıl*, 140.

⁷⁴⁴ Vâkîdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 386-387; W. Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, çev: Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yay., 2016), 59-60.

⁷⁴⁵ Vâkîdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 388; Watt ise Hayber hurma üretiminin yarısı dair anlaşmanın yapıldığını belirtir. Bk. Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 60.

⁷⁴⁶ Bu kabilelerden Benî Süleym ve Gatafân h. 2 yıl Şevval/h. 3 yıl Muharrem ayında, yine Gatafân h. 3. yıl Rebülevvel ayında, Benî Süleym h. 3. yıl Cemâziyelevvel ayında, Gatafân'dan Emmâr ve Sa'lebe oğulları h. 5. yıl Rebülevvel ayında, Medine'ye saldırı plânları kurmuşlardı. Hz. Peygamber'in bu kabilelerin hazırlıklarını zamanında öğrenmesiyle ve bizzat yerinde kontrol etmesiyle plânları durdurulmuştu. Ayrıca Hz. Peygamber bu gazveler esnasında büyük ölçüde ganimet elde etmişti. Vâkîdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 186, 195, 197, 351.

⁷⁴⁷ Vâkîdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 388.

⁷⁴⁸ Vâkîdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 388-389; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 589.

⁷⁴⁹ Zührî, *el-Meğazî*, 69; M. Ali Kapar, "Ehabiş", *DİA*, c. 10, 496-497.

⁷⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 66.

komutasında 400 kişi katıldı.⁷⁵¹ Benî Mürre 400 kişiydi ve başlarında el-Hâris b. Avf vardı.⁷⁵² İbnü'd-Deyba', bu kabileler arasında Hevâzin kabilesini de saymaktadır.⁷⁵³ Hamidullah ise bunlara, Sakîf kabilesini ekler.⁷⁵⁴ Kureyşliler ile birlikte savaşa katılan diğer kabilelerin sayısı on bin kadardır. Bunlara "el Ahzâb" denilmekteydi.⁷⁵⁵

Kays Aylân'ı oluşturan kabileler ile Kureyş, Kinâne ve Ehabîş kabilelerinden oluşan kuvvetler, Merru'z-Zehrân'da birleşip Medine'ye doğru yürüdüler. Medine'ye vardıklarında üç karargâh kuruldu.⁷⁵⁶ Vâkıdî'de yer alan rivayete göre Kureyş, Ehâbişler ve Benî Kinâne, Medine'nin batı tarafından gelerek Cürf ve Zeğâbe arasındaki Rûme ve Vâdi'l-Akîk'te sellerin toplandığı yerde karargâh kurdu. Kays kabilesini oluşturan kuvvetler ise Uhud Dağı yanındaki ez-Zeğâbe'de konakladılar.⁷⁵⁷

Kureyş ve müttefiklerinin Medine'ye saldırı plânladıkları bilgisini alan Benî Huzâa kabilesi, vakit kaybetmeden Resulullah'a iletmek üzere Mekke'den Medine'ye doğru yola çıktı. Huzâa kabilesine mensup bu grup Resulullah'ın huzuruna gelip Ebû Süfyân'ın Medine'ye gelmek üzere büyük bir ordu ile yola çıkacağını haber verdi.⁷⁵⁸ Hz. Peygamber hemen ashabını toplayarak savaş taktiği üzerinde istişare etti.⁷⁵⁹

Her iki taraf, hicretin beşinci yılında Zilkade ayında karşı karşıya geldi. Müşrikler on beş gün boyunca Müslümanları kuşattılar.⁷⁶⁰ Bu kuşatma sırasında savaşın seyrini değiştirebilecek önemli olaylar yaşandı.

Bu olaylardan ilki, Benî Kurayzalılar'ın Hz. Peygamber ile yapmış oldukları anlaşma nedeniyle bir kötülükte bulunacağı düşünülmüyordu. Bu yüzden de Medine'nin güneyinde ikamet eden Benî Kurayza Yahudilerinin müşriklerle anlaşarak Müslümanları arkadan vurma girişiminde bulunacağı hesaba katılmamış ve onların bulunduğu mahalleye hendek kazılmamıştı.⁷⁶¹

⁷⁵¹ Benî Süleym kabilesi, Hendek Savaşına 700 kişiyle katılmıştır. Bk. İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 2, 67.

⁷⁵² Zührî, Hâris b. Avf'ın ordusu ile yoldan geri döndüğünü tek kişinin dahi Hendek savaşına katılmadığını, İbn Sa'd ise Benî Mürre'nin savaşa katıldığını nakletmektedir. Bu rivayetin yanı sıra Hassân b. Sâbit'in Benî Mürre'nin bu savaşa katılmasından dolayı haklarında hicivde bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple katıldıkları yönündeki iddia daha doğru kabul edilmektedir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 67.

⁷⁵³ Hevâzin ile birlikte Kays Aylân'dan Gatâfan ve Taif'in savaşa iştirak ettiğini belirtmektedir. Bk. İbnü'd-Deyba', *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebîyyi'l Muhtâr ve 'alâ âlihi'l-Mustafîne'l-Ahyâr*, thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî (Mekke: y.y., 1993), 584.

⁷⁵⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 205.

⁷⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 589; Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, 140.

⁷⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 67.

⁷⁵⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 389.

⁷⁵⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 208.

⁷⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 67.

⁷⁶⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 386.

⁷⁶¹ Tefvik Hakîm, *Muhammed er-Rasûli'l-Beşer*, (Tunus, 1989), 198.

Benî Nadîr Yahudilerinin reisi Huyey b. Ahtab, müşrik ordusu ile buluştuktan sonra Ebû Süfyân'ın yanına geldi. Ebû Süfyân, Huyey'i Kurayzalılar ile Hz. Muhammed arasındaki anlaşmayı bozması yönünde teşvik etti ve bu amaçla Benî Kurayzalılar'ın yurduna gönderdi.⁷⁶² Benî Nadîr'in lideri Huyey b. Ahtab, Benî Kurayza'ya gelerek Müslümanlarla yapmış oldukları anlaşmayı bozmalarını istedi.⁷⁶³

Huyey, Benî Kurayza'ya geldiğinde, Yahudilerin ileri gelenlerinden birçoğu ile görüşmek istediye de başarılı olamadı.⁷⁶⁴ Son olarak Kâ'b b. Eşref'in yanına gitti. Huyey b. Ahtab, Kâ'b'a, "*Allah'a yemin olsun ki zamanın gücünü sana getirdim. Çok sayıda silah, bin at, on bin kişi ile Muhammed'i alt ederiz; şayet benî yalnız bırakmazsan sana Kureyş ve Gatafân'ın liderlerini getiririm.*" dedi.⁷⁶⁵ Huyey'in ısrarları karşısında fazla dayanamayan Kâ'b, Hz. Peygamberle yapmış olduğu sözleşmeyi bozdu.⁷⁶⁶

Benî Kurayzalıların, Müslümanlarla yapmış olduğu akdi bozduğu haberi Hz. Peygamber'e ulaştı. Kuşatma anında gerçekleşen bu durum, Hz. Peygamber ve Müslümanlar açısından iyi olmamıştı. Resullulah ve ashâbı on gün boyunca muhasara altındaydı. Bu sıkıntılı günlerde, Hz. Peygamber, "*Allah'ım! Senin ahdini ve vaadini talep ediyorum.*" duasında bulundu.⁷⁶⁷ Daha sonra Gatafân kabilesinin reisi Uyeyne b. Hısn'a bir elçi gönderdi. Resulullah'ın "*Size Medine hurmalarının üçte birini vermem karşılığında, sizinle beraber gelen kabileleri savaştan vazgeçirir misin?*" teklifine karşılık Uyeyne b. Hısn, Medine hurmalarının yarısını istedi fakat Hz. Peygamber buna razı olmadı. Daha sonra Uyeyne b. Hısn, Hz. Peygamber'in Medine hurmalarının üçte biri teklifini kabul etti.⁷⁶⁸ Müslümanlara karşı ilerleme sağlanamaması, yiyecek kıtlığı ve mevsim şartlarının değişmesi müşrikleri, zor durumda bırakmıştı. Hendek Savaşı, müşriklerin ve Yahudilerin aleyhine döndüğü sırada, Hz. Peygamber'in Uyeyne b. Hısn'a sunduğu bu teklif, Uyeyne ve kabilesine daha cazip geldi. Benî Nadîr Yahudilerinin yapmış olduğu teklif, savaşın kazanılması durumunda geçerliydi.⁷⁶⁹

Hz. Peygamber, Ensar'dan Sa'd b. Ubâde ve Sa'd Muâz'a anlaşma hakkında bilgi verdi. Bu anlaşmaya sıcak bakmayan Medineliler, Hz. Peygamber'e "*Onlara*

⁷⁶² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 397; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 589.

⁷⁶³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 397-399.

⁷⁶⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 397.

⁷⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 66.

⁷⁶⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 399; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 590.

⁷⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 75; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 593.

⁷⁶⁸ Zührî, *el-Meğâzî*, 69; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 415.

⁷⁶⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 416-417; Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 61.

kılıçlarımızdan başka bir şey vermediğiz.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber anlaşmayı iptal etti. Böylece Gatafân kabilesi, Müslümanlardan hiçbir şey elde edemediği için elleri boş olarak karargâhlarına döndü.⁷⁷⁰

Bu olayların ikincisi ise Fezâre kabilesi reisi Uyeyne b. Hısn olayından sonra gerçekleşti. Eşca kabilesinden Nuaym b. Mesûd el-Eşca'yı, Hz. Peygamber'in yanına geldi. Nuaym b. Mesûd, Resulullah'a getirdiği dinin hak ve gerçek olduğunu söyleyerek Müslüman olduğunu, emrettiği takdirde her şeyi yerine getireceğini söyledi.⁷⁷¹

Hz. Peygamber ondan Ahzâb topluluğunu birbirine düşürmesini istedi. Bunun üzerine Nuaym b. Mesûd, Benî Kurayza ile Ahzâb (Kureyş ve Kays Aylân) arasında mekik dokuyarak onları, birbirlerine düşürecek sözler getirip götürdü. Bunun üzerine kabileler arasında güven azaldı ve şüpheler artmaya başladı.⁷⁷² Müttefikler arasında kaybolan güven, savaşın Müslümanlar tarafından kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Müşriklerin safında yer alan Benî Eşcâ'dan Nuaym b. Mesûd'un İslam'a girmesinin, Müslümanların savaşı kazanmasında faydası olmuştur. Nuaym b. Mesûd, taraflar arasında taşıdığı sözler ile en kritik dönemde olayları, Müslümanlar lehine çevirmeyi başardı. Savaşta elde edilen zaferin her şeyden önce taraflar arasındaki güvene bağlı olduğu ve güvenin zayıflaması halinde düşmandan sayıca fazla olmanın hiçbir anlam ifade etmediği açıkça görülmüştür.

Ahzâb topluluğun dağılması, Mekkeliler için bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Mekkelilerin, Müslümanlara karşı bir daha böyle bir girişimde bulunacak gücü artık kalmamıştı. Aynı şekilde, Kays kabilesi de geçmişin intikamını almak ve büyük bir ganimet elde etmek gayesi ile katıldığı bu ittifakta başarısızlığa uğramıştır. İttifakın dağılması, Kureyşlilerin Hz. Muhammed ile baş etmekte tam bir başarısızlığa uğradıkları gösteriyordu. Resulullah'ı Medine'den çıkarmak için bütün güçlerini kullanmışlardı. Ancak o ittifak istenilen neticeye ulaşamadı; kuzeyle olan ticaretleri tamamen sekteye uğradı ve siyasi itibarları da yok oldu.⁷⁷³

3.2.8. Gâbe Gazvesi

⁷⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 75.

⁷⁷¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 418; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 592.

⁷⁷² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 319.

⁷⁷³ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 63.

Ebû Zer el-Gifârî, Hz. Peygamber'e ait süt cinsi develerin bakımını üstlenmişti. Süt develerini, başta el-Beydâ bölgesinde otlatmaktaydı. Medine ve çevresinde kuraklık yaşanınca, el-Beydâ bölgesi de bu kuraklıktan etkilenmişti.⁷⁷⁴ Develeri, el-Beydâ bölgesinden el-Gâbe adı verilen daha verimli bir bölgeye götürdü.⁷⁷⁵ Fezâre kabilesinin reisi Uyeyne b. Hısn ile birlikte 40 kişi,⁷⁷⁶ hicretin altıncı yılında Rebûlâhir gecesinde⁷⁷⁷ baskın yaparak Hz. Peygamber'in develerini ele geçirdi ve Ebû Zer'in oğlunu öldürdü. Gatafânlılar, ele geçirilen develerle yurtlarına doğru uzaklaştılar.⁷⁷⁸

Abdurrahman b. Avf'ın kölesi, Uyeyne b. Hısn'ın yaptığı baskın haberini Hz. Peygamber'e ulaştırdı. Hz. Peygamber, öncü kuvvet olarak el-Mikdâd b. Amr'ı gönderdi.⁷⁷⁹ Ardından, Hz. Peygamber 500 kişilik bir kuvvetle yola çıktı.⁷⁸⁰ Zûkared'e ulaşınca orada konakladılar.⁷⁸¹ Bu sırada öncü birliklerden Ebû Katâde, Abdurrahman b. Uyeyne b. Hısn'a ulaşarak onu öldürdü.⁷⁸² Ayrıca öncü kuvvetlerin takipleri sonucunda, Hz. Peygamber'in develerinden bir kısmı ele geçirildi.⁷⁸³ Zû Kared'da bir gün bir gece konaklayan Müslümanlar, Medine'ye geri döndü.⁷⁸⁴

Hicretin beşinci yılında meydana gelen Hendek Savaşı'na Kureyş ve Yahudiler ile birlikte Gatafân kabilesi de katılmıştı. Yahudiler, Gatafân kabilesinin bu ittifaka katılması halinde Hayber'in bir yıllık hurma hâsılatını vereceklere dair söz verdiler. Gatafân kabilesinin lideri Uyeyne b. Hısn, Yahudilerin bu teklifini kabul etti ve Hendek Savaşı'na katıldı. Ancak savaş istedikleri gibi gitmedi. Hz. Peygamber Gatafânlılara, Medine hurmalıklarından elde edilen hâsılatın üçte birini verme teklifinden, Medinelilerin itirazları üzerine vazgeçmişti. Bu olay, Gatafân kabilesinin Müslümanlara olan öfkesini ve kızgınlığını daha da arttırmıştı. Bununla birlikte Müslümanların Medine'ye hicret etmesi, Gatafân kabilesinin siyasi-iktisadi hayatını olumsuz etkilemekteydi. Gatafânlılar, Müslümanlara mesaj vermek için bazı planlar yaptılar

⁷⁷⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 465.

⁷⁷⁵ Ilgın ağaçları ile dikenli bitkilerin yetiştiği bir bölgedir. Bk. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 465; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 388.

⁷⁷⁶ Ayrıca Baskının Abdurrahman b. Uyeyne tarafından yapıldığı, Uyeyne b. Hısn'ın baskına sonradan katıldığı veya Ümmü Kırfe adlı kadın tarafından düzenlendiği de rivayet edilmektedir. Bk. Hüseyin Algül, "Gâbe Gazvesi", *DİA*, c. 13, 267-268.

⁷⁷⁷ İbn Sa'd, Gazvenin hicretin altıncı yılında Rebûlevvel ayında yapıldığı belirtir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 82.

⁷⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 388; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 597.

⁷⁷⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 466; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, 389; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 82.

⁷⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 83.

⁷⁸¹ Gatafân tarafında Medine'ye bir günlük mesafe bulunan bir yerdir. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 467.

⁷⁸² Öldürülen kişinin Mesâde b. Hakem olduğu belirtilmektedir. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 474.

⁷⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 83.

⁷⁸⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 471.

fakat hiçbir zaman bunları hayata geçirme imkânını bulamadılar. Hz. Peygamber, Gatafân kabilesinin saldırı planını önceden öğrenince ani baskınlarla onların planlarını bozmuş ve büyük bir ganimetle Medine'ye dönmüştü. Gatafânlılar, kabilelerine verilen bu zararı el-Gâbe'de Hz. Peygamber'e ait mallara el koyarak kısmen de olsa telafi etmek istemişlerdi. Ancak bu sefer de başarısızlığa uğrayınca hem bölgede hâkimiyetleri azaldı hem de diğer kabilelere karşı itibarları zayıflamış oldu.

3.2.9. Zü'l-Kassa Seriyesi

Hicretin altıncı yılında, Medine ve çevresinde kuraklık ve kıtlık yaşanmıştı.⁷⁸⁵ Benî Sa'lebe, Enmâr ve Muhârib kabilesi de kuraklık ve kıtlaktan etkilenen kabilelerdendi.⁷⁸⁶ Medine'nin on kilometre ilerisinde, Heyfa vadisinde⁷⁸⁷ Müslümanlara ait hayvanlar otlatılmaktaydı. Bu kabileler, hayvanları ele geçirmek ve Medine'ye saldırmak için hazırlanıyorlardı.⁷⁸⁸ Hz. Peygamber, kendisine ulaşan bu haberi soruşturmak üzere Muhammed b. Mesleme komutasında bir grup Müslümanı Zü'l-Kassa⁷⁸⁹ bölgesine gönderdi.⁷⁹⁰

Kays Aylân'a mensup kabileler, sayıca Müslümanlardan fazlaydı.⁷⁹¹ Sa'lebe, Enmâr ve Muhârib kabileleri, Müslümanlara pusu kurmuş ve beklemediği bir anda saldırıya geçmişti. Muhammed b. Mesleme hariç, Müslümanların hepsini öldürmüşlerdi.⁷⁹² Muhammed b. Mesleme, yaralı halde Medine'ye ulaştı ve vaziyeti Hz. Peygamber'e bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, yapılanlara karşılık vermek, Medine'ye saldırmak isteyenleri bu düşüncelerinden vazgeçirmek ve çevredeki meraların güvenliğini sağlamak üzere Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın komutasındaki kırk kişilik bir kuvveti, Zü'l-Kassa'ya gönderdi.⁷⁹³ Zü'l-Kassa'ya ulaşan Müslümanlar, bu kabileler üzerine saldırıya geçti. Cesaretleri kırılan Sa'lebe, Enmâr ve Muhârib kabileleri kaçtı. Ebû Ubeyde ise, ele geçirilen ganimetlerle Medine'ye döndü.⁷⁹⁴

⁷⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 87; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 643.

⁷⁸⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 475; Saldırı hazırlığında bulunan kabilenin Benî Sa'lebe ve Sa'lebe den Benî Uvâl olduğu belirtmektedir. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 87.

⁷⁸⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 2, 381.

⁷⁸⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 475.

⁷⁸⁹ Zü'l-kassa, Medine'den Necid'e doğru bir konaklama mesafesinde bir yer. Belâzuri, *Ensâb*, c. 1, 643.

⁷⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 87.

⁷⁹¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 475.

⁷⁹² Belâzuri, *Ensâb*, c. 1, 643.

⁷⁹³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 475-476; Belâzuri, *Ensâb*, c. 1, 643.

⁷⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 87.

3.2.10. Huneyn Gazvesi ve Tâif Kuşatması

Mekke'ye düzenlenen sefer, çok büyük bir çatışma olmadan Mekke'nin fethiyle sonuçlanmıştı. Mekke'nin fethinden sonra Hevâzin kabilesi sıranın kendilerine geleceğini anladı. Bunun üzerine Hevâzin b. Mansûr'un ileri gelenleri ile Kays kabilesinden bazı kollar, Hz. Peygamber'in kendilerine savaş açmasından korkarak vakit kaybetmeden bir toplantı düzenlediler.⁷⁹⁵ Yapılan toplantıda Hevâzin ve Hevâzin'in en büyük kolu Sakîf, güçlerini birleştirerek Müslümanlara karşı savaşımaya karar verdiler.⁷⁹⁶ Mâlik b. Avf'ı kendilerine komutan seçtiler. Hevâzin ile Sakîf kabilesi Evtâs Vadisi'nde toplanmaya başladı.⁷⁹⁷

Hiz. Muhammed'in casuslardan biri olan Abdullah b. Ebû Hadred el-Eslemî, Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin Evtâs Vâdisi'nde toplandıklarını öğrenince vakit kaybetmeden Hiz. Muhammed'i haberdar etti. Resulullah hemen savaş hazırlıklarına başladı ve Mekke'nin fethinden on yedi gün sonra hicretin sekinci yılı, şevval ayında (27 Ocak 630), 12.000 askerle yola çıktı.⁷⁹⁸ Bu savaşa Müslümanlarla birlikte Kays Aylân'a bağlı Eşcâ', Süleym ve Benî Fezâre kabileleri de katılıyordu. Onlar kendi akrabalarına karşı İslam adına savaşmak istiyorlardı.⁷⁹⁹ Süleym kabilesinin başında Halid b. Velid bulunuyordu.⁸⁰⁰ İslam ordusu sabahın erken saatlerinde Huneyn mevkinde Hevâzin ordusunun ani bir saldırısına uğradı.⁸⁰¹ O sırada ok yağmuruna tutulan Müslüman süvâriiler, geriye doğru çekildiler. Ordunun kalan kısmı da bu beklenmedik saldırı karşısında, dağılmaya başladı.⁸⁰² Savaşın ilk anlarında büyük bir bozguna uğrayan Müslümanlar, Hiz. Muhammed'in sebatı ve soğukkanlılığı sayesinde yenilgiden kurtuldular. Hiz. Muhammed, az sayıdaki ashabıyla saldırıyı karşıladı, dağılan kuvvetleri yeniden topladı.⁸⁰³ Müslümanlar karşısında bozguna uğrayan Hevâzin kabilesi, yanlarında getirdikleri malları, sürüleri, kadın ve çocukları geride

⁷⁹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 622.

⁷⁹⁶ Hevâzinden Benî Âmir'den Kâ'b b. Rebîa ile Benî Kilâb kabilesinin bu sefere katılmadığı zikredilir. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 740.

⁷⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 153.

⁷⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 112.

⁷⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 175.

⁸⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 154.

⁸⁰¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 115-116.

⁸⁰² Zührî, *el-Meğâzî*, 82; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 410.

⁸⁰³ Zührî, *el-Meğâzî*, 82; Hiz. Peygamber'in savaş esnasında "Ey Allah ve Resûlü'nün yardımcıları! Ben Allah'ın kulu ve elçisiyim ve sabrediyorum.", başka bir rivayette "Ben yalancı peygamber değilim! Ben Abdülmuttalib'in oğluyum." dediği nakledilir. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 748-750.

bırakarak bir kısmı Tâif'e, bir kısmı Nahle'ye bir kısmı da Evtâs'a doğru kaçarak kurtulmaya çalıştılar.⁸⁰⁴ Hz. Muhammed, düşmanı elinden kaçırmak istemiyordu. Bu nedenle henüz paylaşılmamış olan ganimetin başına, Büdeyl b. Verkâ'yı sorumlu olarak bıraktı.⁸⁰⁵ Hz. Muhammed, Cirâne mevkinde buluşmak üzere sözleşerek orduyu ikiye ayırdı. Kuvvetlerin bir kısmını düşmanı kovalamak için, Ebû Âmir emrinde Evtâs'a, diğer kısmını da Hâlid b. Velid komutasındaki yüz kişilik süvâri birlikle Tâif üzerine gönderdi.⁸⁰⁶

Tâif, kale korunağına sahip bir şehir olduğu için, Hz. Peygamber buna uygun bir silahlanma yoluna gidilmesi gerektiğini biliyordu. Bu nedenle Yemen'e bağlı Cüreş bölgesinden, mancınık ve kale duvarlarına kolayca yaklaşmayı sağlayan debbâbe getirtmişti.⁸⁰⁷ Bu sırada Sakîfliler, Müslümanların Huneyn'den sonra kendilerine yöneleceklerini bildikleri için bir yıl yetecek kadar erzak depolamışlardı.⁸⁰⁸

Tâif muhâsarası, hicretin sekizinci senesinde (m. 630) şevvâl ayında başladı.⁸⁰⁹ Bu muhasara öncesinde Mekke'nin fethi ve Huneyn Gazvesi'ne Hz. Peygamberle birlikte Kays Aylân kabilesine bağlı Eşcâ', Süleym ve Benî Fezâre kabileleri de katılıyordu. Tâif kalesinde savunmaya çekilmiş olan Hevâzin ve Sakîf kabileleri de Kaysî idiler ve İslam'ı kabul etmiş olsalar dahi akrabalarından böyle bir eylem beklemiyorlardı.⁸¹⁰

Hz. Peygamber, bu muhasara sürecince Hevâzin ve Sakîf'in cesaretinin kırılması adına bazı hamleler yaptı.⁸¹¹ On beş gün geçmesine rağmen Tâif ele geçirilememişti.⁸¹² Bu nedenle Hz. Peygamber, Nevfel b. Muâviye ile istişârede bulunarak savaşın seyri ile

⁸⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 155.

⁸⁰⁵ Hz. Peygamber ganimetlerin başına Mesûd b. Amr el-Gıfarî'yi bırakmıştır. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 133.

⁸⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 155; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Marifeti's-Sahâbe* (Beyrut: Daribn hazm, 2012), 332.

⁸⁰⁷ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 625.

⁸⁰⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazi*, 767.

⁸⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 161.

⁸¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 179.

⁸¹¹ Sakîf bağlarıyla ünlü bir tarım yeri idi. Hz. Peygamber, kuşatmayı lehine çevirebilmek için üzüm bağlarını söktürdü. Herhangi bir köle, eğer kaleden çıkıp yanımıza gelirse o hür olacağını haberini yaydı. Sakîf kabilesi ile konuşmak için heyetler gönderdi. Bunun birlikte, Mâlik b. Avf'a haber göndererek "Eğer Müslüman olarak gelirse ona malının ve ailesini geri vereceğim Ayrıca ona 100 deve de vereceğim." sözleriyle kuşatmanın en kısa zamanda sonuca varmak çaba gösterdiği nakledilir. Bk. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazi*, 770-778, 790-791.

⁸¹² Hz. Peygamber, Tâif kuşatmasının kaldırıp dönülmesini ashabına haber edilmesi üzerine Müslümanlar, "Taif'i fethetmeden döneceğiz, öyle mi? Vallahi, Allah bize fethi müyesser kılıncaya kadar ayrılmayacağız." diyerek bu karardan hoşlanmadılar. Resûlullah, son kez saldırı yapmalarına müsaade etti. Ancak birçok Müslüman yaralanmasıyla ısrarından vazgeçtiler. Bk. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazi*, 776-777.

ilgili düşüncelerini sordu. Nevfel b. Muâviye, “Tilki inine girmiştir. Şayet beklersen yakalarsın, kuşatmayı kaldırırsan sana bir zararı dokunmaz.” şeklinde bir görüş beyan etti.⁸¹³ Bu sırada Haram Aylar yaklaşmaktaydı. Bu aylar, hem Câhiliye Arapları hem de Müslümanlar için saygı duyulması gereken günlerdi.⁸¹⁴ Ayrıca Huneyn Gazvesi’nde ele geçirilen ganimetler Cirâne’de bekletilmekteydi. Ele geçirilen malları dağıtmak üzere Hz. Peygamber, Cirâne’ye dönüş emrini verdi.⁸¹⁵ Huneyn Gazvesi’nde ele geçirilip Cirâne’de bekletilen esirlerinin sayısı 6.000 kişiydi. 24.000’den fazla deve, 40.000’den fazla koyun ve 4.000 ukiyye gümüş ganimet ele geçirilmişti.⁸¹⁶ Ganimetler, İslam tarihinde Tuleka⁸¹⁷ olarak ifade edilen yeni Müslüman olan Mekkeliler, Kays Aylân’dan Benî Eşcâ’, Benî Fezâre, Benî Süleym ile diğer Arap kabileleri arasında paylaştırıldı.⁸¹⁸

Cirâne’de ganimetler taksim edilmiş, her kabile kendine düşen payı almıştı. Bu sırada Hevâzin’den 14 kişilik bir heyet, Resulullah’ın yanına geldi. Heyetin başında Ebû Surad Züheyr b. Surad vardı. Ebû Surad söz alarak, “Ey Allah’ın Resûlü! Biz senin ailen ve aşiretiniz. Bu ganimette senin akrabaların da var.” demesi üzerine Resûlullah, “En güzel söz, en doğru olandır. Sizin çocuklarınız ve kadınlarınız mı sizin için daha önemli yoksa mallarınız mı?” Bunun üzerine, Hevâzinliler, “Biz hiçbir şeyi şerefimizle denk tutmayız.” diyerek Hz. Peygamber’den kadın ve çocuklarını istemişti. Hz. Peygamber kendisine düşenleri onlara bağışladıktan sonra Müslümanlar da onun tavsiyesi üzerine esirleri serbest bıraktılar.⁸¹⁹

3.2.11. Tebük Gazvesi

Hz. Peygamber, Şam’dan gelen olumsuz haberler üzerine Rumlara karşı sefer düzenlemeye karar verdi. Resûlullah, Mekke’ye ve Arap kabilelerine haber göndererek onları gazaya katılmaya davet etti. Nuaym b. Mesûd’u Eşcâ’ kabilesine, Abbâs b. Mirdâs’ı da Benî Süleym’e gönderdi.⁸²⁰ Ancak Müslümanların bir kısmı ilk başta bu seferin ne kadar önemli olduğunu anlayamamış ve Hz. Peygamber’in seferberlik

⁸¹³ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 777.

⁸¹⁴ Tevbe 9/5, 36; Bakara 2/217; Maide 5/2, 97.

⁸¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 179; Belâzuri, *Ensâb*, 625.

⁸¹⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 2, 155.

⁸¹⁷ Sözlükte “âzat edilmiş, serbest bırakılmış” anlamındaki talîkin çoğulu olan tuleka kelimesi, Hz. Peygamber tarafından Mekke’nin fethinde Kureyşliler’e hitaben söylenmesinin ardından terim manası kazanmıştır. Bk. Kemal Sandıkçı, “Tuleka”, *DİA*, c. 41, 361-362.

⁸¹⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 782-786; Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, 102.

⁸¹⁹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 787-794; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 180-183.

⁸²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 214.

çağrısına istenilen ölçüde icabet etmemişlerdi. Bunun üzerine ilahi ikaz gelmiş ve Allah vahiyle Müslümanları uyarmıştır.⁸²¹

Tebük Gazvesi'ne katılmak isteyip de fakir olduklarından binek bulamayanlar arasında, Kays Aylân kabilesinden bazılarının adı geçmektedir. “*Binek vermen için sana geldiklerinde, size binek bulamıyorum.*” dediğin zaman, sarf edecek bir şey bulamadıkları için üzüntüden gözyaşı dökerek geri dönenlere de sorumluluk yoktur.”⁸²² ayetinin Bekkâûn'dan (Ağlayanlar) biri olan Benî Süleym'den Irbâd b. Sâriye es-Sülemî hakkında nazil olduğu nakledilir.⁸²³

Ağlayanlar, Hz. Peygamber'in yanından çıktıktan sonra Yâmîn b. Ümeyr, Ebû Leylâ el-Mâzinî ve Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî ile karşılaşır. Yâmîn b. Ümeyr onların ağladıklarını görünce sebebini sorar. Onlar da Hz. Peygamber'e geldiklerini ve onun kendilerine binek temin edemediğini, savaşa çıkma imkânlarının olmadığını ve bu durumda Resulullah ile birlikte bir savaşta bulunma fırsatlarını kaçırdıklarını söylerler. Bunun üzerine Yâmîn b. Ümeyr, onlara binek temin eder. Böylece Hz. Peygamber ile birlikte gazveye çıkmış olurlar. Ağlayanlardan; Abbâs b. Abdülmuttalib iki adama, Hz. Osman, üç adama deve temin ederek gazveye çıkmalarına yardımcı olmuşlardır. Böylece Benî Süleym'den Irbâd b. Sâriye es-Sülemî de Hz. Peygamberle beraber Tebük'e katılmış oldu.⁸²⁴

3.2.12. Dahhâk b. Süfyân'ın Kilâb Kabilesine Yaptığı Seriyeye

Hz. Peygamber'in, Dahhâk b. Süfyân komutasındaki birliği, Benî Kilâb kabilesini İslam'a davet etmek için gönderdiği seriyyedir. Bu seriyye, hicretin dokuzuncu yılı Rebûlevvel ayında gerçekleşti. Dahhâk b. Süfyân, ez-Züc (Lâve'nin Zücc) denilen yerde Kuratâ boyuna ulaştı ve onları İslâm'a davet etti. Fakat Kuratâ boyu, bu daveti kabul etmedi. Bunun üzerine çıkan savaşta, Müslümanlar onları bozguna uğrattı.⁸²⁵

3.2.13. Mekke'nin Fethine Kadar Kays Aylân Kollarına Yapılan Seriyeler

⁸²¹ Tevbe 9/38-39.

⁸²² Tevbe 9/92.

⁸²³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 822. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 67.

⁸²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 218.

⁸²⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 812.

Hicretin altıncı yılı Muharrem ayında Muhammed b. Mesleme komutasında Benî Kilâb kabilesinin Dariyye bölgesindeki Kuratâ/Kurt boyuna yapılan seferdir. Muhammed b. Mesleme, Kuratâ boyuna yaptığı baskında, deve ve koyunları ganimet olarak ele geçirmiştir.⁸²⁶

Hicretin altıncı yılı Rebûlâhir ayında, Zeyd b. Hârise komutasında el-Cemûm⁸²⁷ bulunan Benî Süleym kabilesine yapılan seferdir.⁸²⁸ Süleymlilere ait bölgeye ulaştığında kimseyle karşılaşmayan Müslümanlar, burada ele geçirdiği deve, koyun ve esirlerle Medine'ye döndüler.⁸²⁹

Hicretin altıncı yılı Cemâziyelâhir ayında Zeyd b. Hârise komutasında, et-Taraf'ta⁸³⁰ bulunan Benî Sa'lebe'ye yapılan seferdir.⁸³¹ Zeyd komutasındaki kuvvetler Benî Sa'lebe'ye saldırdı. Sa'lebeoğulları oradan kaçtılar. Zeyd, ele geçirdiği yirmi deveyle Medine'ye döndü.⁸³²

Hicretin altıncı yılı Şaban ayında, Ali b. Ebû Tâlib komutasında Fedek'te bulunan Benî Sa'd b. Bekr'e yapılan seferdir.⁸³³ Hz. Ali, gece yürüyüp gündüz gizlenerek el-Hemec'e ulaştı. Hemec'de Benî Sa'd b. Bekr'den bir gözcü yakaladı. Hz. Ali, gözcüyü sıkıştırdıca "Başkalarına verdiğiniz gibi, hurmalarınızdan bize vermek şartıyla size yardım ederiz." mesajını Hayber Yahudilerine iletmek için burada olduğunu söyledi. Gözcü ile birlikte Benî Sa'd'ın yurduna ulaşan Hz. Ali, kabileden kimseyi bulamadı. Benî Sa'd b. Bekr kabilesi korkudan badiyeyi terk etmişti. Hz. Ali, ele geçirdiği ganimetle Medine'ye döndü.⁸³⁴

Hicretin altıncı yılı Ramazan ayında Zeyd b. Hârise komutasında, Vâdi'l-Kurâ'da bulunan Fezâre kabilesinin Benî Bedr kolundan Ümmü Kırfe'ye⁸³⁵ yapılan seferdir.⁸³⁶ Ümmü Kırfe, insanları Hz. Peygamber'e karşı kışkırtıyordu. Bunun üzerine Zeyd'i, Fezâre kabilesinin üzerine gönderdi. Zeyd b. Hârise, muharebede Ümmü

⁸²⁶ Dariyye, Medine'ye iki günlük mesafe de olan bir yerdir. Bk. Belâzürî *Ensâb*, c. 1, 642.

⁸²⁷ Cemûm, Batn-ı Nahle'nin solunda kalan mevkiye verilen isimdir. Batn-ı Nahle ise Medine'den 4 konak uzakta bulunmaktadır. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 88.

⁸²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 88; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 643.

⁸²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 643.

⁸³⁰ Taraf, Medine'ye takriben 55 km uzaklıkta el-Marâd'a yakın bir sudur. Bk. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 478; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 89.

⁸³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 89.

⁸³² Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 478; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 644.

⁸³³ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 645.

⁸³⁴ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 484-485; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 645.

⁸³⁵ Ümmü Kırfe asıl adı Fatıma bt. Rebîa bt. Bedr'dir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 92.

⁸³⁶ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 485-486; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 92; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 645-646.

Kırfe'nin oğullarını öldürdü. Ümmü Kırfe'yi de esir aldı.⁸³⁷

Hicretin yedinci yılı Şaban ayında, Ömer b. el-Hattâb komutasında Tübebe'de⁸³⁸ bulunan Hevâzin'den bir grup üzerine yapılan seferdir.⁸³⁹ Resûlullah, Hz. Ömer'i Benî Nasr b. Muâviye ve Benî Cuşem b. Bekr kabileleri üzerine gönderdi. Benî Hilâl'den bir kılavuzla yola çıktı. Hz. Ömer'in Medine'den kendilerine doğru geldiği haberi üzerine Hevâzinliler kaçtı. İki taraf arasında bir çatışma olmadı ve Hz. Ömer, Medine'ye döndü.⁸⁴⁰

Hicretin yedinci yılı Şaban ayında Hz. Ebû Bekir komutasında, Necid'de bulunan Benî Kilâb kabilesine yapılan seferdir.⁸⁴¹

Hicri yedinci yılı Zilhicce ayında, İbn Ebü'l-Avcâ es-Sülemî'nin⁸⁴² komutasında Benî Süleym kabilesine yapılan seferdir.⁸⁴³ Hz. Peygamber, İbn Ebü'l-Avcâ'yı elli kişilik bir kuvvetle Benî Süleym'e gönderdi. Benî Süleym'in bir casusu Müslümanlarla birlikteydi. İbn Ebü'l-Avcâ, Medine'den çıkıncı, casus kavmine gitti, Müslümanlar hakkında bilgi verdi ve onları önlem almaya çağırdı. Bunun üzerine Benî Süleym gerekli savaş hazırlığını yaptı. İbn Ebü'l-Avcâ, Benî Süleym'i İslam'a davet etti. Fakat Müslümanlara saldırı ile karşılık verdiler. İbn Ebü'l-Avcâ hariç seriyyeye katılan Müslümanların hepsi şehit oldu.⁸⁴⁴

Hicretin yedinci yılında Beşîr b. Sa'd komutasında Gatafân kabilesine yapılan Cinâb⁸⁴⁵ seferidir.⁸⁴⁶ Benî Fezâre ile Yahudilerin Müslümanlara saldırı yapacağı haberi üzerine Hz. Peygamber, Beşîr b. Sa'd komutasındaki birliği Gatafân kabilesinin üzerine gönderdi. Beşîr, üç yüz kadar kuvvetle onların yerleşim yerlerine geldi fakat kimseyi bulmadı. Bunun üzerine ele geçirilen ganimetle Medine'ye döndü.⁸⁴⁷

Hicretin sekizinci yılı Şaban ayında, Ebû Katâde b. Rib'inin komutasında Gatafân kabilesine yapılan Hadira seferidir.⁸⁴⁸

Genellikle küçük birlikler halinde düzenlenen bu seriyyelerin amaçları, kabileler

⁸³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 645-646.

⁸³⁸ Tübebe, San'a ve Necran yolunda, Mekke'ye dört günlük mesafede olan bir yer. Bk. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 610.

⁸³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 121; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 647.

⁸⁴⁰ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 647.

⁸⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 121-122.

⁸⁴² Belâzürî, İbn Ebü'l-Avcâ değil de onun babası Ebü'l-Avcâ'nın seriyye komutanı olduğunu belirtmektedir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 648.

⁸⁴³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 625-626.

⁸⁴⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 625-626; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 648.

⁸⁴⁵ Fedek ile Vâdi'l-Kurâ arasında bir mevkidir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 648.

⁸⁴⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 614.

⁸⁴⁷ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 648.

⁸⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 135; Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 651.

hakkında keşif yapmak, Medine'ye yapılacak muhtemel saldırıları ortadan kaldırmak ve kabilelerin kalplerine korku salmaktı. Bazen bu seriyyeler bölgenin siyasi nabzını yoklamak için de yapılıyordu. Bunlardan sadece İbn Ebü'l-Avcâ seferi beklendiği gibi sonuçlanmamıştı. Bu seriyyeler neticesinde, Kays Aylân kabilesi büyük bir güç kaybına ve ekonomik zarara uğramıştı.

3.3. HEYETLER YILI VE KAYS KABİLE HEYETİNİN MEDİNE'YE GELİŞİ

Hicretin dokuzuncu yılında, Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in, Hevâzin ve Sakîf kabileleriyle yaptığı savaş sonrası elde edilen zaferlerle, Arap Yarımadası'ndaki kabilelerin İslam'a girme eğilimi ortaya çıktı. Bu kabileler eskiden beri özellikle de Fil Vakası'ndan sonra Kureyş kabilesine büyük itibar ediyordu. Mekke'nin fethiyle Kâbe'nin yönetiminin Müslümanların eline geçmesi, bölgede büyük bir itibara sahip olan Kureyşlilerin Müslüman olması, diğer kabilelerin de İslam'a geçişinde pozitif bir etki sağlamıştır.

Hz. Peygamber'in dini ve siyasi otoritesi Hicaz ve çevresine doğru genişleyerek güçlü bir şekilde kendisini gösterdi. Bu otorite Mekke fethinin ardından kazanılan Huneyn zaferiyle daha da kuvvetlendi. Bu gelişmeler üzerine Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan kabileler, Hz. Peygamber'i tanımak ve yeni dini öğrenmek için Medine'ye heyet veya elçi göndermeye başladılar.⁸⁴⁹ İbn Sad, Hz. Peygamber'e 70'den fazla ziyarete gelen heyetin olduğunu zikremektedir.⁸⁵⁰ Heyetlerin o yıllarda Medine'de Hz. Peygamber'e akın akın gelmesi Kur'an-ı Kerim'in Nasr suresinde de şu şekilde anlatılmaktadır: “*Allah'ın yardımı ve fetih gerçekleştiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde; Rabbine hamdederek tesbihte bulun ve O'ndan bağışlanma dile. Çünkü O tövbeleri çok kabul edendir.*”⁸⁵¹ Bundan sonra Kays kabilesinin Hz. Peygamber ile temasları hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

3.3.1. Abs Heyeti

⁸⁴⁹ Mustafa Fayda, “Senetü'l-Vüfûd”, *DİA*, c. 36, 520.

⁸⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 279-343.

⁸⁵¹ Nasr 110/1-3.

Mekke'nin fethinden önce Benî Abs'tan dokuz kişilik bir heyet Hz. Peygamber'in yanına gelip Müslüman olmuşlardı. Bunlar: Meysere b. Mesrûk, Hâris b. Rebî, Kanân b. Dârim, Bişr b. Hâris b. Ubâde, Hidm b. Mes'ade, Sibâ b. Zeyd, Ebü'l-Hısn b. Lokman, Abdullah b. Mâlik ve Ferve b. Husayn b. Fedâle idi.⁸⁵²

Hicretin onuncu yılında⁸⁵³ üç kişiden oluşan Benî Abs kabilesi heyeti, Hz. Peygamber'in yanına gelip "Okumuşlarımız bize geldiler ve hicreti olmayanın dini de yoktur. Bizim de mallarımız ve hayvanlarımız var. Bunlar bizim geçim kaynağımız. Eğer hicreti olmayanın dini yoksa bunları satıp hicret edeceğiz." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Nerede olursanız olun, Allah'tan korkun. Samd ve Câzân'da bile olsanız Allah amellerinizden bir şey eksiltmez." dedi. Hz. Peygamber, Benî Abs heyetine Hâlid b. Sinân'ı sordu ve onun hakkında, "Hâlid kavminin kaybettiği bir nebidir." demiştir.⁸⁵⁴

3.3.2. Bekkâ Heyeti

Benî Bekkâ kabilesi, Âmir b. Sa'saa'nın alt kollarındandır.⁸⁵⁵ Kabilenin künyesi, Benî Rebîa el-Bekkâ b. Âmir b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân'dır.⁸⁵⁶ Benî Bekkâ kabilesi, Hicretin dokuzuncu yılında üç kişiden oluşan heyetle Hz. Peygamber'in yanına geldiler.⁸⁵⁷ Heyette bulunanlar Muâviye b. Sevr, oğlu Bişr, Fücey b. Abdullah ile ağır işiten kölesi Amr el-Bekkâ'dır.⁸⁵⁸ Muâviye b. Sevr Resulullah'ın huzuruna geldiğinde çok yaşlıydı. Hz. Peygamber'e "Müsaade ederseniz, teberrüken bize dokunmanızı istiyorum. Ben yaşlandım. Bu oğlum da bana karşı çok iyi davranıyor. Onun yüzüne elinizi sürer misiniz?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de elini Bişr b. Muâviye'nin yüzüne sürdü.⁸⁵⁹

⁸⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 283; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 203.

⁸⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 163; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 154.

⁸⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 284; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 203.

⁸⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 291; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 207; Kehhâle, *Mu'cemü Kabâ'il*, c. 1, 90.

⁸⁵⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, 280; Kehhâle, *Mu'cemu kebâil*, c. 1, 90.

⁸⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 291-292; Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, thk. Muhammed Ebû Fadıl İbrahim (Kahire: Daru'l-Meârif, t.y.), c. 3, 122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 125.

⁸⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 291.

⁸⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 231.

3.3.3. Benî Ca‘de b. Kâ‘b Heyeti

Âmir b. Sa‘saa’nın kabilesinin alt kollarından olan Benî Ca‘de,⁸⁶⁰ Yemame’de Felec bölgesinde yaşıyorlardı.⁸⁶¹ Bu kabilenin hicretin kaçınıcı yılında Hz. Peygamber’in yanına geldiği ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Hicretin dokuzuncu yılında Arap Yarımadası’nın çeşitli bölgelerinden oturan kabileler yoğun bir şekilde Hz. Peygamber’e gelerek bîat etmişlerdi. Bu heyetler biri de, Benî Ca‘de’dir. Heyetle birlikte Rûkad b. Amr da, Hz. Peygamber’in yanına geldi. Hz. Peygamber, ona Felec bölgesinden bir yer verdi ve buna dair bir belge yazdı.⁸⁶²

3.3.4. Kilâb Heyeti

Benî Kilâb kabilesi, Âmir b. Sa‘saa’nın ana kollarından biridir.⁸⁶³ Benî Kilâb heyeti, on üç kişilik bir grupla Hicretin dokuzuncu yılında Hz. Peygamber’in yanına geldiler. Aralarında şair Lebîd b. Rebî‘a ve Cebbâr b. Sûlmâ’ da vardı.⁸⁶⁴ Cebbâr b. Selmâ, Kâ‘b b. Mâlik beraber Hz. Peygamber’in yanına geldiler. Hz. Peygamber’i İslâm’ın selamı ile selamladılar ve “Ya Resulullah! Dahhâk b. Süfyân, Allah’ın kitabını ve senin emrettiğin sünneti bize getirdi ve bizi Allah’a davet etti. Bizler Allah’a ve O’nun Resûlüne icabet ettik. Ayrıca Dahhâk, zenginlerimizden aldığı zekâtı fakirlerimiz arasında dağıttı”⁸⁶⁵ Daha sonra on üç kişilik bu heyet kabileleri adına İslam’ı kabul etti.⁸⁶⁶

3.3.5. Benî Sa‘lebe Heyeti

Benî Sa‘lebe kabilesi, Gatafân kabilesinin alt kollarındandır.⁸⁶⁷ Hicretin sekizinci yılında Hz. Peygamber’in Cirâne dönüşünde Benî Sa‘lebe’den dört kişilik bir heyet Medine’ye gelerek, Hz. Peygamber ile görüşüp kendilerinin Müslüman

⁸⁶⁰ İbn Sa‘d, *Tabakât*, c. 1, 290; Kehhâle, *Mu‘cemu kebâil*, c. 1, 93.

⁸⁶¹ Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, 14; Yâkut el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Buldân*, c. 4, 307.

⁸⁶² İbn Sa‘d, *Tabakât*, c. 1, 290.

⁸⁶³ Kehhâle, *Mu‘cemu kebâil*, c. 1, 92.

⁸⁶⁴ İbn Sa‘d, *Tabakât*, c. 1, 287; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 205.

⁸⁶⁵ İbn Sa‘d, *Tabakât*, c. 1, 287.

⁸⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 205.

⁸⁶⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, 249; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Sa‘lebe”, *DİA*, c. 36, 27.

olduklarını bildirdiler.⁸⁶⁸

3.3.6. Benî Fezâre Heyeti

Benî Fezâre, Gatafân'ın kabilesinin en büyük kollarındandır.⁸⁶⁹ Hicretin dokuzuncu yılında Tebük seferinden sonra on kişiden oluşan Fezâre heyeti, Hz. Peygamberin yanına geldi. Bu heyette Uyeyne b. Hısn'ın yeğeni el-Hurr b. Kays b. Hısn ile Harice b. Hısn da bulunmaktaydı.⁸⁷⁰ Heyet, Medine'ye ulaşmadan önce İslam'ı kabul etmişti. Topraklarındaki kuraklık ve kıtlık Fezâre halkına büyük bir zarar vermişti. Hz. Peygamber'den dua etmesini istediler. Hz. Peygamber, şöyle dua etti. "Ya Rabbi, memleketine ve hayvanlarına su ver, rahmetini genişlet ve ölü olan beldeni ihya et. Allah'ım! Bize cankurtaran, içe sinen, bol, her tarafı kaplayan, her tarafa akıp giden ve her yeri sulayan, acil olan, gecikmeyen, faydalı olan zararlı olmayan bir yağmur ver. Allah'ım! Bize azaba yol açan, yakıp yıkan ve helak eden değil, rahmete vesile olan bir yağmur et, Allah'ım! Üstümüze değil, çevremize yağdır. İlahi! Dağlar ve tepeler üzerine, vadi içlerine ve ağaç köklerine indir."⁸⁷¹ Bu duadan sonra Fezâre heyeti yurtlarına yeri döndü.

3.3.7. Benî Hilâl Heyeti

Benî Hilâl kabilesi, Âmir b. Sa'saa kabilesinin ana kollarından biridir.⁸⁷² Hicretin onuncu yılında Benî Hilâl'den bir grup Hz. Peygamber'in yanına geldiler.⁸⁷³ Bu heyette Rüeybe kabilesinden Abdüavf b. Asram, Kabîsa b. el-Muhârik ile Hz. Peygamber'in eşi Meymûne bt. el-Hâris'in yeğeni Ziyâd b. Abdullah'ın isimleri zikredilmektedir.⁸⁷⁴

3.3.8. Benî Muhârib Heyeti

⁸⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 286; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 204.

⁸⁶⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, 255; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 203; Kehhâle, *Mu'cemu kebâil*, c. 3, 998.

⁸⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 284-285; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 203.

⁸⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 284-285; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 203-204.

⁸⁷² İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 370; İbn Hazm, *Cemhere*, 273.

⁸⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 209.

⁸⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 296-297.

Benî Muhârib kabilesi, Hasafe b. Kays Aylân soyunda gelmektedir.⁸⁷⁵ Benî Muhârib kabilesinden bir heyet hicretin onuncu yılında⁸⁷⁶ Veda Haccı'nda on kişi olarak geldiler. Aralarında Sevâ b. Hâris ve oğlu Huzeyme b. Sevâ da vardı. Heyet Müslüman oldu ve geride bıraktıklarına da kefil oldular.⁸⁷⁷ Hz. Peygamber'e de hediyeler verdikten sonra memleketlerine döndüler.⁸⁷⁸

3.3.9. Benî Kuşeyr Heyeti

Kuşeyr kabilesi, Âmir b. Sa'saa'nın alt kolundandır.⁸⁷⁹ Huneyn Savaşı'ndan sonra ve Veda Haccı'ndan önce Kuşeyr kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Aralarında Kurre b. Hübeyre b. Selemetü'l-Hayr b. Kuşeyr⁸⁸⁰ Sevr b. Urve b. Abdullah b. Seleme b. Kuşeyr, Hayde b. Muâviye b. Kuşeyr vardı.⁸⁸¹ Müslüman oldular.⁸⁸² Hz. Peygamber, Kurre'ye ayrıca bir hırka verdi ve onu kabilesinin zekâtını toplaması için görevlendirdi.⁸⁸³

3.3.10. Bâhile Heyeti

Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına kabilesi adına gelen Mutarrif b. Kahin el-Bâhilî, İslâmiyeti kabul ettiklerini bildirdi.⁸⁸⁴ Kabilesi adına Hz. Peygamber'den Bîşe'de⁸⁸⁵ oturanlara hitaben⁸⁸⁶ bir emannâme⁸⁸⁷ ile ölü toprakları verimli hale getirme, sığır, koyun ve deveden hangi oranda zekât tahsil edileceğine dair bir belge aldı.⁸⁸⁸ Daha sonra ise Bâhile kabilesinden başka bir temsilci olan Nehşel b. Mâlik el-Vâilî, Hz. Peygamber'in yanına gelip Müslüman oldu⁸⁸⁹ ve kavminden

⁸⁷⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, 259.

⁸⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 286; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 204-205.

⁸⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 205.

⁸⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 286; İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. 5, 205.

⁸⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 206; Kehhâle, *Mu'cemu kebâil*, c. 3, 954.

⁸⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 206.

⁸⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 290.

⁸⁸² İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 290; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 206.

⁸⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 206.

⁸⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 294.

⁸⁸⁵ Bîşe, Yemen'de Yemame bölgesinde bir vadidir. Bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 1, 529.

⁸⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 294; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 208.

⁸⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 294.

⁸⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 176; Hamidullah, Muhammed, *Vesâiku's-Siyâsiyye*, çev: Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 292.

⁸⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 294.

Müslüman olanlara, içinde dini emirler bulunan bir belge aldı.⁸⁹⁰

3.3.11. Ukayl Heyeti

Ukayl b. Kâ'b kabilesi, Âmir b. Sa'saa'nın alt kollarındandır.⁸⁹¹ Benî Ukayl kabilesinden Rebîa b. Muâviye, Mutarrif b. Abdullah ve Enes b. Kays'tan oluşan heyet, Hz. Peygamber'in yanına geldi.⁸⁹² Hz. Peygamber'e biat edip, Müslüman oldular ve kavimleri adına da biat ettiler.⁸⁹³ Bunun üzerine Hz. Peygamber içinde hurma ağaçları ve çeşmeler bulunan bir arazi olan el-Akîk'i onlara verdi. Bununla ilgili bir de belge yazdı.⁸⁹⁴ Başka bir rivayette ise Ebû Harb b. Hüveylid b. Âmir b. Ukayl ve kardeşi İkâl b. Hüveylid'in de Akîk bölgesinin kendilerine iktâ edileceği ümidiyle Müslümanlığı kabul ettiği rivayet edilir.⁸⁹⁵

3.3.12. Hevâzin ve Sakîf Heyeti

Hz. Peygamber de Mekke'nin fethinden sonra hicretin sekizinci yılında⁸⁹⁶ Şevval ayında Huneyn'e vardı.⁸⁹⁷ Yapılan savaşta Hevâzinliler dağıldı. Bu savaşta Mâlik b. Avf'ın ailesinin de dâhil olduğu birçok insan esir alındı.⁸⁹⁸ Hz. Peygamber, Huneyn Savaşı'ndan sonra Tâîf'e doğru yöneldi.⁸⁹⁹ Burayı kuşattı ancak kesin bir sonuç alınamadı. Bununla birlikte kuşatmanın sonuçları kısa sürede görülmeye başladı. Kuşatmasının sona ermesinden sonra Urve b. Mesûd'un oğlu Ebü'l-Müleyh ve Kârib b. el-Esved b. Mesûd Hz. Peygamber'in yanına gelip Müslüman oldular. Hz. Peygamber, onlara Mâlik b. Avf'ın Müslüman olması halinde malının, ailesinin kendisine verileceğini söyledi. Bunun üzerine Mâlik b. Avf, Hz. Peygamberin yanına gelip Müslüman oldu. Mâlik b. Avf, "Sakîfliler Müslüman oluncaya kadar onlarla savaşaçağım." diyerek Tâîf'e döndü. O da Sakîflilerle savaşmaya başladı.⁹⁰⁰

⁸⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 294; Muhammed Hamidullah, *Vesâik*, 292.

⁸⁹¹ İbn Hazm, *Cemhere*, 482; Kehlâle, *Mu'cemu kebâil*, c. 2, 801.

⁸⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 206.

⁸⁹³ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 289.

⁸⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 289; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 206.

⁸⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 289-290.

⁸⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 166.

⁸⁹⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 744.

⁸⁹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 623; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 762.

⁸⁹⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 766-767.

⁹⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 299-300; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 108.

Belâzürî'ye göre ise Hz. Peygamber, Huneyn Savaşı'nda ele geçirilen ganimetleri taksim etmek için Cirâne'ye döndüğünde, Tâifliler Hz. Peygamber'in tekrar dönmesinden endişe ederek bir heyet gönderip anlaşma yapmaya ve teslim olmaya karar verdiler.⁹⁰¹ Abdüyâfîl ve iki oğlu Kinâne ile Rebîa, Şurahbîl b. Gaylân b. Seleme, el-Hakem b. Amr, Osman b. Ebî'l-Âs, Evs b. Avf ve Nümeyr b. Hareşe reislerle birlikte on veya on beş kişilik bir grup hicretin dokuzuncu yılı Ramazan ayında Medine'ye geldiler.⁹⁰² Hz. Peygamber ile Sakîf heyeti arasında Halid b. Saîd b. Âs aracılık yapıyordu.⁹⁰³ Hz. Peygamber, aralarında yaşça en gençleri olan ve İslâm'ı anlama ve Kur'an öğrenmede en isteklileri olan Osman b. Ebî'l-Âs'ı onlara emir tayin etti. Ayrıca onlara bir de belge yazdırdı.⁹⁰⁴

3.3.13. Süleym Heyeti

Süleym kabilesine mensup Kays b. Nüsbe, Mekke'nin fethinden önce Hz. Peygamberin yanına geldi. Hz. Peygamber'den İslâm'ı öğrendi. Hz. Peygamberin davetine üzere Müslüman olan Kays b. Nüsbe, memleketine döndü. Kabilesini İslâm'a davet eden Kays, kabilesinden olumlu karşılık buldu.⁹⁰⁵ Benî Süleym'den dokuz yüz kişi, Mekke'ye doğru büyük bir orduyla hareket ederek Hz. Peygamber'i Kudeyd denilen yerde ulaştılar. Benî Süleym'den Abbâs b. Mirdâs, Enes b. İyâz b. Ri'l ve Râşid b. Abdirrabbih heyeti kabileleri adına Hz. Peygamber'in yanına gelerek İslâm'a girdiler.⁹⁰⁶ Benî Süleym kabilesi Hz. Peygamberle birlikte Mekke'nin Fethi, Huneyn Gazvesi ve Tâif kuşatmasında bulundular.⁹⁰⁷

3.3.14. Eşca Heyeti

Hendek Savaşı'nda, Kureyş ve Yahudilerle birlikte Eşca kabilesi de yer almıştır. Savaş sırasında Nuaym b. Mesûd, kavminden ayrılarak gizlice Hz. Peygamber'in yanına gelerek Müslüman olmuştu.⁹⁰⁸ Hendek Savaşı'ndan sonra Mesûd b. Ruhayle

⁹⁰¹ Belâzürî, *Ensâb*, c. 1, 625-626.

⁹⁰² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 244-246; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 150.

⁹⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 247.

⁹⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 300.

⁹⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 208.

⁹⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 294.

⁹⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 294; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 208.

⁹⁰⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, 418.

başkanlığında bir heyet, Hz. Peygamber'in yanına gelerek kabilesi adına İslam'a girdiler.⁹⁰⁹

3.3.15. Âmir b. Sa'saa Heyeti

Cahiliyye döneminde Benî Âmir'in lideri konumunda olan⁹¹⁰ Âmir b. Tufeyl ile Erbed b. Rebîa hicretin dokuzuncu yılında⁹¹¹ Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Hz. Peygamber onların tavırlarından rahatsız olmuş ve “*Ya Rabbi! Benî Âmir'i hidayet et ve İslâm'ı, Âmir'e muhtaç etme.*” diyerek dua etmiştir. İslam'ı kabul etmeden bir süre sonra ikisi de öldü.⁹¹² Başka bir rivayette de Alkame b. Ulâse, Hevze b. Hâlid ve Hevze'nin oğlu Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Hz. Peygamber onlara İslâm'ın hükümlerini anlattı ve Kur'ân okudu. Onlar da Müslüman olup biat ettiler.⁹¹³

3.3.16. Sa'd b. Bekr Heyeti

Sa'd b. Bekir kabilesi, Hevâzin kabilesinin alt kolundandır. Sad b. Bekir kabilesinin önemi, Hz. Peygamber'in sütannesesi Halîme'nin bu kabileye mensup olmasındandır.⁹¹⁴ Hicretin dokuzuncu yılında Dımâm b. Sa'lebe başkanlığında bir heyet Medine'ye geldi. Heyet mensupları, Hz. Peygamber'e bazı sorular sorduktan sonra kabilelerine dönerek yaptıkları görüşmeyi anlattılar; bunun üzerine kabilenin tamamı o gün Müslüman oldu.⁹¹⁵ Bu bilgiler ile birlikte İbn Sa'd, Benî Sa'd b. Bekir kabilesinin hicretin beşinci yılında Medine'ye gelerek Hz. Peygamberle görüştüğünü zikretmektedir.⁹¹⁶

Sonuç olarak Kays Aylân'a bağlı heyetlerin bir kısmının heyetler yılından önce İslam'a girdiği anlaşılmaktadır. Heyetler yılında diğer kabileler gibi onlar da kabileyi temsilen bir heyetle Hz. Peygamber'e huzurunda İslam'a girmiş ve biat etmişlerdir.

Putperestlikten tevhit inancına geçen kabilelerin sosyal hayatlarında ne gibi değişimlerin olduğunu bilemiyoruz. Dönemin şartları, bedevi kabilelerin sürekli hareket

⁹⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 293-294; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 207-208.

⁹¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 154; Kehhâle, *Mu'cemu kebâil*, c. 2, 708.

⁹¹¹ Cevad Ali, *Mufasssal*, c. 10, 61.

⁹¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 297-298; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 5, 154.

⁹¹³ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, 298.

⁹¹⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 265.

⁹¹⁵ İrfan Aycan, “Sa'd b. Bekir”, *DİA*, c. 35, 372.

⁹¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 287.

halinde olmaları sosyal dokudaki değişimlerle ilgili doyurucu bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını kısıtlamıştır. Yalnız Hz. Peygamber'in ölümüne yakın çıkan yalancı peygamberler ve ölümünden sonra İslam'a karşı başlatılan birçok isyan da göstermektedir ki bedevi Arap kabileleri İslam'ı tam anlamıyla özümseyememiştir. Dönemin siyasi ve iktisadi konjöktür gereği birçok kabile İslam'a girmiş ve Peygamber'in vefatıyla da eski inanç ve yaşam tarzlarına dönmek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE KAYS AYLÂN KABİLESİ

4.1. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ

Hız. Peygamber, Veda Haccı'ndan sonra Medine'ye yorgun ve zayıf düşmüş bir halde döndü. Medine'de iken hastalandı ve çok vakit geçmeden vefat etti.⁹¹⁷ Hastalandığı sırada kendisinden sonra yönetime kimin geçeceği ilgili bir vasiyeti de olmamıştı.⁹¹⁸ Hız. Peygamber'in vefat haberi duyulur duyulmaz Ensar,⁹¹⁹ içlerinden birini seçmek için⁹²⁰ Benî Sâide'nin gölgeğinde toplanarak Resulullah'tan sonra devletin başına kimin geçeceğini görüşmeye başladılar.⁹²¹ Ensarın toplandığını haber alan Muhacirlerden Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh da, Benî Sâide'nin gölgeğine geldiler.⁹²² Muhacirlerin gelmesiyle tartışmanın şekli değişti. Yapılan görüşmeler sonucunda Ensar'dan Hazrec kabilesinin lideri olan Sa'd b. Ubade'nin hilafetin kendilerinin hakkı olduğunu iddia⁹²³ edip muhalefet etmesine rağmen, yapılan tartışmalar sonucunda Hız. Ebû Bekir, Evs kabilesinin desteğini de alarak halife oldu.⁹²⁴ Hız. Ömer, Ebû Ubeyde ve Evs kabilesinin lideri Useyd b. Hudayr

⁹¹⁷ Hız. Peygamber'in hastalanması ile vefatı arasında 13-14 gün olduğu nakledilir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, 407-408; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 4, 409.

⁹¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, 264; Cem Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 71-73.

⁹¹⁹ Hüseyin Algül, "Ensar", *DİA*, c. 11, 251-252.

⁹²⁰ Cabiri, *Arap Siyasal Akıl*, 159.

⁹²¹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 29.

⁹²² Cabiri, *Arap Siyasal Akıl*, 162; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 29.

⁹²³ Sa'd b. Ubade hilafette hak iddiasını şu sözlere bağlamaktaydı. "Herkesin Hız. Peygamber'i terk ettiği ve muhacirlerin de onu koruyamadığı bir dönemde Hız. Peygamber'e sahip çıktıklarını bütün Araplara karşı onu canları, malları pahasına koruduklarını, Hız. Peygamber'den sonra yönetimin Ensar'dan olmasını gerektiğini", Hatta hilafet tartışması şiddetlenmesi üzerine hilafeti kendilerinde kalması için Muhacirleri Medine'den sürebileceklerini ifade eden sözler söylediler. Taberî, *Tarih*, c. 3, 222-223; Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak 1: Hız. Ebûbekir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 49.

⁹²⁴ Apak, Ensar'dan Evs ile Hazrec arasında geçmişe dayanan ihtilâfin (asabiyet) ve bu sebeple onların ortak bir politika oluşturamadığını belirtir. Bk. Adem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 127-143; Ayrıca Evs'in lideri Useyd b. Hudayr, gölgekte bulunan Evs'lilere, "Eğer yönetici Hazrec'ten seçilirse bir daha bize yöneticilik vermezler. Bu sebeple Ebû Bekir'e biat edin." telkininde bulunmuştur. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 283.

ve Ensardan Benî Sâide gölgesinde bulunanlar Hz. Ebû Bekir'e orada biat etti.⁹²⁵ Daha sonra da Medine halkından "genel biat" alındı.⁹²⁶

Hz. Ebû Bekir, halife seçildikten sonra bazı problemlerle karşılaştı. Bu problemlerin ilki ve en önemlisi Hicret'in on ve on birinci yıllarında Arabistan Yarımadası'nın farklı bölgelerinde yaşayan kabilelerin başlattığı isyanlardı. Hz. Peygamber'in vefatından önce başlayıp Hz. Ebû Bekir döneminde devam eden, İslam devletini büyük sarsıntılara mâruz bırakan bu isyanlara Ridde⁹²⁷ adı verildi. Hz. Aişe, babası Hz. Ebû Bekir'in halife olunca karşılaştığı problemleri şöyle izah etmekteydi:

Resûlullah vefat ettiğinde, babamın karşılaştığı zorluklar, sağlam dağlara yüklenseydi onları param parça ederdi. Allah'a yemin ederim ki babam, insanların ihtilafa düştükleri her konuyu, İslâm'daki değer ve ilgisine göre çözdü.⁹²⁸

İslam'ın ilk döneminde ortaya çıkan ridde hareketlerinin sebeplerini kısaca şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

- a) Dinî
- b) Siyasî ve İktisadî
- c) Kabile Bağımlılığı ve Asabiyet

Konumuz olan Kays Aylân kabilesine gelince, Yarımada'nın geniş bir bölgesinde Sakîf kolu hariç bedevi olarak yaşamaktaydı. Yemen, Yemâme, Necid ve Hicaz Bölgesi'nde yaşayan kabilelerin başlattığı isyanlara Kays Kabilesinden Gatafânlar, Eşcâ'ların bir kısmı, Süleymler'den bazıları, Hevâzinler'in bir kısmı ve Benî Âmir'in hepsi iştirak etti.⁹²⁹ Kays kabilesinden Sakîf, Tihâme yakınındaki Hevâzinler, Benî Cüşem, Sa'd b. Bekr kabilesi de isyan etmeyerek Medine yönetimine sadık kaldılar.⁹³⁰ Kays kabilesinin karıştığı isyanlar şunlardır:

4.1.1. Zü'l-Kassa Savaşı'nda Kays Aylân

Hz. Ebû Bekir hâlife olmadan önce, Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'in emriyle Suriye seferine hazırlanmış, fakat onun hastalığı bu seferin yapılmasını geciktirmişti.

⁹²⁵ Zorlu, *İktidar Mücadelesi*, 163-169.

⁹²⁶ Azimli, *Ebû Bekir*, 50.

⁹²⁷ İrfan İnce, "Ridde", *DİA*, c. 35, 88.

⁹²⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 112.

⁹²⁹ Bahriye Üçok, *İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 24.

⁹³⁰ Üçok, *İslam'dan Dönerler*, 25.

Hz. Ebû Bekir hâlife olunca vakit kaybetmeden, Hz. Muhammed'in emri olduğu gerekçesiyle Üsâme b. Zeyd'i Suriye'ye yolladı.⁹³¹

Hz. Muhammed'in vefatının haberini alan Esed, Gatafân ve Tayy kabilelerinden bazı kollar Medine'ye elçiler göndererek, dinde sabit kalacaklarını, namazı kılacaklarını, fakat zekâtın muaf tutulmak istediklerini bildirdiler.⁹³² Bu teklifi başta Ömer b. el-Hattâb olmak üzere bazı sahâbîler olumlu karşıladılar.⁹³³ Hz. Ebû Bekir, bu kritik süreçte vergisini vermek istemeyen kimselerle savaşmayı göze alamayan sahabeye karşı, “Eğer onlar bir oğlağı bana vermezlerse, kendileriyle elbette savaşacağım.”⁹³⁴ diyerek bu konuda taviz vermeyeceğini açıkça ortaya koydu. Nitekim Cabiri, kabilelerin zekât vermekten kaçınmasını ise şöyle izah etmektedir:

....“zekât”, İslam'dan önce uygulanan “itâvet”in, yani yenen kabilenin yenilenden zorla aldığı bir miktar malın kendisiydi. Öyleyse “itâvet”, güçler dengesi gerektirdiği sürece kabilenin ödediği vergiden ibarettir. Güçler değişir değişmez, hatta değişebileceği belirir belirmez, kabile itâvet ödemekten kaçınıverirdi. Kabileler itâvete yalnızca ekonomik açıdan bakmazdı, ayrıca onu -daha çok sıkıntı duyduğu- boyun eğme ve küçümsemenin sembolü olarak görürdü. “İtâvet”, kabile toplumunda, efendi, “İktidar” (mülk) sahibi kabile ile hâkim olunan kabile arasındaki ayrımın gerçekleştiği gözle görülür biricik şeydi... İşte bunun içindir ki kabilenin “bağımsızlığı” yani otorite ve şerefini geri alması, yalnızca itâvet ödemekten kaçındığını açıklamaya muhtaçtı.⁹³⁵

Üsâme b. Zeyd'in komutasındaki ordu Medine'ye dönünceye kadar Hz. Ebû Bekir, Medine'ye saldırmak isteyen grupları oyalamaya çalışmışsa da bunu fırsat bilen Kays Aylân'dan Abs, Sa'lebe, Mürre kabileleri ve Benî Kinane'den bir grup, Medine'de Müslümanların sayısının az olduğunu düşünerek, Rebeze'nin “el-Ebrak” denilen yerinde toplandılar.⁹³⁶ Bu kabilelerin bir kısmı el-Ebrak'ta kalırken diğer kısmı ise “Zü'l-Kassa” denilen yere gitti.⁹³⁷ Tuleyha ise onlara kardeşi Hibal'ı gönderdi. Hibal, hem orada bulunan kabilelerin hem de Düel, Leys ve Müdlic kabilelerinin başına

⁹³¹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî es-Sicistânî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, trc. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017), 336-337.

⁹³² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 111; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 345; Üçok, *İslam'dan Dönerler*, 33; Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çev: Fikret İşıltan (İstanbul: Ankara Matbaası, 1960), 4.

⁹³³ Üçok, *İslam'dan Dönerler*, 33.

⁹³⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 111; Hz. Ebû Bekir'in verdiği cevabı “Allah'a yemin ederim, benden bir deve yularını bile esirgeyecek olsalar onu almak için onlarla cihad edeceğim.” Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 344-345.

⁹³⁵ Cabiri, *Arap Siyasal Akıl*, 203-204.

⁹³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 344-345.

⁹³⁷ Zü'l-Kassa, Medine'nin biraz doğusunda Muhârib kabilesine ait bir yerleşim yeri. Bk. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 111.

geçti.⁹³⁸ Hz. Ebû Bekir bu kabilelerin Medine'ye saldıracaklarını tahmin ederek önemli gördüğü kritik mevkilere ve dağ geçitlerine Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdullah b. Mesûd gibi sahabîleri yerleştirdi.⁹³⁹ Gece vaktinde Medine'ye aniden saldırıda bulunan isyancılar, orada bulunan Müslümanlarca püskürtüldü. Hz. Ebû Bekir, Kays kabilesinin de bulunduğu grubu Zû Husa denilen yere kadar kovaladı ve orada herhangi bir çarpışma yaşanmadan Medine'ye geri döndü.⁹⁴⁰

Bu arada Üsâme b. Zeyd ordusuyla Medine'ye geri döndü. Hz. Ebû Bekir, Üsâme b. Zeyd'i kendi yerine vekil bırakarak irtidat eden kabilelere karşı Zü'l-Kassa'ya doğru sefere çıktı.⁹⁴¹ Kayslı Harice b. Hısn el-Fezâri ile Manzur b. Zebbân el-Fezâri komutasında⁹⁴² Abs, Zübyân, Avf, Benî Bekr, Haris ve Benî Kinâne'den bir grup müslümanlarla şiddetli bir şekilde savaştılar. Müslümanlar, onları yenilgiye uğratıp darmadağın etti.⁹⁴³ Mürted kabileler, cesareti kırılmış bir şekilde Buzaha'da bulunan Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'nin yanına kaçtılar.⁹⁴⁴ Mürted olan Zübyânlar ve Absler aralarında Müslüman kalmış olanların üzerine giderek çeşitli işkencelerle, onları öldürdüler. Bu olayın haberi Hz. Ebû Bekir'e ulaşınca, bu ona çok ağır geldi ve "öldürülen Müslüman sayısı kadar, belki de daha fazlasıyla, daha şiddetli bir tarzda karşı taraftan adam öldüreceğine"⁹⁴⁵ söz verdi.

Zü'l-Kassa Savaşı'ndan galip çıkan Müslümanların cesaretleri arttı. İrtidat edenler arasında yeniden İslâm'a dönenler oldu. Bunun sonucunda zekât vermekten imtina eden bazı kabileler zekât ve sadakasını kabilesinden bir heyetle Medine'ye ulaştırdılar.⁹⁴⁶

4.1.2. Yalancı Peygamber Tuleyha ve Kays Aylân Kabilesinin Rolü

Esed kabilesinin ileri gelenlerinden olan Tuleyha b. Huveylid, hicretin dokuzuncu yılında kabilesinden bir heyetle birlikte Medine'ye gelip İslâmiyet'i kabul

⁹³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 446.

⁹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 344.

⁹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 345; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 5-6.

⁹⁴¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 112.

⁹⁴² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 112.

⁹⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 447-448.

⁹⁴⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 112-113.

⁹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 344-345.

⁹⁴⁶ Üçok, *İslam'dan Dönenler*, 58.

etmişti.⁹⁴⁷ O yıl Kays Aylân'a mensup Fezâre kabilesi de, Uyeyne b. Hısn'ın bulunduğu bir heyetle Medine'ye gelip davete olumlu karşılık vermişti.⁹⁴⁸ Hicretin onuncu yılında Tuleyha b. Huveylid, Hz. Peygamber hayatta iken irtidat edip peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı.⁹⁴⁹ Tuleyha, Semira denilen yeri kendine mekân olarak seçti.⁹⁵⁰ Tuleyha, "Cebraîl bana geliyor." diyerek kafiyeli birtakım sözler uyduruyordu.⁹⁵¹ İslam dinini henüz pek yeni kabul etmiş ve henüz hazmetmemiş Benî Esed, Tayy ve Kays kabilesinin en büyük kollarından Gatafân kabilesinden bazıları, Benî Süleym'den bir grup ona tâbi olmuştu.⁹⁵² Az zamanda Tuleyha'nın taraftarları çoğaldı.⁹⁵³ O sırada Herim b. Kutbe el-Fezârî ise İslam'a sadık kalmış ve Uyeyne b. Hısn'ın İslam'a sadık kalmasını tavsiye etmiştir.⁹⁵⁴ Uyeyne b. Hısn, Herim b. Kutbe'yi dinlemedi⁹⁵⁵ ve Gatafânların başına geçip "Ben Esed'lerle aramızdaki eski anlaşma bozulduktan sonra Gatafân yurdunun sınırlarını tanımıyorum. Şimdi ise Cahiliyye devrinde Esed'lerle aramızda mevcut olan anlaşmayı yenileyeceğim ve Tuleyha'ya yardım edeceğim. Tanrı adına yemin ederim ki, müttefikimiz olan iki kabilenin peygamberine tabi olmayı Kureyşli Peygambere tabi olmaya tercih ederim. Hem Muhammed ölmüştür. Tuleyha ise sağdır ve kavmi ona uymuştur"⁹⁵⁶ diyerek kabilesini Tuleyha'ya yardıma çağırdı. Uyeyne, kabilesi ile birlikte Tuleyha b. Huveylid'in yanına geldi.⁹⁵⁷

Hız. Ebû Bekir, Zü'l-Kassa'dayken Hâlid b. Velid'i yerine komutan olarak tayin etti.⁹⁵⁸ Hız. Ebû Bekir, Hâlid b. Velid'ten el-Kassa'dan Buzâha'ya kaçan mürtedler ile Tuleyha b. Huveylid'in etrafında toplanan kabilelerin üzerine yürümesini istedi.⁹⁵⁹ Hâlid b. Velid Buzaha'ya doğru sefere giderken Tayy kabilesinden Adî b. Hâtim et-Tâî'yi kendi kabilesine elçi olarak gönderdi. Adî b. Hâtim, kabilesine gitti ve onları İslam'a davet etti. Tuleyha'ya bağlılıktan vazgeçmesini Hız. Ebû Bekir'e biat etmesi istedi. Tayy kabilesi, el-Kassa'da gerçekleşen olaylardan haberdardı. Hız. Peygamberle yaptığı biattan vazgeçtikleri için pişmanlık duydular ve Adî'nin teklifini kabul ederek

⁹⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 281-281.

⁹⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, 284-285.

⁹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 344-345; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 452.

⁹⁵⁰ Üçok, *İslam'dan Dönerler*, 53.

⁹⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 341; M. Salih Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları* (İstanbul:Beyan Yay., 1996), 109.

⁹⁵² Taberî, *Tarih*, c. 3, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 348.

⁹⁵³ Üçok, *İslam'dan Dönerler*, 53.

⁹⁵⁴ Üçok, *İslam'dan Dönerler*, 54.

⁹⁵⁵ Üçok, *İslam'dan Dönerler*, 54.

⁹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 346.

⁹⁵⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 113; Taberî, *Tarih*, c. 3, 254.

⁹⁵⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 112.

⁹⁵⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 112.

Hız. Ebû Bekir'e yeniden biat ettiler. Ayrıca Hâlid b. Velid'e 1.000 süvariyle destek oldular.⁹⁶⁰

Hâlid b. Velid, 6.000 kişilik bir kuvvetle Buzâha'ya doğru harekete geçti.⁹⁶¹ İki taraf Buzaha'da karşılaştı. Tuleyha'ya destek verenler içinde Uyeyne b. Hısn komutasındaki 700 kişilik Fezâre kabilesi de bulunmaktaydı.⁹⁶² Bu sırada Benî Âmir kabilesi savaş alanında bulunuyordu. Tuleyha'nın ittifakında olduğu halde savaşp savaşmama konusunda tereddütte idiler. Savaşın kimin aleyhine neticeleneceğini bekliyorlardı.⁹⁶³ Savaş kızışmaya başlayınca, Müslüman kuvvetler, isyancılara üstün gelmeye başlayınca Uyeyne b. Hısn, Tuleyha'nın yanına gidip; "*Cebrail sana bir haber getirdi mi*"? diye sordu. Tuleyha: "*Hayır*" dedi. Savaşın aleyhlerine geliştiğini fark eden Uyeyne, tekrar Tuleyha'nın yanına giderek: "*Tanrı seni başkasının yardımına muhtaç eylemesin, ben yanından ayrıldıktan sonra Cebrail geldi mi?*" diye sordu. Tuleyha yine: "*Hayır*" cevabını verdi. Uyeyne, bu kez var gücüyle savaşmaya devam etti, ardından Tuleyha'nın yanına varıp: "*Cebrail geldi mi?*" diye sorunca Tuleyha: "*Evet*" diyerek Cebrail'in şunları söylediğini Uyeyne'ye bildirdi: "*Senin de onun değirmenin ve unutamayacağın bir günün olacak.*" sözünü söyleyince Uyeyne: "*Görüyorum ki senin için unutamayacağın bir günün var. Ey Fezâreliler, bu adam yalancıdır!*" diyerek kabilesinin Tuleyha için savaşmayı bırakmasını istedi. Fezâre kabilesi tüm kuvvetleri ile savaş alanından ayrıldılar.⁹⁶⁴ Meydanda yenilen Tuleyha, çareyi kaçmakta buldu.

Tuleyha, Şam'a doğru kaçtıktan sonra etrafında bulunanlar da dağıldı.⁹⁶⁵ Kays Aylân'dan Benî Âmir, Süleym ve Hevâzin kabileleri "*Çıktığımız dine tekrar giriyoruz. Allah ve Resulüne inanıyor, canlarımız ve mallarımız hakkında teslim oluyoruz.*" diyerek orada Hâlid b. Velid'e biat ettiler. Fezâre kabilesinin öncülük ettiği birlik ise dağıldı.⁹⁶⁶ Uyeyne b. Hısn ise esir alındı ve Medine'ye getirildi. Medineli çocuklar: "*Ey Allah'ın düşmanı, iman ettikten sonra kâfir mi oldun?*" sözüne karşılık Uyeyne: "*Allah'a yemin ederim ki, bir an olsun iman etmedim.*" cevabını vermiştir.⁹⁶⁷

Başlarında Uyeyne b. Hısn'ın bulunduğu Fezâre kabilesi gibi Kays Aylân'a

⁹⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 453.

⁹⁶¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 112; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 341.

⁹⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 453.

⁹⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 300; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 453.

⁹⁶⁴ Taberî, *Tarih*, c. 3, 255-256; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 342; İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. 6, 454.

⁹⁶⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 113.

⁹⁶⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 114; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 6.

⁹⁶⁷ Taberî, *Tarih*, c. 3, 260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 348.

mensup bazı kabileler Hicret'in dokuz ve onuncu yılında İslam'a girmiş olsalar bile İslâm dinini özümseme ve inançlarını sağlamlaştırma imkânı bulamadıkları gibi eski inanış ve geleneklerini de terk edemediler, cahiliye dönemi alışkanlıklarından da vazgeçemediler. İsyancılar, Hz. Ebû Bekir'e "Namaz kılarız ancak zekât vermeyiz."⁹⁶⁸ diyerek başta iktisadî bir başkaldırı izlenimi vermiş olsa da aslında Medine'nin siyasi otoritesine karşı çıktılar. "Biz Hz. Peygamberle ile antlaşma yapmıştık. Hz. Ebû Bekir ile yapmamıştık."⁹⁶⁹ diyerek aslında Kureyş'in hâkimiyetine karşı isyan ettiler. Netice olarak Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte İslam'ı kolayca inkâr edip Tuleyha gibi yalancı peygamberin peşine takıldılar.⁹⁷⁰

4.1.3. Ümmü Ziml Selma'nın İsyanı

Buzâha yenilgisinden sonra İslam'ı kabul etmeyen Gatafân, Süleym ve Hevâzin kabilelerinden bazı kimseler Benî Fezâre kabilesinden Ümmü Ziml Selma b. Mâlik adında bir kadın etrafında toplandılar.⁹⁷¹ Onun annesi Rebâa b. Bedr'in kızı olan Ümmü Kırfe idi.⁹⁷² Ümmü Ziml, annesi Ümmü Kırfe hayatta iken, esir alınmıştı. Hz. Âişe'ye ganimet olarak düşmüş, Hz. Âişe ise onu azat etmişti. O da kavminin yanına gidip orada irtidât etti.⁹⁷³ Buzaha'dan kaçan askerler onun etrafında toplanıp Müslümanlarla savaşmak için, onu cesaretlendirdiler.⁹⁷⁴ Hâlid b. Velid, Ümmü Ziml Selma'nın etrafında toplanan bir grubun saldırı hazırlığı içinde olduğu haberini alınca onların üzerine yürüdü.⁹⁷⁵ Hâlid, bu haris kadına⁹⁷⁶ bütün gücüyle hücum etti, oldukça çetin bir çarpışma sonunda Ümmü Ziml ve yanındaki birçok kimse öldürüldü.⁹⁷⁷

Ümmü Ziml'in Müslümanlara karşı bu denli kin ve öfke duymasında annesine karşı yapılanlar etkili olmuş olabilir. Muhtemelen Ümmü Ziml, hiçbir zaman İslam'a girmede, İslam'a girmiş gibi göründü, her zaman cahiliye inanç üzerine yaşadı.

⁹⁶⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 111.

⁹⁶⁹ Azimli, *Ebû Bekir*, 81.

⁹⁷⁰ Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 94.

⁹⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301; İbn Hazm, *Cemhere*, 257.

⁹⁷² İbn Hazm, *Cemhere*, 257.

⁹⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301.

⁹⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 87.

⁹⁷⁵ Taberî, *Tarih*, c. 3, 263-264.

⁹⁷⁶ Bahriye Üçok, "Ridde", *AİF Dergisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960): 107.

⁹⁷⁷ Taberî, *Tarih*, c. 3, 263-264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301.

4.1.4. Fūcae es-Sülemi İsyanı

Hız. Ebû Bekir, Üsame b. Zeyd'in ordusu Medine'ye döndükten sonra orduyu on bir birliğe ayırmış ve onların başına birer komutan atayarak irtidat eden kabileler üzerine göndermişti.⁹⁷⁸ Bu dönemde Fūcae lakaplı Süleyimli Buceyr b. İyâs b. Abdullah adlı bir şahıs, Müslüman olduğunu belirttikten sonra kendisine silah ve asker verilirse irtidat eden topluluklarla mücadele edeceğini söyledi.⁹⁷⁹ Hız. Ebû Bekir de ona gerekli silah ile yanına bir grup asker verdi. Fūcae es-Sülemi, Hız. Ebû Bekir'e verdiği sözü yerine getirmeyerek Kays Aylân'dan Süleym, Benî Âmir ve Hevâzin kabileleri içindeki Müslümanlara baskınlar yaptı, onların mallarını yağmaladı.⁹⁸⁰ Olayın haberini getiren Süleymler, Hız. Ebû Bekir'e, Fūcae yakalanmadan yıkanmayacaklarına dair yemin ettiler.⁹⁸¹ Bunun üzerine Halife, Fūcae'yi yakalaması için Tureyfe b. Hâcize'yi gönderdi.⁹⁸² Fūcae denilen yerde yakalan Buceyr b. İyâs, Medine'ye getirildi.⁹⁸³ Hız. Ebû Bekir, Süleym'den birine onu teslim etti.⁹⁸⁴ Hız. Ebû Bekir, onun Medine'nin Baki bölgesinde ateşe atılarak öldürülmesini emretti.⁹⁸⁵ Fūcae'nin elleri ayakları bağlanıp ateşe atılarak yakıldı.⁹⁸⁶

Hız. Ebû Bekir, irtidat olaylarını ortadan kaldırmak için başlarına komutan tayin ettiği askeri birlikleri isyan edilen kabileler üzerine göndermişti.⁹⁸⁷ İsyân eden bölgelerdeki kabilelerle mücadele edilmiş, birçok mürted öldürülmüştü. Bunlardan belki de en önemlisi ise Fūcae'nin ateşe atılarak yakılmasıdır. Ateşe atılarak yakılma olayı sadece o döneme özgü bir cezalandırma yöntemi değildir. İslâm öncesi dönemde Arabistan'da uygulanan bir cezalandırma yöntemi⁹⁸⁸ olduğu bilinmektedir. Kur'an'da geçen "Uhdud Vakası" da bu ceza yönteminin kökeninin eskilere dayandığının önemli bir delilidir.⁹⁸⁹ Bununla birlikte Süleym kabilesinin bir üyesi olan Fūcae, Müslüman olduğunu ikrar etmiş olsa da aslında Uyeyne b. Hısn gibi hiçbir zaman İslâm'ı

⁹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 296-297; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 456-457.

⁹⁷⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 115; Taberî, *Tarih*, c. 3, 264.

⁹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301.

⁹⁸¹ Azimli, *Ebû Bekir*, 98.

⁹⁸² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301.

⁹⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301.

⁹⁸⁴ Taberî, *Tarih*, c. 3, 265-266; Azimli, *Ebû Bekir*, 98.

⁹⁸⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 115; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 456-457.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 457.

⁹⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 6, 451; Üçok, *İslâm'dan Dönerler*, 58.

⁹⁸⁸ İsrâfil Balcı, "Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, say. 4 (2006): 25.

⁹⁸⁹ Burûc 85/4-7; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (İstanbul, 1984), c. 4, 495.

özümsemediğini, İslam'a olan kin ve öfkesini kabile asabiyetini hiçe sayarak başta kendi kabilesindeki Müslümanları daha sonra da çevre kabilelerdeki Müslümanlara saldırarak, onları öldürerek göstermiştir.

4.1.5. Ridde Olaylarına Karışan Bazı Kays Aylân Kabileleri

Hız. Ebû Bekir döneminde Kays Kabilesi'ne mensup kişilerce yapılan küçük çaplı başka isyanlar da olmuştur. Bu isyanların bir kısmı savaş yapılmadan bir kısmı da savaşarak bastırılmıştır. Kabilelerin yeniden İslam'a dönmesi sağlanmıştır. Bu isyanların belli başlıları şunlardır:

Bazı kaynaklarda Hâlid b. Velid, Hişâm b. el-Âsî es-Sehmî'yi, Benî Âmir b. Sa'saa kabilesi üzerine sefere yolladı. Onlar Hişâm'la savaşmadılar. Müslüman oldukları söylemesi üzerine Hişâm, Medine'ye döndü.⁹⁹⁰ Başka bir rivayette ise Hâlid b. Velid, Hişâm b. el-Âsî'yi irtidat eden kabilelere gönderdi. Hişâm, Kuşeyr kabilesinin reisi olan Kurre b. Hubeyre'yi yakaladı; Kabilesi zekât vermekten kaçınmış ve Tuleyha'yı desteklemişlerdi. Hişâm, onu Hâlid'e getirdi. Başka bir rivayette ise Hâlid b. Velid'in bizzat Kurre'yi yakalayıp Uyeyne b. Hısn'la birlikte Medine'ye getirdiği aktarılmaktadır. Hız. Ebû Bekir, ikisini de dinledikten sonra serbest bırakmıştı.⁹⁹¹ Hız. Ebû Bekir'in bu isyancıları cezalandırmamasının altında ileriye dönük siyasi birlikteliğin bozulmaması için gösterilen gayret olabilir. Bu iki şahıs kendi kabilelerinin reisleri olduğu için bunların öldürülmesi Medine yönetimi ile bedevi kabilelerin arasında var olan sorunların daha da derinleşmesine neden olabilecekti.

Benî Âmir b. Sa'saa ve kollarının başlattığı isyan bastırıldıktan sonra Hâlid b. Velid, Benî Esed, Gatafân ve başka kabilelerin el-Gamr'da denilen bölgede toplanması üzerine ordusuyla oraya hareket etti. Gatafân kabilesinin başında Harice b. Hısn bulunmaktaydı. İki ordu el-Gamr'da karşı karşıya geldi yapılan savaşta irtidat eden her iki kabile de yenildi.⁹⁹²

Hâlid b. Velid, el-Gamr'dan çıkarak Cevvü Kurâkır'a geldi. Bu bölgede Süleym'lerden irtidat eden bazı kimseler toplanmıştı. Başlarında Ebû Şecere Amr b. Abduluzza es-Sülemî vardı.⁹⁹³ Câhiliye döneminin en önemli kadın şairlerinden biri olan

⁹⁹⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 114.

⁹⁹¹ İbnü'l-Esîr, c. 2, 302-303.

⁹⁹² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 114-115.

⁹⁹³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 301.

Hansâ onun annesiydi.⁹⁹⁴ Hâlid b. Velid ile savaşılan bu topluluk yenildi. Hâlid'in savaşta esir alınan birçok isyancıyı yaktığı kaynaklarda nakledilmektedir.⁹⁹⁵ Halid'in uyguladığı bu ceza Hz. Ebû Bekir'e ulaşip kendisine şikâyet edildiğinde şöyle bir cevap vermişti: “Allah'ın kâfirlere karşı kınından çıkardığı kılıcı, kınına sokmak istemem.”⁹⁹⁶ Bu savaşta sağ kurtulup kaçan Ebû Şecere, Hz. Ömer'in halife olduğu ilk yıllarda Şam'dan Medine'ye gelerek Müslüman oldu.⁹⁹⁷

Son olarak Âmir b. Sa'saa kabilesinin Kilâb boyundan olan Alkame b. Ulâse Câhiliye Dönemi kabileleri arasında büyük bir nüfuz ve itibara sahipti. Alkame, Mekke'nin fethinden önce İslâm'a girmişti.⁹⁹⁸ Müslüman oluşundan kısa bir süre sonra irtidad ederek Şam'a gitti. Hz. Peygamber'in ölümü üzerine çıkan karışıklıktan faydalanarak Kâboğulları arasında irtidat edenleri etrafına topladı. Hz. Ebû Bekir'in onun üzerine bir askeri birlik göndermesi üzerine ailesini de bırakarak yeniden Suriye'ye kaçtı. Alkame daha sonra yeniden İslâm'a girmiştir, hatta bazı kaynaklar onun Hz. Ömer zamanında vali olarak atandığı da zikredilmektedir.⁹⁹⁹

Sonuç olarak Hz. Peygamber ve Müslümanlar Medine'ye hicreti tamamlandıktan bir süre sonra şehrin siyasi kontrolünü ele geçirmişler ancak bu defa başta Kureyşliler olmak üzere Arap Yarımadası'nın diğer sakinleri olan kabilelerin de düşmanlığını kazanmışlardır. Müslümanlar, siyasi ve askeri mücadelelerin neredeyse tamamından başarıyla çıkarak Yarımada'nın en büyük siyasi gücü haline gelmişlerdir. Bu güç karşısında en çok direnen Kureyş ile rakibi -ve bazen de müttefiki olan-Sakîfliler sırasıyla Müslüman olduklarını açıklamaya başlamışlar, bazıları da devletin nüfuz ve otoritesine karşı siyasi varlıklarını korumak için İslâm'a boyun eğmek zorunda kalmışlardır. İslâm'a giren bu kabilelerin bazıları, Hz. Muhammed'in davetini içselleştirememiş. Bu durum İslamlaşmadan ziyâde bir nevi boyun eğiş ve siyasi bağılıktan ileriye gidememiştir.¹⁰⁰⁰ Kabileler, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte ona yapılan biatı “kişisel bir antlaşma” olarak kabul ederek Hz. Ebû Bekir'in siyasi otoritesini tanımak istememişlerdir.¹⁰⁰¹ Kabile asabiyeti düşüncesiyle Hz. Muhammed'i Allah tarafından gönderilen bir peygamber olarak değil, Kureyş hâkimiyetinin ve

⁹⁹⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, c. 1, 343-347.

⁹⁹⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 115.

⁹⁹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 115.

⁹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 302.

⁹⁹⁸ Taberî, *Tarih*, c. 3, 262; Ahmet Önkâl, “Alkame b. Ulâse”, *DİA*, c. 2, 468.

⁹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 300; Önkâl, “Alkame b. Ulâse”, *DİA*, c. 2, 468.

¹⁰⁰⁰ Apak, *Asabiyet*, 145-146.

¹⁰⁰¹ Üçok, *İslamdan Dönerler*, 24.

otoritesinin bir sembolü olarak gören Arap kabileleri, Kureyş'in iktidarını ortadan kaldırmak için Kureyş'e boyun eğmeyecekleri ilan ederek isyan etmişlerdir. Kureyş'ten çıkan ve Kureyş'in bölgedeki gücünü daha arttıran Hz. Peygamber'den esinlenerek onlar da –isyan eden bazı kabileler- kendi yalancı peygamberlerini çıkarmıştır. Kabilelerin başlattığı bu isyan büyüyerek yarımadanın neredeyse tamamına yayılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in kararlılığı ve alınan tedbirlerle irtidat eden kabileler üzerine gönderilen kuvvetler çok kısa bir süre de ridde hareketlerine son vermiştir.¹⁰⁰²

4.1.6. Halife Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihlerinde Kays Aylân Kabilesi

Hz. Peygamber'in ölümüyle yönetime geçen Hz. Ebû Bekir döneminde İslam Devleti büyük bir sarsıntı geçirdi. Medine yönetiminden ayrılmak isteyen isyancılara halifenin tepkisi çok sert oldu. İrtidat eden bütün kabileler yeniden bu devlete bağlılıklarını bildirdi.¹⁰⁰³ Hz. Ebû Bekir ve ileride halife olacak en önemli danışmanı Hz. Ömer, Ridde Savaşları'nda mağlup olup, gururları kırılan Arap kabilelerinin bu başarısızlıklarını unutturmak ve onlara yeni bir şans vermek adına onları yeni bir hedefe kanalize etmek istediler. Bununla Ridde Olayları sırasında meydana gelen ölümlerin intikamını alma düşüncesini bertaraf etmek için bu kabileleri hiç vakit kaybetmeden kuzeye yönlendirildiler ve bunlara, “İşte imkân, haydi kuzeye.” denildi.¹⁰⁰⁴ Müslümanların hedefinde o dönemin büyük gücü olan Bizans ve Sâsâni Devleti vardı.¹⁰⁰⁵ İlk halifeler, Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçmiş, savaş hukukunu öğrenmiş komutanlar öncülüğünde orduyu cepheye gönderdi.¹⁰⁰⁶ Bu komutanlar, kabileleri câhiliye döneminde yapılan yağma, ganimet elde etme; intikam alma gibi kan davalarını unutturarak aşağılık bir gayeden yüce hedeflere en güzel bir şekilde yönlendirdiler.¹⁰⁰⁷ Böylece kabileleri fetihlere yönlendirerek onlara İslâm devletinin ve dininin bir parçası oldukları anlayışını oluşturmaya çalıştılar.

Hz. Ebû Bekir, Ridde Savaşları ile uğraşırken diğer taraftan Müsennâ b. Hârise'nin komutasındaki birlikler Sasanilere karşı mücadele ediyordu.¹⁰⁰⁸ Halife,

¹⁰⁰² Üçok, *İslamdan Dönerler*, 30-31.

¹⁰⁰³ Cabiri, *Arap Siyasal Akıl*, 204-205.

¹⁰⁰⁴ Azimli, *Ebû Bekir*, 152.

¹⁰⁰⁵ Apak, *Asabiyet*, 159.

¹⁰⁰⁶ Azimli, *Ebû Bekir*, 152-153.

¹⁰⁰⁷ Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*, c. 1, 220.

¹⁰⁰⁸ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 130; Taberî, *Tarih*, c. 3, 343.

Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velid'i, Müsennâ b. Hârîse'ye yardım etmek üzere Irak'a gönderdi.¹⁰⁰⁹ Orduyu güçlendirmek için Mekke, Tâif, Yemen ile Necid ve Hicaz'daki bütün Araplara mektup yazan Halife, onların Şam'a yapılacak cihada katılmalarını istiyor, onları Bizans ganimetleri konusunda teşvik ediyordu. Haberin ulaştığı her bölgeden kabileler, Hz. Ebu Bekir'in davetine koşular.¹⁰¹⁰

Arabistan'ın her tarafından Medine'ye gelen Müslümanlara Hz. Ebû Bekir, Amr b. As'ı Filistin'e, Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün'e, Yezid b. Ebî Süfyân'ı Şam'a göndermek üzere kumandan olarak tayin etti.¹⁰¹¹ Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı da başka bir birliğin başına komutan tayin ederek Hıms üzerine gönderdi.¹⁰¹² Hz. Ebû Bekir döneminde başlayan Suriye ve Irak Fetihleri Hz. Ömer döneminde de devam etmiş ve Kayslılar her iki halife döneminde de seferlere iştirak etmiştir. Hz. Ömer döneminde yapılan fetihleri konu bütünlüğü bozulmaması adına Hz. Ebû Bekir döneminde anlatması uygun görülmüştür.

4.1.6.1. Suriye Fethinde Kays Aylân Kabilesi

Tebûk yoluyla Bizans topraklarına giren Yezid b. Ebî Süfyân, Ürdün Ovası'nın bir devamı olan Arabe Vadisi'ne ulaşınca¹⁰¹³ Bizanslılardan bir grup askerle karşılaştı. Yezid, bunun üzerine Kays Aylân'dan Ebû Ümâme el-Bâhili komutasında bir orduyu sevk etti. Ebû Ümâme, Arabe'de yapılan savaşta Bizanslıları mağlup etti ve ileri gelenlerini öldürdü. Bu Şam bölgesinde Müslümanların yaptığı ilk çarpışmadır.¹⁰¹⁴

Fihl Savaşı'nda mağlup ettiği Bizans kuvvetlerini takip eden Müslümanlar, Dimeşk'in Mercu's-Suffer denilen bölgede yeniden Rumlarla karşılaştı. Hicretin on dördüncü yılı Muharrem ayında karşılaşılan iki taraf arasında çok şiddetli çatışmalar yaşandı. Bu savaşa katılan kabilelerden biri de Süleymoğullarıdır. Abdullah b. Kâmil b. Buhse b. Süleym'in şiiirinde Benî Süleym'in en büyük kolu olan Mâlik b. Hufâf'ın muharebe de hazır olduğu, çok çetin geçen savaşta saflarını terk etmediğin zikretmektedir.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁹ Taberî, *Tarih*, c. 3, 343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 332.

¹⁰¹⁰ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 127.

¹⁰¹¹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 127-128.

¹⁰¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 350; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 10-11.

¹⁰¹³ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 129; Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 157.

¹⁰¹⁴ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 129; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 351.

¹⁰¹⁵ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 140; Mustafa Fayda, *Hulefâ'yı Râşidîn Devri* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), 231.

Bizans Kralı Herakleios, Müslümanların ele geçirdikleri yerlerden söküp atabilmek için Rumlardan, Şam, el-Cezîre, İrminiye halklarından sayısı yüz bin ulaşan büyük bir Bizans ordusunu¹⁰¹⁶ Antakya'da topladı.¹⁰¹⁷ Müslümanların sayısı ise takriben 40.000 kadardı.¹⁰¹⁸ Hâlid b. Velid, ordusunu Bizans ordusundaki düzene bakarak küçük birliklere böldü.¹⁰¹⁹ İki taraf, Yermûk Nehri kenarında karşılaştılar. Çok şiddetli çatışmalardan sonra Bizans ordusu büyük kayıplar vererek savaş bölgesinden kaçtı.¹⁰²⁰ Belâzürî'nin Hişam b. el-Kelbî'den aktardığı rivayette Kays kabilesinin hicretin on beşinci yılında gerçekleşen Yermûk Savaşı'na iştirak ettiğini söylemektedir. Rivayette; Hubâş b. Kays el-Kuşeyrî'nin, Bizans askerlerine karşı büyük cengâverlik göstermiş; bu arada ayağı kesilmiş olduğu halde o, bunu hissetmemiş ve savaşın sonuna kadar mücadeleye devam etmiştir.¹⁰²¹

Hicretin on beşinci yılında Antakya ve Halep bölgesi fetihleri Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh kumandanlığında yapılmaktaydı. Ebû Ubeyde, askerlerinden bir grubu Halep'in Kûrus Bölgesine gönderdi. Bâhile kabilesinden Selmân b. Rabîa, Kûrus kalesi ve çevresindeki yerlerin fethedilmesinde büyük yararlılık göstermiş ve daha sonra bu yapı Selmân kalesi olarak anılır olmuştur.¹⁰²² Aynı yıl Komutan Ebû Ubeyde, Abs kabilesinden Meysere b. Mesrûk'u Rum diyarında keşiflerde bulunmak, ileride yapılacak seferler için bilgi toplamak maksadıyla Bizans topraklarına gönderdi. Antakya'daki Bizans ordusuna katılmak üzere yola çıkan Gassan, Tenûh, İyâz aşiretlerine bağlı Araplar birlikleri ile bölgede keşif amacıyla bulunan Meysere b. Mesrûk komutasındaki Müslümanlar karşılaştı. Ani bir hücumla saldırıya geçen Meysere b. Mesrûk komutasındaki kuvvetler, düşman ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı.¹⁰²³

Hicretin on altıncı yılında Amr b. el-As'ın İlfîya'yı (Kudüs'ü) kuşattığı sırada Ebû Ubeyde, onun yanına geldi ve halifenin emriyle kuşatmanın komutanlığını kendisi üstlendi. Ebû Ubeyde, Amr b. el-As'ı ise Antakya'da çıkan karışıklıkları bastırması için gönderdi. Kuşatma altında bulunan İlfîya halkı Ebû Ubeyde'ye elçi göndererek, diğer

¹⁰¹⁶ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 149; Walter Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev: Mehmet Özay (İstanbul: Kaknüs Yay., 2000), 63.

¹⁰¹⁷ Asker sayısı konusunda farklı görüşler mevcuttur. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 355.

¹⁰¹⁸ Taberî, *Tarih*, c. 3, 394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 355.

¹⁰¹⁹ Azimli, *Ebû Bekir*, 173.

¹⁰²⁰ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 158.

¹⁰²¹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 158.

¹⁰²² Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 432.

¹⁰²³ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 190; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 432-433.

Şam şehirleriyle yapılan antlaşma ve hakların aynısı karşılığında şehri Halife Ömer b. Hattâb'a teslim edileceği bildirmişlerdi.¹⁰²⁴ Belâzürî'nin Kasım b. Sellâm kanalıyla gelen başka bir rivayete göre ise Halife Ömer b. Hattâb, el-Câbiye'deyken, Fehmoğullarından Hâlid b. Sabit'i Îliya'nın fethi için görevlendirdi; kuşatma sırasında şehir halkından bir grup komutan Hâlid'in yanına gelip şehri Hz. Ömer'e teslim etme şartıyla savaşı bitirme teklifinde bulundu. Bunun üzerine komutan Halid, Hz. Ömer'e bir mektupla durumu bildirmiş ve el-Câbiye'de bulunan Halife Ömer, Kudüs'e gelerek şehri sulh yoluyla teslim almıştır.¹⁰²⁵

Hz. Ömer, hicretin on sekizinci yılında İyâz b. Ganm'i, Hims'i, Kınnesrin ve el-Cezîre'nin fethiyle görevlendirip onu bu bölgelerin valisi olarak atadı.¹⁰²⁶ İyâz, vakit kaybetmeden beş bin kişilik orduyla el-Cezîre'ye harekete geçti. Öncü kuvvetlerin başına Abs kabilesinin meşhur komutanı Meysere b. Mesrûk el-Absî, sağ kanadına Saîd b. Âmir b. Hızıyem, sol kanadı ise sahâbî Safvan b. el-Muattal es-Sülemî'yi atadı. İyâz, Meysere b. Mesrûk'u öncü kuvvet olarak er-Rakka'ya gönderdi. Rakka şehrini kuşatan öncü birlikler, İyâz'ın komutasındaki ordunun şehre gelmesini bekledi. İyâz b. Ganm, Rakka şehrinin er-Ruha kapısında karargâhını kurdu. Şehrin patriği, İyâz'a bir elçi göndererek, antlaşma isteğini bildirdi. İyâz: "Elde ettiğimiz topraklar bize aittir." dedikten sonra henüz ele geçirilmemiş toprakları haraç ödemeleri şartıyla Rakka halkına bıraktı.¹⁰²⁷

İyâz b. Ganm, Rakka'dan sonra Harran, Nusaybin, Meyyâfârikîn, Karkısîya'yı er-Ruha antlaşması ile fethetmiştir.¹⁰²⁸ Harran'ın fethi sırasında İyâz b. Ganm, Safvan b. Muattal es-Sülemî ile Habîb b. Mesleme'yi Sümeysât'a gönderdi. Sümeysât'ı ulaşan sahâbî Safvan, burada birçok köy ve kaleyi ele geçirdi. Bir süre kuşatma altında kalan Sümeysât halkı, er-Ruha antlaşması ile fethedildi.¹⁰²⁹ el-Cezire bölgesi de İyâz b. Ganm komutasında başta Kays Aylân'a mensup bir çok kabilenin iştirakı ve önemli komutanlarının gayretiyle ele geçirildi.¹⁰³⁰

Hz. Ebû Bekir, döneminde hız kazanan fetihler sırasında ridde ehlinde kabileler başlangıçta seferlerde görev almamıştır.¹⁰³¹ Belki de o dönemde irtidat eden kabilelerin

¹⁰²⁴ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 162.

¹⁰²⁵ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 162-163.

¹⁰²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, 110; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe*, 978.

¹⁰²⁷ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 200-201.

¹⁰²⁸ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 203.

¹⁰²⁹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 203.

¹⁰³⁰ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 204.

¹⁰³¹ Cabiri, *Arap Siyasal Akıl*, 206.

İslam'ı özümsemesi için zamana ihtiyaçları vardı. Başka bir ihtimal ise o dönemde yeterli askeri kuvvetin olmasından dolayı tercih etmemiş olabilirler. Hz. Ebû Bekir isyan eden ve dinden dönen bu kabilelere henüz güvenmiyor olma ihtimali de düşünülebilir.

4.1.6.2. Irak'ın Fethinde Kays Aylân Kabilesi

Hicretin on üçüncü yılı muharrem ayında Hz. Ebû Bekir Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velid'e haber gönderip, Irak üzerine gitmesini emretti. Yemâme'den hareket eden Hâlid b. Velid Hîre'ye ulaşip şehri almak için hazırlıklara başladı. Hîre soylularından İyâs b. Kabisa şehrin diğer ileri gelenleriyle birlikte Hâlid'e geldiler. Yapılan görüşme de Hîreliler cizye verme karşılığında Hâlid b. Velid ile barış anlaşması yaptılar.¹⁰³² Bu sırada, Müsennâ el-Şeybânî, Halife Ebû Bekir'den Irak'ta savaşmak için izin almıştı. Müsenna, Irak'ta fetihler gerçekleştirdiği sırada Hâlid b. Velid'in de Irak'a gelmesiyle iki kuvvet güçlerini birleştirmiş oldu; Müsenna, Hâlid'in komutasına girdi. Hâlid b. Velid, Irak bölgesindeki Ubülle'yi daha sonra Hureybe'yi fethetti. Hâlid Hureybe'den ayrılırken, yerine Benî Sa'd b. Bekr b. Hevâzin kabilesinden Şureyh b. Âmir b. Kayn'ı vekil bıraktı.¹⁰³³

Halife Hz. Ebû Bekir, Ridde olaylarına karışmamış kabileleri Hâlid b. Velid'in komutasında seferlere yollayarak onları bir nevi ödüllendirmiştir. Seferlere katılan bu kabileler savaş ganimetleri elde etmiş, diğer kabilelere nazaran devletin gözünde daha ayrıcalıklı bir hal almıştır. Arap Yarımadası'ndaki var olan kabile çekişmelerinde dinden çıkmayıp Hz. Muhammed'e ve daha sonra Halife Ebû Bekir'e sadık kalanlar bölgedeki itibarlarını ve ekonomik güçlerini arttırmış oldu. Bu kabilelerden biri de Hevâzin kabilesinden Hz. Peygamber'in sütannesinin mensup olduğu Benî Sa'd b. Bekr kabilesidir.

4.2. HZ. ÖMER DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'i hilafete aday göstermeyi düşündüğü zaman, yakın

¹⁰³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 332.

¹⁰³³ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 276; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 332-333.

dostlarının görüşlerine başvurdu.¹⁰³⁴ Kararın netleşmesinden sonra Hz. Ebû Bekir, evinin etrafında toplananlara seslenerek “*Ben size başınıza birisini bırakıyorum. O kişiyi yakınım olduğu için bu göreve getirmiyorum. Size Ömer b. Hattâb’ı, halife olarak öneriyorum. Onun emirlerine uyunuz ve itaat ediniz.*” diye vasiyette bulunur.¹⁰³⁵ Hz. Ebû Bekir vefat ettikten sonra Hz. Ömer, halktan biat almış ve hilafete hukuki bir statü kazandırmıştır.¹⁰³⁶

Hz. Ebû Bekir Döneminde başlayan Suriye ve Irak fetihleri Hz. Ömer Döneminde daha ileri noktaya taşınmıştır. Onun halifeliği döneminde İslam orduları, Irak topraklarında Sâsâni devletiyle, Suriye ve Mısır topraklarında Bizans devleti ile aynı anda savaşa cesareti ve gücünü göstermiştir. Farklı cephelerde gerçekleşen fetihlerde Arap kabilelerden büyük bir katılım olmuş, İslam daha geniş coğrafyalara ulaşmıştır. Hz. Ömer Dönemi fetihlerinde Kays Aylân kabilesinin iştirak ettiği savaşlar hakkında bilgi vereceğiz.

4.2.1. Köprü (Cisr) Savaşında Kays Aylân (13/634)

Hz. Ebû Bekir’in vefatıyla halife olan Hz. Ömer kendisine yapılan vasiyet gereği yarım kalan bu devlet icraatını devam ettirme kararındaydı.¹⁰³⁷ Bu kararını duyurmak amacıyla münadisini görevlendirerek¹⁰³⁸ halkı İran’a karşı mücadeleye çağırmişti.¹⁰³⁹ Bütün çağrı ve uyarılara rağmen Hz. Ömer halktan beklediği desteği görememişti.¹⁰⁴⁰ Bu çağrıya karşılık verilmediğini gören Hz. Ömer “*Allah’ın samimi kulları nerede?*” diye serzenişte bulunmuştu.¹⁰⁴¹ Halife’nin son çağrısına ilk karşılık veren kişi Kays Aylân’ın en güçlü kolunu temsil eden Sakîf kabilesine mensup Ebû Ubeyd es-Sekâfi olmuştu.¹⁰⁴² Halife’den sonra Müsennâ b. Harise halkı ikna etmeye çalışmış ve İranlılar hakkında şunları söylemiştir:

“*Ey İnsanlar! Siz İranlılar ile savaşmanın zor ve ürkütücü olduğu*

¹⁰³⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 3, 182-183, 199; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el- İmame ve’s-Siyâse*, trc. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 23-24.

¹⁰³⁵ Taberî, *Tarih*, c. 3, 433; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 362.

¹⁰³⁶ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *Ahbâru’t-Tivâl*, trc. Zekeriya Akman-Hüseyn S. Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017), 172; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 363-366.

¹⁰³⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 374.

¹⁰³⁸ İsrâfil Balcı, Hz. Ömer Döneminde Diplomasi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 252.

¹⁰³⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 374.

¹⁰⁴⁰ İbnü’t-Tıktaka, *el-Fahrî* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 68.

¹⁰⁴¹ 3 gün boyunca halk, Halife Hz. Ömer’in davete karşılık vermedi. Bk. Balcı, *Diplomasi*, 252.

¹⁰⁴² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 375.

*kanısındasınız. Ama biz daha önce onlardan Sevad'ın bereketli topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirdik. Biz sizden önce de onlarla savaştık ve galip geldik. Allah'ın izniyle bu mücadelenin sonunda da zafer bizimle olacaktır”.*¹⁰⁴³

Müsennâ'nın Farslılardan korkulacak bir durumun olmadığını belirtmesi, Hz. Ebû Bekir'in döneminde kazanılan başarıların ifade edilmesi, halkın karamsarlığını ortadan kaldırmış ve halk Halife'nin davetine Ebû Ubeyd'den sonra yavaş yavaş iştirak etmeye başlamıştır.¹⁰⁴⁴

Halife Hz. Ömer, İran'a karşı mücadele için Sakîfli Ebû Ubeyd es-Sekâfi'yi komutan olarak atamış ve toplanan 5.000 kişilik orduyu onun emrine vermiştir.¹⁰⁴⁵ Halife, Ebû Ubeyd'den irtidat edip sonra İslam'a güzel bir şekilde bağlanan kimselerle,¹⁰⁴⁶ geçtiği yerlerdeki Arap kabilelerinden orduya katılmayı talep edenleri orduya almasını istemiştir.¹⁰⁴⁷ Hz. Ebû Bekir döneminde alınan Bânikya ve Barûsma gibi yerleri¹⁰⁴⁸ yeniden denetimi altına alan Ebû Ubeyd, Sevad bölgesinde Nemârik ve Kesker mevkisindeki Fars ordularıyla karşılaşmış onlara karşı önemli başarılar kazanmıştır.¹⁰⁴⁹

Bu sırada İran hükümdarı Müslümanlara karşı Ermeni kökenli¹⁰⁵⁰ Rüstem'i başkomutan olarak atadı.¹⁰⁵¹ Rüstem, Behmes Cazeveyh'in başında bulunduğu büyük bir orduyu sefere çıkardı.¹⁰⁵² Fars ordusu Fırat Nehri'nin doğusunda bulunan Kuss en-Nâtif diye bilinen bölgeye, Müslümanlar da Fırat'ın batısında bulunan Mervaha denilen bölgeye karargâh kurdular.¹⁰⁵³ Her iki karargâhı Fırat Nehri ayırıyordu. Ebû Ubeyd'in emrindeki komutanlar, nehri geçmek yerine beklemenin daha isabetli olacağı görüşünü belirttiler. Ancak Ebû Ubeyd es-Sekâfi, bütün uyarılara rağmen¹⁰⁵⁴ kör bir cesaretle ve tedbirsizce¹⁰⁵⁵ köprüyü geçerek düşman ordusuna saldırdı.¹⁰⁵⁶ Nitekim Ebû Ubeyd

¹⁰⁴³ Taberî, *Tarih*, c. 3, 444-445; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 375.

¹⁰⁴⁴ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, 69.

¹⁰⁴⁵ Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, 172; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 375.

¹⁰⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 376.

¹⁰⁴⁷ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 173.

¹⁰⁴⁸ Taberî, *Tarih*, c. 3, 446; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 378.

¹⁰⁴⁹ Taberî, *Tarih*, c. 3, 446, 450; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 47-48; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 376-378.

¹⁰⁵⁰ Şiblî Numânî, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev: Talip Yaşar Alp (İstanbul: Hikmet Yay., 1986), 132-133.

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 379.

¹⁰⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 48.

¹⁰⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 379.

¹⁰⁵⁴ Balcı, *Diplomasi*, 259.

¹⁰⁵⁵ Ahmet Ağırakça, *Hz. Ömer* (İstanbul: Beyan Yay., 1994), 29.

¹⁰⁵⁶ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 287.

ihlirasının kurbanı olduğu gibi birçok Müslüman'ın da ölümüne sebep oldu.¹⁰⁵⁷ Ebû Ubeyd'in ölümüyle komutayı Müsennâ b. Harise devraldı ve onun yerinde kararlarıyla ordunun tamamı yok olmaktan kurtulmuştur.¹⁰⁵⁸

Köprü savaşında Ebû Ubeyd'in yerine geçen birçok Sakîfli komutanlarla birlikte Fezâreli Ebû Ümeyye, Ebû Ubeyd'in kardeşi Hakem b. Mesûd ve oğlu Cebr b. Hakem b. Mesûd gibi birçok Kays kabilesinden insan bu savaşta ölmüştür.¹⁰⁵⁹

4.2.2. Kadisiye Savaşı'nda Kays Aylân (16/637)

Rüstem'in başkomutan olması ve sonrasında kazanılan Köprü Savaşı Müslümanların hızlı ilerleyişini geçici olarak yavaşlatmıştır. Cisir'de dağılan orduyu toparlayan Müsennâ b. Harise, Medine'den ve çevreden gelen Müslümanlarla¹⁰⁶⁰ Köprü Savaşı'nı unutturacak birçok başarıya imza attı. İlk olarak Müsenna b. Harise, Hz. Ömer'in gönderdiği takviye kuvvetle Mihran komutasındaki İran ordusu ile el-Büveyb de karşılaştı.¹⁰⁶¹ Çok çetin geçen savaşta Müslümanlar büyük bir başarı kazandılar.¹⁰⁶² Böylesine ciddi bir zaferin kazanılmasından sonra Bağdat ve Hanafis pazarlarının da ele geçirilmesi¹⁰⁶³ ve netice bakımından müslümanların önemli bir ganimet ile dönmesi kendilerine olan güveni arttırdı.

Müslümanların İran topraklarında bu denli hızlı ilerlemesinde Fars taht kavgalarının olumlu etkisi olmuştur. Taht mücadeleleriyle uğraşan İranlılar, Müslüman ordularına tam manasıyla bir karşı koyuşta bulunamamıştır. İran'daki taht mücadelesi Yezdicerd'in tahta çıkmasıyla birlikte son bulmuş ve Farslılar onun etrafında kenetlenmiştir. Yezdicerd'in ilk icraatlerinden biri kendilerine tâbi olan Arap aşiretlerinin yeniden desteğini alabilmek için çeşitli propaganda faaliyetlerine başlamış ve bunda da başarılı olmuştur.¹⁰⁶⁴

İran'dan gelen yukarıda bahsedilen haber üzerine Hz. Ömer, İslam'ın ulaştığı her tarafa mektuplar gönderip halkın tüm imkânlarını seferber etmelerini istemiştir. Bu

¹⁰⁵⁷ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 173.

¹⁰⁵⁸ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 287; Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 173.

¹⁰⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 380-381.

¹⁰⁶⁰ Taberî, *Tarih*, c. 3, 460-461.

¹⁰⁶¹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 289.

¹⁰⁶² Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 175.

¹⁰⁶³ Taberî, *Tarih*, c. 3, 472-473; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 385-388.

¹⁰⁶⁴ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 179.

çağrıya neredeyse bütün kabileler olumlu karşılık vermiştir.¹⁰⁶⁵ Hz. Ömer, bizzat cepheye gitmeyi düşünmüş bu kararından vazgeçerek yerine Sad b. Ebî Vakkas'ı komutan olarak görevlendirmiştir.¹⁰⁶⁶ Halife Ömer, Sad b. Ebî Vakkas'ı büyük bir orduyla Medine'den yolcu etti. Bu orduya Habîb, Müsliye ve Bişr b. Abdullah el-Hilâlî ve Kays Aylân'dan oluşan birçok kabile iştirak etmiştir.¹⁰⁶⁷

Sad b. Ebî Vakkas, orduyu onluk sisteme göre şekillendirmiştir. Süvarilerin başına Kays Aylân'dan Bâhile kabilesine mensup Selmân b. Rebîa'yı, tayin etti. Aralarında anlaşmazlık durumunda hakem olması için Kayslı Abdurrahman b. Rabîa el-Bâhili'yi tayin eden Hz. Ömer, ganimetlerin paylaşılmasını da ona verdi.¹⁰⁶⁸

Sad b. Ebî Vakkas ordusuyla Kadisiye'ye gelip karargâhını kurdu. Sa'd, İran'ın durumunu anlamak için etrafa casuslar gönderdi. Sasaniler hakkındaki elde edilen bilgileri Hz. Ömer'e ulaştıran Sa'd, Halife'den gelecek tavsiyeye uygun kararlar alıyordu.¹⁰⁶⁹ Hz. Ömer, komutanından gelen son haber üzerine danışmanlarıyla gelişmeleri değerlendirip olayların diplomatik yollarla çözülmesi hususunda görüşünü komutan Sad b. Ebî Vakkas'a bir mektup ile bildirmiştir.¹⁰⁷⁰ Komutan, Hz. Ömer'den aldığı emir doğrultusunda şeref ve asaletleriyle ün salmış, görüş ve düşüncelerine itibar edilen¹⁰⁷¹ insanlardan oluşan bir heyet oluşturmuştur. Tertip edilen bu heyette Sakîfli Muğire b. Şu'be'de bulunmaktaydı.¹⁰⁷²

Elçilik heyeti Medâin'de Sâsâni Kısırâsı Yezdicerd ile görüşerek ona İslam'a girmesini veya İslam Devleti'ne cizye vermesini teklif etmiş, aksi takdirde taraflar arasındaki problemin savaşıyla çözeceklerini bildirmişlerdir. Bu teklif karşısında Hükümdar Yezdicerd, “Şayet elçi olmasaydınız sizi öldürürdüm.”¹⁰⁷³ sözleriyle tehdit etmiş ve huzurundan kovmuştur.¹⁰⁷⁴ Yezdicerd, bunun üzerine başkomutan Rüstem'i Müslümanların üzerine gönderdi. Komutan Rüstem, ordusuyla Kadisiye'ye vardı ve Müslümanlara yakın bir mevkiye karargâhını kurdurdu. Bu sırada Rüstem ile Sa'd

¹⁰⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 388-389.

¹⁰⁶⁶ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 291; Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 180.

¹⁰⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 391.

¹⁰⁶⁸ Kâdisiye gününde süvarilerin başında Kays b. Meksûh el-Absî, piyadelerin başında Muğire b. Şu'be bulunmaktadır. Ayrıntılı Bk. Zührî, *el-Meğâzî*, 170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 392.

¹⁰⁶⁹ Taberî, *Tarih*, c. 3, 484-529.

¹⁰⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 65.

¹⁰⁷¹ Balcı, *Diplomasi*, 272.

¹⁰⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 396.

¹⁰⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 397.

¹⁰⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 397.

arasında bir ay boyunca elçiler gidip geldi.¹⁰⁷⁵ En son giden elçi Kayslı Muğire b. Şu'be oldu. Konuşmaların birinde Rüstem, Muğire'ye şunları söyledi: “Sizi içinde bulunduğunuz bu duruma sürükleyen şeyin yalnızca geçim sıkıntısı ve şiddetli zorluğun olduğunu biliyorum; bizler karnınızı doyuracağımız ve sevdiğinizi şeyleri verip sizleri buradan uzaklaştıracamız.” Bunun üzerine Muğire şu cevabı verdi: “...O bize, dinimizi kabul etmeyen kimse ile cizye verene kadar savaşmayı emretti. Bundan dolayı ya İslamı kabul edersin ya da sizinle bizim aramızda kılıç karar verecektir!” diyerek konuşması tamamladı. Rüstem ile Muğire b. Şu'be'nin bu görüşmesinde istenilen netice çıkmamıştır.¹⁰⁷⁶

Diplomatik çarelerin sonuçsuz kalmasından sonra iki taraf arasında savaş kaçınılmaz hal almış ve neticede Kadisiye denilen alanda savaş patlak vermiştir.

637 Mayıs ayının ortalarında başlayan savaş oldukça çetin geçmiştir. Kaynaklarda Kadisiye Savaşında ilk çarpışan ve ilk acemi öldüren kişinin Kays kabilesinden Benî Nasr b. Hevâzin kabilesinden Rebîa b. Osman olduğu rivayet edilir.¹⁰⁷⁷ Kadisiye'de İran ordusu ağır bir yenilgi almış ve başkomutan Rüstem öldürülmüştür.¹⁰⁷⁸ Kadisiye savaşının ardından Sad b. Ebî Vakkas, bir mektupla Hz. Ömer'e zafer müjdesini bildirmiştir.¹⁰⁷⁹

4.2.3. Nihavend Savaşı'nda Kays Kabilesi (21/642)

Hicretin yirminci yılında meydana gelen ve savaşın önemine binaen “fethül futûh”¹⁰⁸⁰ (fetihler fethi) olarak anılan Nihâvend Savaşı, Kays kabilesinden bazı kişilerin komutan ve elçilik düzeyinde rol aldığı önemli bir savaştı.¹⁰⁸¹ Bu savaşla birlikte İran'ın kapılarını İslam'a açılmış ve Irak topraklarında Müslümanların hâkimiyetini pekiştirmiştir. Bu savaşın konumuz Kays kabilesiyle ilgili olan bölümlerine kısaca değinmeye çalışacağız.

Sâsâni İmparatoru Yezdicerd, Reyy, Kumes, İsfahan Hemedân, Mahan gibi şehirlere mektuplar gönderip halkı Müslümanlara karşı silahlanmaya çağırmıştı. Onun

¹⁰⁷⁵ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 66.

¹⁰⁷⁶ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 292; Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 182.

¹⁰⁷⁷ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 296.

¹⁰⁷⁸ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 182.

¹⁰⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 75.

¹⁰⁸⁰ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 347; Taberî, *Tarih*, c. 4, 114.

¹⁰⁸¹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 344.

propagandası sonucu bu şehirlerden gelen askerlerle büyük bir ordu toplanmış ve başlarına Zü'l-Hâcib Merdenşah'ı komutan atamıştır.¹⁰⁸² Bu gelişmeleri dönemin Kûfe Valisi Sad b. Ebî Vakkas bir mektupla Halife Ömer'e bildirince hemen hazırlıklara başlamıştır.¹⁰⁸³

Hiz. Ömer gelişmeleri danışmanlarıyla değerlendirdikten sonra ordunun başına Nu'man b. Mukkarin'i tayin etmiş ve onun öldürülmesi durumunda Kayslı Huzeyfe b. Yemân el-Absî'nin olacağını kararlaştırılmıştır.¹⁰⁸⁴ Bu iki komutan da ölürse sırasıyla Cerir b. Abdullah el-Beceli, Kayslı Muğire b. Şu'be ve Eş'as b. Kays olacaktır.¹⁰⁸⁵ Görülüyor ki Hiz. Ömer'in tayin ettiği bu kumandanlardan ikisi Kayslıdır.

Nu'man b. Mukarrin komutasındaki ordu yola koyuldu. Nu'man, ordunun sağ kanadına Kayslı Huzeyfe b. el-Yemân'ı, yayaların başına Kayslı Mücâşi b. Mesûd'u getirmiştir.¹⁰⁸⁶ Nu'man b. Mukarrin, İsfahan topraklarına doğru ilerlediği sırada, Sâsâni başkomutanı Zü'l-Hacibeyn'in elçileri görüşme isteklerini bildirmişlerdir. İstek üzerine Nu'man, Kayslı Muğire b. Şu'be'yi Zü'l-Hâcibeyn'e elçi olarak göndermiştir. Zü'l-Hâcibeyn, Kayslı Muğire b. Şu'be'ye Arapların kendi yurtlarına kadar geliş amaçları sormuştur. Muğire b. Şu'be ise İslâm dini ve Hiz. Peygamberden bahsedip geliş amaçları söyledikten sonra onları İslâm'a davet etmiştir. Yapılan görüşmeden bir sonuç çıkmayınca görüşmeler yarıda kesilmiştir. Bunun üzerine Muğire b. Şu'be karargâha dönmüştür.¹⁰⁸⁷

Görüşmelerin kesilmesinden sonra Nihâvend'de iki taraf karşı karşıya gelmiş ve savaş başlamıştır. Çok şiddetli geçen savaş anında Nu'man b. Mukarrin şehit olmuştur. Nu'man şehit edilince yerine Kayslı Huzeyfe el-Yemân komutan olmuştur.¹⁰⁸⁸ Nu'man'ın ölüm haberini alan Muğire b. Şu'be orada bulunanlara: "Müslümanların morali bozulmasın ve onlara bir korku gelmesin diye Allah'ın hakkınızda ve düşman hakkında vereceği hüküm gelip çatana kadar kumandanınızın ölüm haberini gizli tutunuz." diyerek Nu'man'dan sonra yerine geçecek komutanın emrinde savaşmalarını tavsiye etmiştir.¹⁰⁸⁹ Huzeyfe b. el-Yemân¹⁰⁹⁰ komutasında Müslümanlar Yezdicerd'in

¹⁰⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 502.

¹⁰⁸³ Halifeye bilgiyi Ammâr b. Yasir'in haber verdiğini söylemektedir. Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 196.

¹⁰⁸⁴ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 344.

¹⁰⁸⁵ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 197.

¹⁰⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 506.

¹⁰⁸⁷ Taberî, *Tarih*, c. 4, 118, 132-133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 514.

¹⁰⁸⁸ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 344; Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 199.

¹⁰⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 509.

¹⁰⁹⁰ Huzeyfe b. el-Yeman, Ensar'dan Benî Abdüleşhel'in müttefiki olup Huzeyl b. Câbir el-Abs'in oğludur. Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 348-349.

ordusuna öldürücü darbeyi vurarak onları mağlup etmiştir.¹⁰⁹¹

4.2.4. Musul'un Fethinde Kays Aylân Kabilesi

Hicretin yirminci yılında Kayslı Utbe b. Ferkad es-Sülemî Musul'u fetih ile görevlendirildi, emri alınca ordusuyla Musul'a doğru harekete geçti. Nînevâ halkı Utbe b. Ferkad'ın ordusuyla geldiğini öğrenince savaş hazırlığına başladı. Her iki taraf arasında çok çetin bir savaş gerçekleşmiş, Nînevâ güçleri Müslümanlar karşısında herhangi bir varlık gösteremeyince halk, kalelere sığınmıştır. Utbe b. Ferkad, doğudaki kaleyi savaşarak ele geçirirken, Dicle'nin diğer tarafındaki kaleleri ise sulh yoluyla ele geçirmiştir. Daha sonra el-Merc ve köyleri ile Kürtlere ait yer ve kaleler fethedilmiştir.¹⁰⁹²

Aynı yıl içerisinde Ürmiyye ile et-Tîrehan ve Tikrit'i fethedilmiştir.¹⁰⁹³ Hulvan valisi Azre b. Kays, Halife Hz. Ömer zamanında Musul'a bağlı olan Şehruzûr'u fethetmek için girişimde bulunmuşsa da şehri ele geçirememiştir. Bunun üzerine Kayslı Utbe b. Ferkad komutasındaki kuvvetler Şehruzûr üzerine yürümüştür. Utbe, Şehruzûr'u fethine muvakkak olmuş ve Şehruzûrdan sonra es-Semeğan ile Derâbâz bölgelerini İslam topraklarına katmıştır. Utbe b. Ferkad, bu fetihleri Hz. Ömer'e bir mektupla bildirmiştir: "Yaptığım fetihlerle Azerbaycan'a kadar ulaştım." Bunun üzerine Halife Ömer, Utbe b. Ferkad'ın başarılı fetihleri neticesinde onu Azerbaycan'a vali olarak atamıştır.¹⁰⁹⁴

4.2.5. Azerbaycan'ın Fethinde Kays Aylân Kabilesi

Hicretin yirmi ikinci yılında gerçekleşen Azerbaycan fethi¹⁰⁹⁵ Nihâvend Savaşı'ndan sonra olup Kays kabilesinin yer aldığı bir başka önemli savaştır. Nihâvend savaşından önce Halife Ömer danışma kurulunun görüşlerini dinledikten sonra Ehvâz'ın fethi sırasında esir alınıp Medine'ye getirilen Sâsâni komutanlarından biri olan Hürmüzan'dan da bu konuda bilgi almıştır. Hürmüzan, halifeye bölge hakkında önemli

¹⁰⁹¹ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 199; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, 509.

¹⁰⁹² Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 378.

¹⁰⁹³ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 378-379.

¹⁰⁹⁴ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 378-379.

¹⁰⁹⁵ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 372.

malumatlar vermiş ve şu dikkat çekici benzetmeyi yapmıştı: “İsfahan baştır, Azerbaycan ise onun iki kanadıdır. Eğer başı kesersen, iki kanat ve baş yere düşer!” Hüzmüzan’ın verdiği bilgilerden sonra, İsfahan’a bağlı bir yer olan Nihavend’de gerçekleşen savaşla bu bölgeler ele geçirilmiştir.¹⁰⁹⁶ Halife Hz. Ömer, İsfahan’ın ele geçirilmesinden sonra ileride ciddi bir tehlikeye karşı karşıya kalmamak için Azerbaycan bölgesinin alınmasına yönelik karar almıştır.¹⁰⁹⁷

Belâzürî’nin verdiği bilgiye göre Hz. Ömer, Muğire b. Şu’be’yi Kufe’ye atadıktan sonra ona yazılı bir belge vermiştir. Bu belgede Muğire, Azerbaycan bölgesi civarında bulunan Huzeyfe b. el-Yemân el-Absî’yi Azerbaycan bölgesine atandığına dair bilgi yer almaktaydı.¹⁰⁹⁸ Huzeyfe aldığı emirle Azerbaycan’a doğru ilerlemiş ve Erdebil yakınlarına gelmiştir.¹⁰⁹⁹ Buranın nüfuzlu merzûbanı¹¹⁰⁰ Huzeyfe b. el-Yemân’ın geldiğini öğrenince danışmanlarıyla durum değerlendirilmesi yapmış ve müslümanlarla savaşma kararı almıştır.¹¹⁰¹ Bunun üzerine iki taraf arasında savaş patlak vermiştir. Uzun süre direnişten sonra Erdebîl halkı kendi isteğiyle barış antlaşması yapmayı kabul etmiştir.¹¹⁰²

4.2.6. Çeşitli Olaylarda Kays Kabilesi

Muğire b. Şu’be, Basra valiliğinden azledilip yerine Ebû Musa el-Eş’arî atanınca, Ebû Musa fetihlere kaldığı yerden devam ettirmiştir. Ebû Musa’nın Basra valiliği döneminde Menâzir ve Ehvâz bölgesinin fetihlerinde Kays kabilesinin de içinde bulunduğu birçok Arap kabilesi iştirak etmiş ve bu fetihler başarı ile sonuçlanmıştır.¹¹⁰³

Belâzürî’nin naklettiği bir rivayette Ebû Musa, Menâzir üzerine yürüdü; onlarda

¹⁰⁹⁶ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 345; Taberî, *Tarih*, c. 4, 117.

¹⁰⁹⁷ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 372.

¹⁰⁹⁸ Azerbaycan’ın kesin olarak kimin tarafından fethedildiğine dair kaynaklarda çelişkili rivayetler bulunmaktadır. Belazuri, Vâkıdî’ye dayanarak halifenin hicri 22.yılında Muğire b.Şu’be’yi bölgeye gönderdiğini ve burayı onun fethettiğini belirtirken, Ebû Mihnef kanalıyla verdiği kayıta Muğire’nin fethetmesinden sonra halkın antlaşmayı bozduğunu, bunun üzerine Eş’as b.Kays’ın buraya gönderildiğini ve onun bölgeyi Muğire’nin şartlarına göre halkıyla yeniden antlaşma yapıldığını aktarmaktadır. Bk. Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 372-373; Kaynaklardaki bu farklı bilgilerin bölgede antlaşmaların zaman zaman ihlal edilmesi sebebiyle halife, değişik komutanlar görevlendirmiştir. Nitekim Hz. Ömer, Huzeyfe’den sonra Kays kabilesinden Utbe b. Ferkad es-Sülemi’yi getirmiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 522; Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyât*, çev: Abdulhalik Bakır (Ankara: Bizim Büro, 2001), 188-189; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 98.

¹⁰⁹⁹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 372.

¹¹⁰⁰ Tahsin Yazıcı, “Merzûban”, *DİA*, c. 29, 225-226.

¹¹⁰¹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 372.

¹¹⁰² Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 372.

¹¹⁰³ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 433-434

şiddetle karşı koydular. Menâzir ele geçirildikten sonra Ebû Musa, er-Rebî b. İyâz'ı oraya vekil bıraktı. Daha sonra Müslümanlara karşı halk isyan etmiştir, isyan daha sonra bastırılmış Menâzir idari olarak iki bölgeye ayrılmıştır. Bölgeye Kayslı Âsim b. Kays es-Sülemi ve Semure b. Cündeb el-Fezâri yönetici olarak atamıştır.¹¹⁰⁴ Bu fetihlerin devamında Kayslı sahâbî Mucaşi b. Mesûd Belûcistan'a kadar ulaşmış ve orada çeşitli yerleşim yerlerini fethetmiştir.¹¹⁰⁵

4.2.7. Basra Şehrinin Kurulmasında Kays Kabilesi

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir döneminde başlayan fetihleri kaldığı yerden devam ettirmiştir. Halife Ömer, sistemli fetih siyasetiyle kısa sürede büyük başarılar elde etmiştir. Düzenli orduların kurulmasıyla birlikte askeriye sistemli hale getirerek, ordunun geniş coğrafyada hâkimiyetini tesis etmek maksadıyla askerî şehirler, üsler kurdurmuştur.¹¹⁰⁶

Belâzürî'nin “cund” adını verdiği bu askerî merkezler,¹¹⁰⁷ Mısır'da Fustât, Irak-İran bölgesinde Basra ve Kûfe'dir.¹¹⁰⁸ Dicle ile Fırat'ın birleştiği noktanın 50 kilometre güneybatısında kurulan Basra,¹¹⁰⁹ “Şattu'l-Arap” olarak da isimlendirilmektedir.¹¹¹⁰

Hz. Ömer döneminde, pek çok fetih hareketinde önemli görevleri yerine getiren sahâbî Utbe b. Gazvân, Kays Aylân'ın en zayıf kolu Mazîn kabilesindedir. Utbe, Sad b. Ebû Vakkas'ın ordusuyla birlikte Kûfe'de bulunduğu sırada Halife Ömer, ona hicretin on dördüncü yılında Basra bölgesinin fethiyle görevlendirmiştir.¹¹¹¹ Utbe b. Gazvân, 800 kişilik bir kuvvetle¹¹¹² Basra'nın kuzeybatısına düşen Hureybe mevkiine geldi.¹¹¹³ O sıralarda Basra'da yedi büyük köy vardı. Bunlardan iki tanesi Hureybe'de, biri Zâbûka'da, ikisi Benî Temîm'de, iki tanesi de bugün Ezd kabilesinin bulunduğu bölgede idi. Utbe b. Gazvân askerlerini bu köylere dağıtarak, kendisi de Hureybe'de

¹¹⁰⁴ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 434.

¹¹⁰⁵ Balçı, *Diplomasi*, 327.

¹¹⁰⁶ *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti (The Cambridge History of İslam)*, Haz. Komisyon, çev: Komisyon (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1988), c. 1, 79.

¹¹⁰⁷ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 154.

¹¹⁰⁸ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 154; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “cnd” md.

¹¹⁰⁹ Abdulhalik Bakır, “Basra”, *DİA*, c. 5, 108.

¹¹¹⁰ Muhammed Ali Sallabi, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer*, çev: Dr. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2006), 275.

¹¹¹¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 19, 149.

¹¹¹² Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 400.

¹¹¹³ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 396, 400; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. 3, 363.

konakladı.¹¹¹⁴ Hz. Ömer'e yazdığı mektupta Müslümanlar için kış mevsimi gelince ve savaşlardan döndüklerinde konaklayacakları bir yere ihtiyaç duyulduğunu bildirdi. Halife Ömer, ondan su kaynaklarına yakın ve yanında otlakların bulunduğu bir yerde yeni bir karargâh şehri kurmasını istedi. Utbe ve askerleri Hureybe'den Basra'nın bulunduğu yere geldiler. Burada Basra şehrinin ilk temellerini attılar.¹¹¹⁵

Utbe b. Gazvân şehre ilk olarak kamıştan bir mescid, bir de hükümet konağı yaptırdı.¹¹¹⁶ Diğer alanı ise kabilelerin yerleşmesi için mahallelere taksim etti.¹¹¹⁷ Utbe b. Gazvân, emrindeki Kays kabilesi mensup Sakîf, Süleym ile diğer Arap kabilelerini Adî, Belî, Mâzin ve Yeşkür gibi muhtelif Arap kabilelerine mensup askerleri bu mahallelere yerleştirdi.¹¹¹⁸ Daha sonra bu şehir büyüyerek İslam ordularının büyük karargâhlarından biri oldu. Askerler ailelerini de zamanla bu şehre getirmiştir. Böylece bölgedeki tamamı Arap olan müstakil bir şehir oluşturulmuştur.

Kays kabilesinin bazı kolları, Hz. Ebû Bekir ile başlayan fetih hareketlerinde yer almıştır. Ridde olaylarına katılmayan bu kollar Halife Ebû Bekir'in güvenini kazanmış, savaşlarda gösterdikleri gayretle İslam ordusunun vazgeçilmez kuvvetlerinden biri olmuştur. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir döneminde Ridde olaylarına katılan ancak yeniden İslam'a dönen kabilenin diğer kolları da seferlerde yer almaya başlamıştır. Bu seferler kabilenin tarih sahnesindeki rolü üzerinde büyük değişikliklere sebep olmuştur. Arap Yarımadası'nda bedevi bir hayat süren Kays Aylân kabilesi, seferler sayesinde Suriye, Irak ve İran topraklarına yayılmış, buralarda yerleşik hayata geçmiş, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda ciddi bir değişim göstermiş, ileride de değineceğimiz gibi bu bölgelerde önemli bir güç haline gelmiştir.

4.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ

Hz. Ömer, Hicretin yirmi üçüncü yılının Zilhicce ayının yirmi yedinci günü Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe tarafından şehit edildi.¹¹¹⁹ Ashâb, yaralı vaziyette yatan Hz. Ömer'e gelerek yerine birini tayin etmesini istemiştir. Hz. Ömer,

¹¹¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. 3, 363.

¹¹¹⁵ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 396.

¹¹¹⁶ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 396.

¹¹¹⁷ Halit Çil, "Hz. Ömer'in Askeri Şehirleri", *Dini Araştırmalar*, say. 35 (2009): 96.

¹¹¹⁸ Bakır, "Basra", *DİA*, c. 5, 109.

¹¹¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 48; Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 200.

yeni halifenin sahâbîler arasından seçilmesini tavsiye etmiştir.¹¹²⁰ Şura neticesinde Hz. Osman halife seçilmiştir.¹¹²¹

Hz. Ömer dönemindeki fetihlerin, üçüncü halife Hz. Osman döneminde de devam ettiğini görmekteyiz. Bu bölümde, Kays Aylân'a mensup kabilelerin fetihlerindeki yararlılıklarından bahsedeceğiz.

4.3.1. Hz. Osman Dönemi Fetihlerinde Kays Aylân

Hz. Ömer Dönemi'nde Utbe b. Gazvân tarafından kurulan Basra şehri,¹¹²² Irak fetihlerinde, önemli bir üs vazifesi görmüştür.¹¹²³ Başta 14/635'te ordugâh olarak seçilen saha, daha sonra 16/637'da müstakil bir yerleşim alanına dönüşmüştür.¹¹²⁴

Devletin önemli eyalet merkezlerinden biri olan Basra'da valilik görevinde bulunan Ebû Musa el-Eşârî'yi, 29/649-650 yılında görevinden alan Hz. Osman, yerine Abdullah b. Âmir'i atadı.¹¹²⁵ Abdullah b. Âmir, vali olduktan sonra derhal doğuda fetih hareketlerine girişti. Bazen kendisinin idare ettiği, bazen de komutanlarının çıktıkları seferlerde birçok beldeyi İslam topraklarına katmak için mücadele ettiler.¹¹²⁶ İbn Âmir büyük bir ordu ile İstahr,¹¹²⁷ Gur¹¹²⁸ ve Darabcird'i¹¹²⁹ fethedilen topraklara kattı.¹¹³⁰

Basra'ya dönen İbn Âmir, ordu komutanlarından Kayslı Mücaşî b. Mesûd es-Sülemi'yi Kirman'a¹¹³¹ gönderdi. Mücaşî b. Mes'ud, Bervahreve'yi¹¹³² fethettikten kısa süre sonra Kirman'ın önemli şehri Sirhan¹¹³³'i alarak İslam topraklarına kattı.¹¹³⁴

Fetihlere hiç ara vermeyen Basra valisi Abdullah b. Âmir, 32/653¹¹³⁵ yılında

¹¹²⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 52; Taberî, *Tarih*, c. 4, 228; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 3, 35.

¹¹²¹ Taberî, *Tarih*, c. 4, 227-233; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 3, 37; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 146-147.

¹¹²² Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 396; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 81-82.

¹¹²³ Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 105.

¹¹²⁴ Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, 99; Bakır, "Basra", *DİA*, c. 5, 109.

¹¹²⁵ Taberî, *Tarih*, c. 4, 264; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 33, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 253.

¹¹²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 253; Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 105.

¹¹²⁷ İstahr: Fars topraklarında bulunan en eski şehirlerden birisidir. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 1, 211; Recep Uslu, "İstahr", *DİA*, c. 23, 202.

¹¹²⁸ Gur: Herat ile Gazne arasında yer alan bir şehirdir. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 4, 218-219; İqtidar Husain Siddiqui, "Gurlular", *DİA*, c. 14, 207.

¹¹²⁹ Darabcird: İran'ın Fars eyaletlerinde bulunan ve en önemli merkezleri Fasa ve Yazd Huast olan bölgedir. Huart, "Darabgird", *İA*, c. 3, 532.

¹¹³⁰ Taberî, *Tarih*, c. 4, 265-267; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 3, 50-51.

¹¹³¹ Kirman: Semerkant ile Buhara arasında yer alan bir bölgedir. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 4, 375; İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 160-161.

¹¹³² Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 450.

¹¹³³ A.Grohmann, "Sirhan", *İA*, c. 10, 707.

¹¹³⁴ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 450.

¹¹³⁵ 651-652 yıllarında fetihlerin gerçekleştiği rivayet edilmektedir.

Kayslı Abdullah b. Hazim es-Sülemî'yi Tûs'un fethine görevlendirdi.¹¹³⁶ Kuşatma sırasında zor durumda kalan Tus halkı, şehrin merzûbânını, Abdullah b. Hazim'e elçi olarak gönderdi. 600 bin dirhem vergi karşılığında barış yapıldı.¹¹³⁷ Daha sonra Abdullah b. Hazim komutasındaki İslam ordusu, Herat¹¹³⁸ ve Serahs¹¹³⁹ şehirlerini sulh yoluyla fethetti.¹¹⁴⁰

Hiz. Osman, 26/647'da Sad b. Ebî Vakkas'ı görevinden alarak yerine Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı Kufe'ye vali olarak tayin etti.¹¹⁴¹ Velid b. Ukbe, Kayslı Selman b. Rebîa el-Bahilî'yi 12.000 kişilik kuvvetle Ermeniler üzerine gönderdi. Selman burada başarı göstererek birçok esir ve ganimet elde etti.¹¹⁴²

Halife Osman, 30/650'da Velid b. Ukbe'yi Kûfe valiliğinden azlederek onun yerine Said b. el-Âs b. Ümeyye'yi görevlendirdi.¹¹⁴³ Said b. el-Âs göreve başladıktan sonra, hiç sefer düzenlenmemiş bir bölge olan Taberistan'a¹¹⁴⁴ doğru büyük bir kuvvetle yola çıktı. Yanında Kayslı Huzeyfe b. Yemân, Hiz. Peygamber'in torunları Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr gibi sahâbenin ileri gelenleri de vardı.¹¹⁴⁵ Taberistan topraklarından, ilk olarak Tamis fethedildi.¹¹⁴⁶ Daha sonra Huzeyfe el-Yemân, Cürcân tarafına gönderildi.¹¹⁴⁷ Yapılan sefer neticesinde, iki yüz bin dirhem ödemeleri karşılığında şehir halkıyla sulh yapıldı.¹¹⁴⁸

4.3.2. Hiz. Osman Dönemi'nde İskân ve Kays Kabilesi

Hiz. Osman, Muâviye b. Ebî Süfyân'ı Şam ve el-Cezîre valisi olarak atadı. Hiz. Osman, Suriye ve Mısır'da olduğu gibi, Müslüman Arapların el-Cezîre'deki devlet

¹¹³⁶ Tûs: Nişabur ile Merv arasında kalan bir Horosan şehridir. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 4, 48; Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, 59.

¹¹³⁷ Rıza Kurtuluş, "Tûs", *DİA*, c. 41, 432.

¹¹³⁸ Herat: Afganistan'ın kuzey batısında yer alan bir Horosan şehridir. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 5, 406-407.

¹¹³⁹ Serahs: Horosan bölgesinin Güney Türkmenistan kesiminde yer almaktadır. Bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 3, 208; Yüksel Sayan, "Serahs", *DİA*, c. 36, 539.

¹¹⁴⁰ Belâzürî, *Fütuhu'l-Buldân*, 463-465.

¹¹⁴¹ Taberî, *Tarih*, c. 4, 251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 572; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 245.

¹¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 573.

¹¹⁴³ Taberî, *Tarih*, c. 4, 278-279; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 592.

¹¹⁴⁴ Taberîstan: İran'ın kuzeyinde Mâzenderan adını taşıyan eyalet. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 4, 14-18; Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, 58.

¹¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 596.

¹¹⁴⁶ İstahrî, *Mesâlik-Memâlik*, 208, 216; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, 596.

¹¹⁴⁷ Cürcân: Taberîstan ile Horosan arasında büyük bir şehirdir. Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alır. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 2, 139; Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *DİA*, c. 8, 131.

¹¹⁴⁸ Taberî, *Tarih*, c. 4, 269; İbnü'l-Esîr, c. 2, 596.

arazisine yerleştirilmesini emretti. Bunun üzerine Muâviye, Temîm kabilesini Diyar-ı Rebîa'ya (Musul, Nusaybin Sincar, Dârâ, Cizre bölgelerini içine alır); Kays Aylân, Esed ve başka kabilelere mensup diğer insanları da Rakka yakınlarındaki el-Mâzihîn ve el-Müdeybir'e yerleştirdi.¹¹⁴⁹ Belâzürî'nin rivayetinden de anlaşılacağı üzere, Araplara verilen bu topraklar, kimsenin mülkiyetinde olmayıp devlete ait ve işlenmeyen arazilerden oluşmaktadır.¹¹⁵⁰ Bu tür arazilere, ölü arazi veya adî arazi de denilmektedir. Kudame b. Cafer, “Çok eski asırlarda sahipleri bulunup daha sonra devletlerinin çökmesi ve toplumun dağılması ile sahipsiz kalmış ve harap vaziyetteki arazilere adî arazi denir.” diye ifade etmektedir. İslam fetihlerinden sonra, Suriye, Mısır, Irak ve el-Cezîre'de pek çok terk edilmiş yerleşim bölgesi bu arazilerden oluşuyordu.¹¹⁵¹ Dolayısıyla Halife Hz. Osman, Müslüman Arapların elde edilen bu bölgelere iskân edilmelerini istiyordu. Zira halife; elde edilen bölgenin korunması, hâkimiyetin sağlanması ve bölgede İslâmiyet'in yayılması için Müslümanların buralara yerleştirilmesini ve bu insanlara ikta yoluyla toprak verilmesini zaruri görüyordu.¹¹⁵²

Müslümanların fethinden çok önce Yemen asıllı Araplar, Suriye ve çevresine göç etmişlerdi. Gassân, Tenûh, Lahm, Cüzam, Âmile, Kelb ve Kudâa bunların başında gelmekteydi.¹¹⁵³ Bununla birlikte, İslamiyet'in başlangıcında buralara göç eden Kays Aylân'dan bazı kabileler bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı Eriha, Amman ve Cevlân tepelerine dağılmışlardı. Cevlân bölgesinde, nüfusun büyük bir çoğunluğunu Kays kabilesi oluşturmaktaydı. Filistin'de ise Arap toplumunun çeşitli kökenlerinin yaşadığı kabileler ile birlikte Kays Aylân mensup birçok kabile temsil edilmekteydi.¹¹⁵⁴ Fetihlerden sonra Yemenli bu kabileler, Şam topraklarında kalmaya devam etmişler hatta zamanla bölgenin hâkimi durumuna gelmişlerdir. Muâviye b. Ebî Süfyân, Şam'a gelen Mudar (Kays Aylân ve diğer kabileler) ve Rebîalılar'ı muhtelif şehirlere dağınık bir şekilde yerleştirmiştir. Kays kökenli bazı kabileler, ilk askeri başarılarından sonra Kuzey Arabistan'daki vatanlarından ayrılarak Suriye'de bulunan kardeşlerine katılmalarına rağmen, bölgedeki kabile gücü her zaman Güneyli Araplar lehine olmuştur. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında –Muâviye'nin Kelb kabilesinden bir

¹¹⁴⁹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 206.

¹¹⁵⁰ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 206.

¹¹⁵¹ Mustafa Demirci, *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 124.

¹¹⁵² Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 206.

¹¹⁵³ Casim Avcı, *İslam Bizans İlişkileri* (İstanbul: Klasik Yay., 2003), 22-35.

¹¹⁵⁴ Khalil Athamina, “Emevi Hilafeti Döneminde Arap İskânı”, çev: Saim Yılmaz, *SÜİFD*, say. 2 (2000), 212.

kadınla evlenmesi önemlidir- Emeviler'in müdahalesi etkili olmuştur.¹¹⁵⁵

Şam bölgesine İslam fetihlerinden sonra yerleşen ilk kuzeyli topluluklar, İyâd ile Kays Aylân'ın batınları olan Hevâzin, Gatafân ve Süleym'e mensup Mudarlı kabilelerdir.¹¹⁵⁶ Suriye'de Kays kökenli kabilelerin iskânına Emevilerin müdahale etmesi nedeniyle, yaşadığı yerlerden Mezopotamya'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.¹¹⁵⁷

Halife Osman, kabile gruplarını, şehir ve köylerden uzak yerlere indirmesini Suriye valisi Muâviye'den istemişti. Bu emir üzerine Cezîre bölgesi, Hz. Osman zamanında ayrı bir eyalet haline getirildi. Bölgeye yerleştirilen Arap kabileleri, batıda Diyar-ı Mudar (Urfa, Harran, Rakka, Samsat, Resü'l-ayn taraflarını ihtivâ eder); doğuda Diyar-ı Rebîa (Musul, Nusaybin Sincar, Dârâ, Cizre bölgelerini içine alır); kuzeyde Diyar-ı Bekr (Diyarbakır, Mardin, Meyyâfârikîn, Hasankeyf şehirlerini kapsar) adlarıyla üç bölgeye ayrıldı. Rakka, Diyar-ı Mudar'ın; Amid Diyar-ı Bekr'in; Musul, Diyar-ı Rebîa'nın merkezi olarak kabul edildi.¹¹⁵⁸

Kûfe ve Basra Irak'ın iki önemli şehridir. Kûfe 17/638 yılında Sad b. Ebî Vakkâs tarafından kurulmuştur.¹¹⁵⁹ Sad, Halife Ömer'in emriyle Yemenli kabileleri şehrin doğusuna, Nizârîler'i ise batısına yerleştirmiştir.¹¹⁶⁰ Buraya Arap kabilelerinin tam iskânı, Cemel Savaşı'ndan kısa süre önce tamamlanmıştır. Kûfe'ye yerleşen kabile grupları şunlardır: Hemdân ve Himyer, Mezhic, Eş'ar, Tay, Kureyş, Kinâne, Esed, Temim, Ribâb, Müzeyne, Kays Aylân, Abdülkays, Kinde, Hadramut, Kudâa, Ezd, Becîle, Has'am, Huzâa, Ensâr, Bekr, Tağlib ve diğer Rebîalılardır.¹¹⁶¹ Kufe'ye Kays Aylân'dan Fehm (Cedîle), Âmir b. Sa'saa; Gatafân ve kolları olan Benî Abs, Eşcâ, Fezâre; Sakîf, Süleym ve kolları ile Benî Muharib.¹¹⁶²

Irak'ın diğer önemli şehri olan Basra, Utbe b. Gazvân tarafından 16/637 yılında

¹¹⁵⁵ Ebü'l-Kasım b. Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garame el-Amrî (Beyrut: y.y., 1995), c. 5, 304; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 2, 156.

¹¹⁵⁶ Taberî, *Tarih*, c. 5, 33-36.

¹¹⁵⁷ İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, c. 5, 304; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev: Fikret İşıltan (Ankara: AİFY, 1963), 62-63.

¹¹⁵⁸ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 206; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. 2, 156, 159; Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, c. 7, 509.

¹¹⁵⁹ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 314.

¹¹⁶⁰ Kûfe'de başlangıçta şehirde yaşayan Yemenliler'in sayısı 12 bin, Nizârîler'in ise Mudar ile birlikte Rebîa'nın 8 bin kişidir. Bk. Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 314.

¹¹⁶¹ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, 178; Taberî, *Tarih*, c. 4, 48.

¹¹⁶² Taberî, *Tarih*, c. 4, 48; Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 150-162.

kurulmuştur.¹¹⁶³ Basra, Kûfe'ye göre daha az kabileye ev sahipliği yaptığı için Kûfe ile karşılaştırıldığında siyasi olaylar konusunda, daha sakin bir şehir izlenimi vermiştir.¹¹⁶⁴ Bu yeni şehre öncelikle, şehrin kuruluşundan önce de bu bölgede yaşayan Temîm ve Bekr kabileleri yerleştirildi.¹¹⁶⁵ Basra'ya yerleşen hâkim kabileler şunlardır: Temîm, Abdülkays, Bekr b. Vâil, Ezd, Kays Aylân (Süleym, Sakîf, Mâzin ve diğerleri), Kinâne, Ensar ve Kureyş kabileleridir.¹¹⁶⁶ Hâkim kabileler, daha önce de bu bölgede yaşayan Temîm ve Bekr b. Vâil'in çeşitli batınlarıydı. Hicaz'dan gelmiş ve buraya yerleşmiş olan Kureyş, Kinâne ve Kays Aylân kabileleri ise bu kabilelere göre azınlıktaydı.¹¹⁶⁷

Horasan'ın fethi Hz. Ömer Dönemi'nde başlamış, Hz. Osman Dönemi'nde Basra valisi Abdullah b. Âmir'in komutasında tamamlanmıştır.¹¹⁶⁸ Horasan bölgesindeki fetihlerin neredeyse tamamı Basra'ya yerleşen kabilelerin eliyle gerçekleşmiştir.¹¹⁶⁹ Horasan'a gelen kabileler arasında Mudar ve Rebîa çoğunluğa sahiplerdi. Bölge genelde Basralılar tarafından fethedildiği için, Basra'nın demografik yapısı Horasan'a aynı şekilde intikal etmiştir.¹¹⁷⁰ Horasan'a yerleşen kabileler şunlardır: Temim, Rebîa, Ezd, Esed, Bekr b. Vâil ve Kays Aylân.¹¹⁷¹

4.4. HZ. ALİ DÖNEMİ'NDE KAYS AYLÂN KABİLESİ

Hz. Osman'ın şehit edilmesinin 18/656 hemen ardından, Muhacir ve Ensar'dan bir grup toplanarak Hz. Ali'nin yanına geldi. Bu topluluğun arasında sahabenin ileri gelenlerinden Talha ve Zübeyr de bulunmaktaydı. Bu kişiler Hz. Ali'ye, insanların bir imama ihtiyacı olduğunu ve en kısa zamanda halifenin seçilmesi gerektiğini belirttiler. Hz. Ali ise kendisinin halife seçimi ile ilgili olarak bir iddiasının bulunmadığını, kimi uygun görür ve seçerseniz onu kabul edeceğini söyledi.¹¹⁷² Onlar, Hz. Ali'yi halife seçmekte kararlı görünmekteydiler. O, Hz. Ömer'in tavsiye ettiği ve şura ile

¹¹⁶³ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 396.

¹¹⁶⁴ Apak, *Asabiyet*, 210.

¹¹⁶⁵ Belâzürî, *Fütuhu'l-Büldân*, 407.

¹¹⁶⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, 178-179.

¹¹⁶⁷ Abdulhalik Bakır, "*Basra*", *DİA*, c. 5, 110.

¹¹⁶⁸ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 196.

¹¹⁶⁹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 196-197.

¹¹⁷⁰ Apak, *Asabiyet*, 212.

¹¹⁷¹ İhsan Nuss, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'ş-Şi'ri'l-Emeviyye* (Beyrut: y.y., 1964), 231.

¹¹⁷² Taberî, *Târîh*, c. 4, 427-428; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 55.

seçilebilecek adaylardan Medine’de en çok saygı duyulan kişiydi.¹¹⁷³ Hz. Ali’ye gelenler, “*Biz bu işe senden daha liyakatli ve daha hak sahibi birini görmüyoruz. Ayrıca Hz. Peygamber’e olan yakınlığın ve onunla olan akrabalığın herkesten üstündür.*”¹¹⁷⁴ diye ifade ettiler. Ancak onlara, “*Bu, sizin işiniz değil şûra ve Bedir ehlinin işidir.*” diyerek biatlarını geri çevirdi.¹¹⁷⁵ Hz. Ali, isyancıların ısrarına daha fazla itiraz etmedi ve kendisine yapılacak biatın halka açık bir ortamda gerçekleşmesi şartıyla tekliflerini kabul etti.¹¹⁷⁶

Hz. Ali’ye ilk biat eden kişilerin, isyancıların öncü lideri Mâlik el-Eşter ile sahabeden Talha b. Ubeydullah olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır.¹¹⁷⁷ Hz. Ali, Medine’de halifelik görevini üstlendikten sonra, Müslümanların tamamından biat almak istemiş fakat kendisine biat etme konusunda tereddüt edenlere herhangi bir baskı uygulamamıştır.¹¹⁷⁸ Halifeyi zor durumda bırakanlar, çekimser kalanlar değil, biatını Hz. Osman’ın kanıyla ilişkilendirenler olmuştur.¹¹⁷⁹

Biatın gerçekleşmesi ve hutbenin okunmasının ardından, halifenin Hz. Osman’ı öldürenlere karşı bir kovuşturma ve cezai müeyyide uygulamayacağını anlayan Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve sahâbiden bazı kişiler bu durumdan rahatsız oldular. Konunun aydınlatılması talebiyle Hz. Ali’nin yanına gittiler.¹¹⁸⁰ Kısas uygulanması konusunda ısrar eden bu kişilere karşı Hz. Ali, isyancıların ortama hâkim olduklarını, bedevî Arapların ve kölelerin de bu topluluğa katıldıklarını ve kısasın gerçekleştirilmesinin bu şartlar altında mümkün olmadığını söyledi.¹¹⁸¹

Hz. Ali, ilk olarak, Ümeyyeoğullarına mensup valileri azlederek yerlerine kendi valilerini atadı. Halife, vali seçimini, özellikle kendi kabilesi olan Hâşimoğulları¹¹⁸² ile yıllardır iktidardan dışlanan¹¹⁸³ Ensar’dan yana kullandı. Bu iki kesimin ortak özelliği,

¹¹⁷³ Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, 234.

¹¹⁷⁴ Taberî, *Tarih*, c. 4, 427-429; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 55.

¹¹⁷⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 82.

¹¹⁷⁶ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 55.

¹¹⁷⁷ Talha ve Zübeyr’in Hz. Ali’ye kerhen beyat ettikleri belirtilmektedir. İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 56.

¹¹⁷⁸ Hz. Ali’nin biatında çekimser kalan Hassan b. Sâbit, Kâ’b b. Mâlik, Mesleme b. Muhallid, Ebû Saïd el-Hudri, Muhammed b. Mesleme, Nu’man b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit, Râfi’ b. Hudeyc, Fudâle b. Ubeyd, Kâ’b b. Ücra ile diğer kabilelerden Abdullah b. Sellâm, Süheyb b. Sinan, Seleme b. Selâme, Üsâme b. Zeyd, Kudâme b. Maz’ûm, Sa’d b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Amîr, Abdullah b. Ömer ve Sakîfli Muğire b. Şu’be’dir. Bk. İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 56.

¹¹⁷⁹ Apak, *Asabiyet*, 182.

¹¹⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 51.

¹¹⁸¹ Taberî, *Tarih*, c. 4, 434.

¹¹⁸² Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 65.

¹¹⁸³ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4:Hz. Ali* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014), 61.

önceki halifeler döneminde muhalefette kalmış olmalarıydı.¹¹⁸⁴ Valiler yola çıktılar, Şam ve Kufe valileri hariç, diğerleri görevlerine başladılar.¹¹⁸⁵ Hz. Ali, vali tercihini Ensar-Kûfe-Yemen üçlüsünden¹¹⁸⁶ yana kullanırken Mudar'ın en büyük kolu olan Kays Aylan'a mensup hiç kimseyi önemli bir mevkiye getirmemiş, bu nedenle hilafeti döneminde bu kabileden gerekli desteği görmemiştir.

Hz. Ali'nin olayların gerçek müsebbibi olarak¹¹⁸⁷ gördüğü valileri azledip yerlerine, kendi atadığı valileri göndermesi, Medine'de bazı gruplar tarafından eleştirilmiştir. Sakîfli Muğire b. Şu'be,¹¹⁸⁸ Hz. Ali'nin yanına gelerek Hz. Osman'ın seçtiği valileri şu an için yerinde bırakmasını ve bu şekilde onların biatlarını kabul etmesini; ileride istediği değişiklikleri yapabileceği bir ortamın oluşacağını, bu nedenle acele etmemesini ve özellikle Muâviye b. Ebî Süfyan'ı değiştirmemesini istedi.¹¹⁸⁹ Muğire b. Şu'be'nin görüşleri paralelinde Abdullah b. Abbas da Hz. Ali'ye buna benzer tavsiyelerde bulundu. Hz. Ali ise bu tavsiyeleri kabul etmeyip onları görevden alacağını söyledi.¹¹⁹⁰

Daha sonra Halife, atadığı valilerden bazılarının Medine'ye geri dönmesi üzerine Muâviye b. Ebî Süfyan ve Ebû Musa el-Eşarî'ye birer mektup yazdı. Mektubunda içinde bulunulan durumu ve diğer vilayetlerdeki gelişmeleri açık bir dille her ikisine de bildirerek halifeye itaat ve biat etmelerini istedi.¹¹⁹¹ Ebû Musa, az bir grup dışında kendilerinin Halife'ye itaat ettiklerini bildiren bir mesaj gönderdi.¹¹⁹² Mâlik el-Eşter'in de etkisi ile Hz. Ali, Ebû Musa'nın valiliğini kabul etti.¹¹⁹³ Muâviye'ye gönderdiği elçi Sebra el-Cüheni, Şam'a ulaştığında Hz. Ali'nin mektubunu ilettiler. Ancak Muâviye, Hz. Ali'nin mektubuna cevabını, Hz. Osman'ın ölümünden üç ay sonra Kays

¹¹⁸⁴ Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, 65.

¹¹⁸⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 65-66.

¹¹⁸⁶ Apak, *Asabiyet*, 195.

¹¹⁸⁷ Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, 64.

¹¹⁸⁸ Hz. Osman'a karşı isyan ve öldürülmesinde en önemli karakterlerden biri olan Malik b. el-Eşter, bu atamalara karşı Hz. Ali'ye "Biz Osman'ı niye öldürdük ki? Yemen Ubeydullah'a verilmiş, Hicaz Kusam'ın olmuş, Basra Abdullah'ın idaresine verilmiş, Kûfe ise Ali'nin emrinde" diyerek tepki göstermiştir. Taberî, *Tarih*, c. 4, 439-440.

¹¹⁸⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 61; Kanaatimizce Muğire, Hz. Ali'nin yanına gelerek ona Ümeyyeoğulları'ndan olan eski valileri hemen değiştirmemesini söylerken bir yandan ülke içinde bir karışıklık çıkması endişesi taşımakta, bir yandan da eski müttefikleri olan Ümeyyeoğulları'nı gözetmektedir. Ayrıca Muğire b. Şu'be'nin, yeni iktidar içerisinde bir görev alabilme amacı ile Hz. Ali'ye yaklaşmayı denemiş olmalıdır. Yasemin Parlak, "Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Samsun 19 Mayıs Üniv., 2006), 46.

¹¹⁹⁰ Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, 234.

¹¹⁹¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 66.

¹¹⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 370.

¹¹⁹³ Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Yakubî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: y.y., 2010), c. 2, 179.

Kabilesinin Benî Abs kolundan Kubeysa ile gönderdi. Hz. Ali mektubun dışındaki mühürden başka bir yazı göremedi ve gelen elçiye “*Geldiğin yerde neler olup bitiyor?*” sorusuna elçi Kubeysa, “*Ben geldiğim yerde kısıstan başka hiçbir şeye razı olmayan bir topluluk bırakıp geldim.*” karşılığını verdi. Hz. Ali, Kubeysa’ya, “*Hangi kısas, kimin kisası?*” diye sorunca elçi: “*...Ben Şam’da Suriyelilerin cami minberine giydirdiği, altmış bin kişiyi ağlatan Hz. Osman’ın kanlı gömleğini bırakıp geldim.*” dedi. Hz. Ali: “*...Osman’ın kanı Allah’ın iradesi dışında akmış değildir. Yüce Allah bir şeyi takdir ettiği zaman o mutlaka yerine gelir. Çık git buradan!*” sözüyle elçiye çıkıştı.¹¹⁹⁴ Hz. Ali, kendisine itaat etmeyen Muâviye’ye karşı ordunun hazırlanması emrini verdi.¹¹⁹⁵

4.4.1. Hz. Aişe’nin Muhalefesinde Kays Aylân Kabilesinin Rolü

Cemel Savaşı’nı bütün ayrıntılarıyla anlatmak, çalışmamızın hedeflerinden biri olmamakla birlikte o günkü siyasal mücadelede kabilelerin, özelde ise Kays kabilesinin rolünü doğru anlatmak için Cemel Savaşı’yla ilgili bazı bilgileri hatırlamamız gerekir.

Yukarıda değindiğimiz gibi Muâviye b. Ebî Süfyân, Hz. Ali’ye biatını, Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırması şartına bağlamıştı.¹¹⁹⁶ Bu şartlarda tek seçeneğin Muâviye ile kılıçla çözüme kavuşacağına karar veren Halife, savaşmak için ordunun hazır olmasını istedi. Halife, Medinelilerden kendisine biat edenlerle birlikte savaş hazırlıklarıyla meşgulken Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Hz. Aişe Mekke halkı ile birlikte Hz. Ali’ye muhalefet etmek üzere yeni bir grup oluşturmuşlardı. Bu haber Mekke’nin yeni valisi Kusam b. Abbâs’ın yazdığı mektupla Medine’ye ulaşmıştı.¹¹⁹⁷ Böylece Hz. Ali’ye isyan eden ikinci bir grup daha olmuştu.

Bu arada Umre için izin alan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Mekke’ye giderek Hz. Aişe’yle, Hz. Osman’ın öldürülmesi konusunu görüşmek üzere bir araya geldiler. Hz. Zübeyr ve Hz. Talha, Hz. Aişe’ye masum olarak öldürülen Hz. Osman’ın kanını talep ettiklerini söylediler ve mazlum olarak öldürülenin hakkını aramak için onlarla beraber Basra’ya gelmesini istediler. Hz. Aişe ise onların teklifini

¹¹⁹⁴ Taberî, *Tarih*, c. 4, 444; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 67; Elçi Kubeysa, Hz. Ali’nin huzurunda, - “Burada Kays Aylân, Benî Abs ve Zübyânoğullarından kimse var mı?” diye sorduktan sonra “Evet” cevabını aldıktan sonra konuşmaya başladı aktarılır. Bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 130.

¹¹⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 7, 371.

¹¹⁹⁶ Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri* (İstanbul: Beyan Yay., 1996), 93.

¹¹⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 102.

kabul etti.¹¹⁹⁸ Mekke'deki yeni muhalif harekete Hz. Osman Dönemi valilerinden Basra valisi Abdullah b. Âmir¹¹⁹⁹ ile Yemen valisi Ya'la b. Ümeyye b. Münye de katıldı.¹²⁰⁰ Abdullah ve Ya'la, valilik yaptıkları şehirlerin gelirlerini muhalif harekete aktararak Hz. Aişe ile Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i Basra'ya gitmeye teşvik etmişlerdi.¹²⁰¹ Ayrıca bu gruba Mervân b. Hakem, Saîd b. el-As ile Sakîfli Muğire b. Şu'be ve kabilesi de katıldılar.¹²⁰²

Hz. Ali, 36/656 yılı rebûlâhir ayının sonlarına doğru, daha önce Şam'a gitmek üzere hazırlamış olduğu 900 kişilik ordusuyla birlikte Basra'ya yöneldi.¹²⁰³ Hz. Âişe ve beraberindekiler, Hz Ali'den önce Basra'ya ulaşıp şehri ele geçirdiler.¹²⁰⁴

Medine'den hareket eden Hz. Ali, Basra'ya yetişmeden şehrin Hz. Âişe tarafından ele geçirildiği haberini alınca ordusunu takviye etmek için Kûfe'ye yöneldi. Bu sebeple ilk başta üvey oğlu Muhammed b. Ebî Bekir ile Muhammed b. Cafer b. Ebî Tâlib'i Kûfe'ye gönderdi.¹²⁰⁵ Daha sonra Hz. Hasan ve Ammâr b. Yâsir Kûfe'ye kabileleri ikna için gittiler.¹²⁰⁶ Hz. Hasan'ın Kûfelilere yaptığı konuşmadan sonra Kûfe'de oturan Adnanî ve Kahtanî kabilelerden yaklaşık 10.000 kişi Hz. Ali'ye katıldı.¹²⁰⁷ Kûfe'den gelen kabilelerden Kays Aylân'dan Benî Abs ve Zübeyn kabilesi, başında Muhtâr es-Sekâfinin amcası Sad b. Mes'ûd bulunmaktaydı.¹²⁰⁸ Kûfeli kabileler Hz. Ali ile Zikâr bölgesinde bir araya geldiler.¹²⁰⁹ Basra'ya yaklaşınca Hz. Ali, ordusunu yedi gruba ayırarak başlarına bir komutan atadı.¹²¹⁰

Savaşın yaklaştığı bir zamanda Hz. Âişe'nin yanında yer alan Kays Aylân'dan Süleym kabilesi'nin başında Mücaşi b. Mesûd, Benî Âmir ve Gatafânoğulları başında Züfeyr b. Haris bulunuyordu.¹²¹¹

¹¹⁹⁸ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 207.

¹¹⁹⁹ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmir", *DİA*, c. 1, 184-185.

¹²⁰⁰ Hz. Osman dönemi Yemen valisi olup, görevinden azledilince altı yüz deve ile altı yüz bin dirhemle Hz. Aişe'ye destek olmuştur. İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 71.

¹²⁰¹ Taberî, *Tarih*, c. 4, 455; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 71-72.

¹²⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 102-103.

¹²⁰³ Taberî, *Tarih*, c. 4, 477; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *Kitâbu'l-Fütûh* (Beyrut: y.y., 1991), c. 1, 454.

¹²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 76.

¹²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 87.

¹²⁰⁶ Halife Hayyat, *Halife b. Hayyât Tarihi*, 230; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 107.

¹²⁰⁷ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 209.

¹²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 95; Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 210.

¹²⁰⁹ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 209.

¹²¹⁰ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 209.

¹²¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 104.

4.4.1.1. Cemel Savaşı'nda Kays Aylân Kabilesi

Taraflar karşı karşıya gelince Hz. Ali, Basra'da dökülen Müslüman kanını Cemel Ordusu ile konuşmak istedi ve “*Ne diye savaşıyorsunuz?*” diyerek elçiyle haber gönderdi.¹²¹² Cemel tarafı bu görüşmeyi kabul etmeyip ancak savaşın karar vereceğini belirtince, onları savaştan vazgeçirmek için elindeki mushafı göreceğ şekilde tutarak Kur'an'ın hakemliğine çağırarak bir genç gönderdi.¹²¹³ Ancak karşı taraf bu gencin mushaf tutan ellerini keserek acımasızca katletti.¹²¹⁴ Bunun üzerine Hz. Ali, ordusuna savaş için hazır olmasını emretti.¹²¹⁵ Mudar kabilesine mensup diğer taraftaki Mudarlılara karşı, Rebîa kabilesine mensup olanlar diğer taraftaki Rebîaoğullarına karşı ve Yemenliler de Yemenlilere karşı orduyu sistematize etti.¹²¹⁶ Savaşmamak için bir mazeretin kalmadığını bildirdi.¹²¹⁷ ve “*Şimdi vuruşma vakti!*” diyerek saldırı emrini verdi.¹²¹⁸

Savaş öğle vaktinden akşama kadar sürdü.¹²¹⁹ Her iki taraftan birçok asker öldü.¹²²⁰ Ölenler arasında ahabtan Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvâm da bulunmaktaydı.¹²²¹ Hz. Aişe ise devenin hevdecinde savaşı yönetiyordu. Devenin etrafında çok az bir taraftar grubu vardı. O anda devenin yularını tutan en son kişi Kayslı Züfer b. el-Haris'ti. Hz. Ali tarafından gelen ani bir saldırıyla devenin ayakları kesildi ve deve öldürüldü. Esir alınan Hz. Aişe, Muhammed b. Ebî Bekr'in gözetiminde Basra'ya ulaştırıldı.¹²²²

Netice olarak bu savaşın kazananı ne Hz. Ali ne de Hz. Âişe olmuştur. Bu savaşın asıl galibi Muâviye b. Ebî Süfyân -Emeviler- olmuştur.¹²²³ Savaşın merkezi konumunda olan Basra halkı ile Hz. Ali arasında tamiri mümkün olmayan bir kırgınlık ortaya çıkmıştır.¹²²⁴ Daha da önemlisi iki Müslüman ordunun ilk kez karşı karşıya gelip ve savaşmış olmaları, ardı arkası kesilmeyecek siyasî kargaşaların ve çatışmaların ilk

¹²¹² Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 210-211; Yakubî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, 80.

¹²¹³ Taberî, *Tarih*, c. 4, 511-512.

¹²¹⁴ Yakubî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, 80-81.

¹²¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 105.

¹²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 105.

¹²¹⁷ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 211.

¹²¹⁸ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, c. 3, 37.

¹²¹⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, c. 3, 38; Savaşın 7 gün sürdüğü belirtilmektedir. Bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 121.

¹²²⁰ Her iki tarafta ölenlerin sayısının 10 bin kadar çıkarılmaktadır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 117.

¹²²¹ Halife b. Hayyat, *Halife b. Hayyat Tarihi*, 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 103-107.

¹²²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 114-116.

¹²²³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 96.

¹²²⁴ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 315

örneği ve başlangıcı olmuştur.¹²²⁵ Bununla birlikte aynı kabilenin fetihlerle birlikte farklı bölgelere yerleşmiş -Kûfe ve Basra'daki Kays Aylân - olan kolları, kılıçlarına kendi kabilelerinin kanlarını bulaştırmış oldu. Böylece kardeş kabilelerin siyasi nedenlerle birbirlerini öldürmeleri psikolojik açıdan yıpratıcı bir etki yarattı. Ayrıca İslâm'dan önceki kabile ittifaklarını ve savaşlarını hatırlatan bir görüntü ortaya çıktı.

4.4.2. Sıffîn Savaşı'nda Kays Aylân Kabilesi

Hz. Ali ile Muâviye arasındaki ihtilafın zirveye çıktığı olay, Sıffîn Savaşı'dır. Sıffîn savaşı, hilafetin bütünlüğünü sağlamak için gayret sarfeden Hz. Ali ile biatten geri duran Muâviye arasındaki iktidar mücadelesine nihai noktaya götüren ilk sıcak karşılaşmadır.

Daha önceden bahsettiğimiz gibi Muâviye b. Ebî Süfyan, Hz. Ali'ye biatın ancak Hz. Osman'ın katilleri cezalandırılması şartına bağlamış olsa da onun asıl amacı bu konuyu kullanarak hilafeti ele geçirmektir.¹²²⁶ Hicretin otuz yedinci yılı safer ayının yedinci gününde meydana gelen Sıffîn Savaşı'na Hz. Ali'nin doksan bin, Muâviye'nin ise yetmiş bin kişilik bir ordu ile katıldığı belirtilmektedir.¹²²⁷ Hz. Ali, ordu komutanlarını Hâşimîler, Ensar ve Kûfe Yemenlilerinden tayin etmiştir.¹²²⁸ Halife, atlı birliklerin başına Yemen asıllı sahâbî Ammar b. Yasir'i, piyadelerin başına Huzaahlılardan Abdullah b. Budeyl b. Verkâ'yı tayin etti. Ordunun sağ kanadında el-Eş'as b. Kays, sol kanadında Hz. Ali'nin amcasının oğlu Abdullah b. Abbas görev almıştı. Sağ kanat piyade kuvvetlerine Süleyman b. Surad el-Huza'î, sol kanat piyade kuvvetlerinde el-Hârîs b. Mürre el-Abdî komutan olarak görevlendirilmişti. Sancakta ise Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas ez-Zührî'de bulunuyordu.¹²²⁹ Merkezde Basra ve Kûfe Mudar'ı, sağ kanatta Yemenliler, sol kanatta Rebâhalılar yer almıştı.¹²³⁰ Kûfe'deki Kays Aylân kabilesine Abdullah b. Tufeyl el-Kinânî, Basra'daki Kays Aylân kabilesine Kabîsa b. Şeddâd el-Hilâlî'yi komutan tayin etmişti.¹²³¹

¹²²⁵ Akbulut, *İktidar Kavgası*, 198.

¹²²⁶ İbrahim Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri (İslâm öncesinden Abbasiler kadar)* (Ankara: TDV Yay., 2015), 265-279.

¹²²⁷ Halife b. Hayyât, *Halife b. Hayyât Tarihi*, 238, 240.

¹²²⁸ Ebü'l-Fadl Nasr b. Müzahim b. Seyyar el-Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, çev: Cemallettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 178, 193-194.

¹²²⁹ Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 178.

¹²³⁰ Halife b. Hayyât, *Halife b. Hayyât Tarihi*, 242.

¹²³¹ Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 178-179.

Hız. Ali'nin askerlerinin bir kısmı Medine'den Irak'a onunla beraber gelenlerden oluşuyordu. Ordunun büyük bir bölümü ise yukarıda görüldüğü gibi Basra ve Kûfe'ye yerleşmiş farklı kabilelerden meydana gelmişti.¹²³²

Muâviye b. Ebî Süfyan, Sıffın Savaşı için Hız. Ömer'in uygulamasına benzer bir yöntemi tercih ederek komutanlarını Ümeyyeoğulları'ndan yana kullanmamaya dikkat etmiştir.¹²³³ O, tıpkı Hız. Ömer gibi komutanları seçerken kendi akraba veya yakınlarından değil alana hâkim, deneyimli, askerinin saygınlığını kazanmış kişileri ordusuna komutan olarak almıştır. Muâviye, Hız Osman'ın ölümünden sonra Ümeyyeoğulları ile yan yana gelmemeye dikkat etmiş, kendisini geri planda tutmaya gayret göstermiştir. Kritik mevkilere Kureyşli komutanları yerleştirmek suretiyle kuzey Arablar (Adnanîler) ve güney Arablar (Kahtanîler) da dâhil her kesimi mücadeleye ortak etmiştir.¹²³⁴ Öncü kuvvetlerin başına Kayslı Ebû'l-Aver es-Sülemî'yi, piyadelerin başında Kayslı Müslim b. Ukbe el-Mürri'yi komutan olarak atadı.¹²³⁵

Muâviye, Kays'a mensup kabilelerden Kınnesrinlilere Züfer b. Hâris el-Kilâbî, Humusluların piyade kuvvetlerine Tarîf b. el-Hashas el-Hilâlî; Dımaşk'ın Kays kabilesi piyadelerine Hümmam b. Kabîsa'yı, Humus bölgesindeki Kays ve İyâd kabilelerine Bilâl b. Ebî Hübeyre el-Ezdi ile Hâtim b. el-Mutemir el-Bâhilî'yi, komutan olarak görevlendirmiştir.¹²³⁶ Böylece Muâviye, Suriye ve çevresinde yaşayan Kayslı tüm kabilelerin kendi tarafında savaşa katılmasını sağlamış ve önemli mevkilerde Kayslı komutanları tercih etmiştir.

İki taraf Sıffın'da karşı karşıya gelmeden önce bir süre görüşmeler yapılmış, görüşmeler kesildikçe savaş pozisyonuna geçilmiş, âlim ve sahâbîden bazı kimseler araya girerek savaşa engel olmaya çalışmışlardır. Savaş öncesinde Hız. Ali ile Muâviye huzuruna çıkanlardan biri de sahâbî Ebû'd-Derda ve Kayslı Ebû Ümâme el-Bâhilî'dir.¹²³⁷ Âlim ve sahâbîlerin iyi niyet elçisi olarak iki tarafa gidip gelmeleri onların kararlarını değiştirmemişti.

Görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca Hız. Ali, Şamlıların üzerine yürümeye karar vermişti. Hız. Ali, Cemel Savaşı'nda uyguladığı ordu düzenini Sıffın Savaşı'nda da uyguladı. Kuzeylileri Kuzeylilerle, Güneylileri Güneylilerle savaştacak şekilde

¹²³² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 150; Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 111.

¹²³³ Apak, *Asabiyet*, 196.

¹²³⁴ Apak, *Asabiyet*, 203.

¹²³⁵ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 238; Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 179; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 150.

¹²³⁶ Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 179.

¹²³⁷ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 235-236.

askerlerini düzenledi.¹²³⁸ Hz. Ali ordusunu bu şekilde yerleştirerek kabileler arası bir çatışmanın ortaya çıkmasını engellemeyi hedeflemişti. İlk bakışta asabiyet düşüncesine aykırı gibi görünen bu uygulama, esasında yine asabiyet ruhunun farklı bir yansımasından başka bir şey değildi.¹²³⁹

Savaş öncesinde Arap örfü gereği iki tarafın komutan ve savaşçıları arasında teke tek mübarezeler yapıldı.¹²⁴⁰ Mübareze ve küçük birlikler arasında yapılan çatışmalar savaşın seyrini değiştirmemişti. Hz. Ali, savaşın bu şekilde devam edemeyeceğinin anlayınca nihai savaşa geçildi. Iraklıların saldırılarını iyice artırması üzerine iki ordu arasında çok şiddetli bir savaş başlamış oldu. Iraklılar, Şamlıları buldukları hattın gerisine çekilmeye zorladılar ve nihayet Muâviye'nin karargâhına kadar ulaştılar.¹²⁴¹ Diğer cephede ise el-Eşter komutasındaki Irak ordusu Şamlılar karşısında zafere çok yakın bir anda Amr b. As'ın aklına "*Mızrakların ucuna mushafları takalım ve Ali ordusunu Kur'an hakemliğine çağıralım!*" önerisi geldi. Amr bu olayla Hz. Ali'nin ordusunun dağılacığından emindi. Bu taktiği hemen uygulamaya koyuldu. Kayslı Ebü'l-Aver es-Sülemî'nin öncü birlikleri mızraklarının ucunda mushaflarla Iraklılar karşısına çıktı ve Ebü'l-Aver, onlara şöyle seslendi: "*Ey Iraklılar! İşte bu bizimle sizin aranızda hakem olarak Allah'ın kitabı.*" Iraklılar bunu işitince, Kuddûs b. Hâni: "*Ey Iraklılar! Mızrakların ucuna mushafların takılmış hâlde görmeniz sizi yatıştırmazın, çünkü bu bir hile ve tuzaktır.*"¹²⁴² diyerek Muâviye'nin hilesine aldanmamaları istedi. Ne var ki bu çağrı Irak ordusunu etkilemişti ve Hz. Ali'nin ordusunda karışıklık meydana getirdi. Hz. Ali, savaşın devamındaki ısrarı ve teşvikine rağmen Iraklıları ikna edemedi ve savaşı sona erdirip hakem olayına razı oldu.¹²⁴³

Hz. Ali hilâfeti döneminde kabileler arası çekişmelerle ve asabiyet mücadelelerinin problemleriyle uğraşıp durmuştur. Bu problemler onun hem enerjisini hem de devleti yönetme motivasyonunu zayıflatmıştır. Hz. Ali bu sorunlarla mücadele ederken rakibi Muâviye bu çekişme ve çatışmaları kendi lehine kullanmayı başarmıştır. Merkeze Kureyş'i alarak diğer kabilelerin gönlünü kazanmayı başarmış, asabiyeti kendi siyasetinde pozitif yöne yönlendirmiştir. Kuzeyli ve güneyli birçok kabileyi ve bizim çalışmamızın konusu olan Kays Aylân kabilesinden de birçok insanı yanına çekerek

¹²³⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 152.

¹²³⁹ Apak, *Asabiyet*, 200.

¹²⁴⁰ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 239-245.

¹²⁴¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 154.

¹²⁴² Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 255; Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 408.

¹²⁴³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 168; Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 415; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, 174.

yönetimini genişletmiş, Hz. Osman'ın ölümünü de kullanarak yaptığı bu başkaldırışı meşrulaştırmayı başarmıştır. O, yandaşlarının gözünde hâlihazırdaki halifeye isyan eden biri değil tam aksine öldürülen halifenin katillerinin peşinde olan hilm sahibi biriydi. Muâviye'nin siyasi ve askeri dehası onun hedeflerine ulaşmasını sağlamıştır.

SONUÇ

İslâm'dan önce Arap toplumu kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Kabile, aynı atadan geldikleri kabul edilen ve aralarında nesep bağı olan insan topluluklarının ortak adıdır. Arabistan bozkırlarında bir erkek, bir kadın ve birkaç çocuktan oluşan basit bir aile hayatı devam ettirmenin imkânı olmadığı için, insanlar ancak kan bağına dayalı kabile ve aşiretler şeklinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Araplar genel olarak kendi kavimlerini, el-Arabu'l-Bâide ve el-Arabu'l-Bâkiye olarak taksim eder ki, birinci grup soyu tükenmiş Âd, Semûd, Tasm, Cedîs gibi toplulukları, ikincisi ise soyları devam eden Arapları ifade eder. Soyu devam Araplar ise yaygın tasnife göre, Âribe ve Müsta'ribe olmak üzere iki gruba ayrılır. Âribe sözcüğü gerçekte anavatanı Yemen olup sonradan Arap Yarımadası'na dağılmış Araplar için kullanılan bir tanım kelimesidir. Bu Araplara Kahtânîler de denir. Müsta'ribe kelimesi ise gerçekte Arap olmayıp sonradan Araplaşmış topluluklar için kullanılan bir sözcüktür. Bu Araplara Adnânîler de denilmiştir.

Çalışmamızın konusu olan Kays Aylân kabilesi Adnânî kökenli bir kabiledir. Ayrıca bu kabile Adnânîler'in iki büyük kolundan biri olan ve Kureyş'in de yer aldığı Mudarî kabile topluluğun içinde bulunur. Kalabalık yapısıyla da bilinen Kays Aylân, Arap kabileleri arasında Câhiliye ve İslâm döneminde saygın bir konuma sahiptir.

Kabilenin atası Kays Aylân b. Mudar'dır. Kays Aylân'ın soyu üç oğlu Amr, Sa'd ve Hasafe ile devam etmiştir. Amr'ın soyundan Fehm ve Advân; Sa'd'ın soyundan Gatafân, Gâni, Bâhile, Eşcâ, Abs, Zübyân ve Fezâre; Hasafe b. Kays Aylân'ın soyundan İkrime, Mâzin, Hevâzin, Süleym, Sakîf, Sa'saa, Âmir b. Sa'saa, Rabîa b. Âmir b. Sa'saa, Kîlab b. Rabîa, Ka'b b. Rebîa, Ca'de b. Ka'b, Kuşeyr b. Kâ'b ve Ukayl b. Kâ'b, gelmiştir.

Kays Aylân'ın yerleştiği coğrafya geniş bozkırlar ve çöllerden oluşmaktaydı. Kabilenin ilk olarak ortaya çıktığı yer, Arabistan'ın Kızıldeniz'e paralel uzanan Tihâme bölgesidir. Kabile bu bölgeden Necid, Hicaz ve Yemâme'ye –kuzeyde Hîre Lahmî Krallığı'nın hâkim olduğu Irak ile güneyde Yemen'e arasındaki bölgede- doğru uzanan topraklara yayılmış ve buraları kendine yurt edinmiştir.

Kabilenin sosyal yapısı, kabilecilik anlayışı üzerine kurulmuştur. Zorlu çöl şartlarında yaşayan bedevî kabile üyeleri arasında güçlü bir dayanışma duygusu hâkim

olmuştur. Ataerkil bir aile yapısına sahip olan kabiledede anaerkil bir yapının varlığına işaret eden emârelere de rastlanılmıştır. Bazı kolların ise yerleşik bir hayatı tercih ettiği görülmektedir.

Arap toplumunda kültürel hayat sözlü kültüre dayanmaktaydı. Özellikle şiir ve hitabet kabileler arasında yaygındı. Kays Aylân kabilesi de şiir ve hitabet alanında diğer kabileler arasında özel bir yere sahiptir. Zü'l-İsba, Teebbeta Şerran, Nâbiga ez-Zübyânî, Antere b. Şeddâd, Ümeyye b. Ebü's-Salt, Cahiliye döneminin; Nâbiga el-Ca'dî, Lebîd b. Rebîa, Râlibil en-Nümeyrî, Hansâ ve Hutay'e, İslam döneminin önemli şairlerindendir. Aynı şekilde Kays Aylân kabilesi, Arap kabileleri arasında hitabet sanatındaki maharetiyle de bilinmektedir. Âmir b. ez-Zarib, Ebû Seyyâre el-Advânî, Kays b. Zuheyr el-Absî, Kays b. Hârice b. Sinân, Mugîre b. Şu'be ve Utbe b. Gazvân, Araplar arasında hitabetiyle bilinen saygın isimlerdendir. Yaşadığı Necid Bölgesi'nin en fasih diline sahip olan kabilelerden biri olan Kays Aylân'ın kendine ait lehçesi bulunmaktaydı. Hz. Muhammed'in sütannesesi Halime de Kays Aylân'ın bir kolu olan Sa'd b. Bekr kabilesine mensuptu. Hz. Muhammed'in fasih dile sahip olmasında Kays kabilesini önemli bir etkisi vardır.

Câhiliye döneminde Araplar'ın inancı olan putperestlik inancı Kays Aylân kabilesinin de ana inancını oluşturmuştur. Putperest bir kabile olan Kaysîlerin, Lât, Uzzâ, Zülhalesa, Ukaysır gibi birçok taptığı ve kutsadığı putları bulunmaktadır. Putperestlik anlayışı, kabilenin sosyal yaşamında da etkili olmuştur. Kabile üyeleri doğan çocuklarına Zeyd el-Lât, Teym el-Lât ve Abduluzza gibi bilinen put isimlerini koymuşlardır. Bazı Kays kabilesinin birden fazla puta tapıldığı, başta Lât, Zülhalesa ve Ukaysır gibi yapıların Kâbe'ye benzetilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Putperestliğin merkezi haline gelen Câhiliye dönemi Mekke'sinde, Kâbe ile ilgili ifâza görevini yerine getiren Kays Aylân'ın Advân kolu bununla diğer Arap kabilelerine karşı övünmüşlerdir.

Kabilenin İslâmiyet'le ilk tanışmaları, Mekke döneminde Amr b. Abese, Utbe b. Gazvân, Mersed b. Ebî Mersed gibi birkaç isimle sınırlı olmuştur. Hicretin ikinci yılı ile dokuzuncu yılları arasındaki yedi yıllık süreçte Müslümanlarla Kays Aylân'a mensup kabileler arasında birçok çatışma gerçekleşmiş, Kays'a mensup kabilelerinden bazıları Mekke'nin fethinden önce İslam'a girmiş diğerleri ise Heyetler Yılında Medine'ye gelerek Müslüman olmuşlardır.

Geniş bir coğrafyada yaşamış olan kabile, yaşadığı bu coğrafyanın etkisiyle oldukça farklı kabile veya devletlerle siyasî ve ticarî ilişkiler kurmuştur. Kays

kabilesinin ilişki kurduğu kabileler arasında, aralarında akrabalık bağının bulunduğu Mekke'nin hâkim kabilesi konumunda olan Kureyş kabilesi önemli yer tutmuştur. Kureyş'in öncülüğünde gerçekleştirilen İlf Antlaşması'nda başta Sakîf olmak üzere Âmir b. Sa'saa, Süleym, Gatafân gibi kabileler önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Kureyş ile ilişkilerini güçlendirme amacıyla Kays'ı oluşturan kabileler ve Kureyş arasında ittifak antlaşması yapılmıştır. Yaşadığı coğrafyada Esed ve Eslem gibi kabilelerle iyi ilişkiler kuran bu kabile, aynı coğrafyayı paylaştığı Mudar kabilelerinden olan Kinâne kabilesiyle çekişme ve mücadele halinde olmuştur. Câhiliye döneminde Kaysîler, Temîm ve Kinâne kabileleriyle çok sayıda savaş yapmıştır.

Bedevî bir kabile olan Kays Aylân, bedevî kültürüne uygun olarak çöl hayatını ve göçebe yaşamı seçmiş, buna paralel olarak ekonomik faaliyetlerinin temelini hayvancılık oluşturmuştur. Kabilenin yerleşik hayatı seçmiş olan tek kolu Sakîfliler ise, verimli topraklardan elde ettiği ürünlerini panayırarda ve önemli ticaret şehirlerinde pazarlayarak yaşadıkları şehir olan Tâif'in zenginleşmesinde etkili olmuşlardır. Kayslılar, Arap Yarımadası'nda kurulan alıcılar ile satıcıların buluştuğu panayırarda ürünleri satarak geçimlerinin bir kısmını sağlamışlardır.

İslâmiyet, diğer Arap kabilelerinde olduğu gibi Kays Aylân'ın siyasî, ekonomik ve sosyal yapısında da köklü bir değişim gerçekleştirmiştir. Sosyal hayatında bedevî yaşamını tercih etmiş olan Kayslılar, artık yavaş yavaş yerleşik düzene geçmeye başlamışlardı. Câhiliye toplumunu şekillendiren ve kan bağına esas alan kabilecilik yerine din kardeşliği sosyal yaşamda ön plana çıkarılmıştır. İslâmiyet, kabilenin ekonomik gelirleri arasında olan yağma ve baskınları yasaklamış, kabileye belli şartlarda her yıl ödemesi gereken zekât sorumluluğu getirmiştir. Hz. Peygamber, kabile içinden birçok ismi, Kays'a mensup kabilelerin zekâtını toplaması için zekât memuru olarak görevlendirmiştir.

Hız. Peygamber'in vefatıyla İslam'ı içselleştiremeyen bazı Kayslılar, Hız. Ebû Bekir'in halifeliğinin ilk yıllarında isyan etmişlerdir. Yalancı Peygamber Tuleyha'nın etrafında Gatafân kabileleri toplanırken, Fucea es- Sülemi ve Ümmü Ziml Selma gibi Kayslı bazı şahsiyetler irtidat edip isyan etmişlerdir. Halife Ebû Bekir'in kararlı tutumu ile isyanlar kısa bir sürede bastırılmış, isyan eden Kayslı kabilelerin hepsinin yeniden Medine yönetimine bağlanması sağlamıştır. İsyancıları bastırıp düzeni sağlayan Halife Ebû Bekir, sonra yönünü kuzeye çevirmiştir; kuzeyde kendisinden çok daha güçlü olan Bizans ve Sasani İmparatorluklarına düzenlediği seferlerde isyana etmemiş Kayslı

kabilelerden yararlanmış, onları cihada yönlendirirken geliştirmekte olan İslam Devletinin büyümesinde kabileyi kullanmıştır.

Hz. Ömer döneminde Sasani Devleti ile yapılan Köprü, Kadisiye ve Nihavend savaşlarında yer alan Kayslılar; Musul, Azerbaycan gibi bölgeler Kayslı komutanların yönetiminde fethedilmiştir. Bu fetihler sırasında Halife Ömer, Utbe b. Gazvân'a Basra şehrinin kurulması görevini vermiş ve fetihlerde yer alan kabileler zamanla yeni yerleşim bölgelerine doğru göç etmişlerdir. Hz. Osman Dönemi'nde Horasan'daki fetihlerde büyük bir yararlılık gösteren Kays kabilesi, fethettikleri yeni yerleşim alanlarına doğru göç etmiştir. Arap Yarımadası'ndan çıkan kabile bir tarafta Horasan'a diğer taraftan Hazar Denizi'ne ve Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra halife seçilen Hz. Ali, yönetim dönemini siyasi otorite sağlama mücadeleleriyle geçirmiştir. Halife Ali, ilk önce Cemel Ashâbı ile ardından Osman'ın kanından iktidarı ele geçirmeye çalışan Muâviye ile mücadele etmiştir. Halife Ali, bu iki muhalif gruba karşı önceki halifeler tarafından dışlanan Hâşimî-Ensar ve Yemenliler'e yönetimde söz vererek onları yanına çekmeyi başarmıştır ancak Kays Aylân'a mensup kabileler Hz. Ali yönetiminde çok fazla yer bulamamıştır. Cemel ve Sıffin'de gerçekleşen savaşlarda Kûfe ve Basra'da yerleşen Kayslı kabileler konjüktürel sebeplerden dolayı her iki tarafta savaşmış ve kılıçlarına kendi kardeşlerinin kanı bulaşmıştır. Hz. Peygamber'in başlattığı "ümme olma" bilinci Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de devam ettirilmişse de sonraki halifeler döneminde -tıpkı Cahiliye Dönemi'nde olduğu gibi- yeniden beliren kabilecilik ruhu ve asabiyet anlayışı, İslam toplumunun sosyolojik olarak geriye ket vurmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Afife, Abdurrahman. *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*. Beyrut: Darü'l-Endelüs, 1984.
- Ağırakça, Ahmet. *Hz. Ömer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Akgündüz, Ahmet. "Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 171-173. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Algül, Hüseyin. "Haram Aylar". *DİA*. 16: 105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Algül, Hüseyin. "Ficâr". *DİA*. 13: 52. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. "Gatafân". *DİA*. 13: 399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. "Gâbe Gazvesi". *DİA*. 13: 267-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. "Ensar". *DİA*. 11: 251-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Altundağ, Mustafa. "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 20 (2001): 23-48.
- Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetle İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâleddin Mahmûd Şükrî b. Abdullah b. Mahmûd, *Bülûgu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî, Beyrut, t.y.
- Apak, Adem. *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Apak, Adem. *Kabile*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Apak, Adem. *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

- Apak, Adem. *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Arı, M. Salih. Hz. *Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Athamına, Khalil. "Emevi Hilafeti Döneminde Arap İskânı". çev: Saim Yılmaz, *SÜİFD*, say. 2 (2000): 203-216.
- Avcı, Casim. *İslam Bizans İlişkileri*. İstanbul: Kurtiş Matbaacılık, 2003.
- Avcı, Casim. "Kinâne". *DİA*. 26: 31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Aycan, İrfan. "Sa'd b. Bekir". *DİA*. 35: 372. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Aydın, M. Akif. "Anayasa". *DİA*. 3: 153-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Azimli, Mehmet. Hz. *Safvan b. Muattal*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak 1: Hz. Ebû Bekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hz. Ali*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Azimli, Mehmet. "Süleym". *DİA*. 38: 55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Azizova, Elnure. "Tihâme". *DİA*. 41: 153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Azizova, Elnure. "Ukâz". *DİA*. 42: 61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Azizova, Elnure. "Zübyân". *DİA*. 44: 527. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Azizova, Elnure. "Ukayl". *DİA*. 42: 57-59. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bakır, Abdulhalik. "Basra". *DİA*. 5: 112-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Balcı, İsrail. Hz. *Ömer Döneminde Diplomasi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

- Balcı, İsrâfîl. “Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, say. 4 (2006): 25.
- Bayırkan, Nihat. “Cahiliye Döneminden Raşid Halifeler Dönemi Sonuna Kadar Müzeyne Kabilesi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Mealimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'an*. thk. Abdurrezak Mehdi, Beyrut: y.y., 1999.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed. *Câhiliye Arapları*. çev: Levent Öztürk, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Bekrî. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. thk. Adriyan Fan Liyofun Anzer Firi. Dârü'l-Arabiyyetü'l-Küttâb, y.y., 1992.
- Belâzürî, Ahmet b. Yahyâ el-Belâzuri. *Fütûhu'l-Büldân*. trc. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Belâzürî. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar-Riyâd Zirikli, Beyrut, 1996.
- Belâzürî. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar-Riyâd Zirikli, çev: Hikmet Akdemir, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018.
- Berru, Tevfik. *Tarihu'l-Arab el-Kadim*. Dımeşk: y.y., 1988.
- Bilge, Mustafa L. “Yemâme”. *DİA*. 43: 399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bilgin, Mustafa. “Amr b. Utbe”. *DİA*. 3: 94. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bozkurt, Nebi. “Deri”. *DİA*. 9: 174-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Buhârî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*. çev: Abdullah Feyzi Kocaer, İstanbul: Hüner Yay., 2003.
- C. Levi Della Vida. “Mâzin”. *İA*. 7: 427-428. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978-1988.
- C. Levi Della Vida. “Kuşeyr”. *İA*. 6: 1034-1035. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1984.

- C. Levi Della Vida. "Nümeyr". *İA*. 9: 373-374. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Cabiri, Muhammed Âbid. *Arap Siyasal Akli*. çev: Vecdi Akyüz, İstanbul: Mana Yayınları, 2018.
- Caetani, Leone. *İslâm Tarihi*. çev: Hüseyin Cahid, İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1975.
- Câhiz. *Kitâbü'l-Heyevân*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun, y.y.: 1965.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*. Beyrut: Dârü'l-İlmiyye, 1969.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*. trc. Dursun Hazer-Fethullah Zengin, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Ceviz, Nurettin, Demirayak Kenan, Yanık Nevzat H. *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikalar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Çağatay, Neşet. *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: AÜİFY, 1957.
- Çağrııcı, Mustafa. "Medih". *DİA*. 28: 304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Çakın, Kamil. "Enes b. Ebû Mersed". *DİA*. 11: 233. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Clement, Huart. *Arab ve İslâm Edebiyatı*. çev: Cemal Sezgin, TİSA Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Çetin, Nihat M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Çetin, Nihat M. "Arap Dili". *DİA*. 3: 282-283. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çiçek, M. Halil. "Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi". *BÜİFD*, say. 1 (2013): 1-18.
- Çil, Halit. "Hz. Ömer'in Askeri Şehirleri". *Dinî Araştırmalar*, say. 35 (2009): 87-106.

- Dayf, Ahmet Şevkî Abdüsselâm. *el-Asrû'l-Câhili*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1965.
- De Goeje, M. J. “Arabistan”. *İA*. 1: 474-479. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Dellû, Burhâneddin. *Cezîretü'l-Arab kable'l-İslam*. Beyrut: Darü'l-Fârâbî, 2004.
- Demir, İsmail. “Câhiliyet ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler”. *AÜİFD*, say. 18 (2002): 202-216.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebîyat Tarihi-1*. Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014.
- Demirayak, Kenan. “Tufeyl el-Ganevî. *DİA*. 41: 324. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Demircan, Adnan. *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muâviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Demircan, Adnan. *Cahiliye Arapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demirci, Mustafa. *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*. İstanbul: Kitapevi, 2003.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, Ahbâru't-Tivâl. çev: Zekeriya Akman-Hüseyin S. Aytemür, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017.
- Durmuş, İsmail. “Hamase”. *DİA*. 15: 437-440. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ebû Dâvud. *Sünen*. Tıb 12.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Endelüsi. *el-Bahrü'l-muhît*. Beyrut: Darü'l-fikr, 1983.
- Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitabu'n-Neseb*. thk. Meryem Muhammed, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989.
- Efendioğlu, Mehmet. “Vehb b. el-Hayr”. *DİA*. 42: 607. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Efendioğlu, Mehmet. “Ümmü Ri'le”. *DİA*. 42: 328. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Elmalı, Hüseyin. “Hitâbet”. *DİA*. 18: 158-160. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Emin, Ahmed. *Fecrû'l-İslâm*. çev: Ahmet Serdaroğlu, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Ergin, Ali Şakir. “Mutelemmis”. *DİA*. 32: 190-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Esad, Mahmud. *İslam Tarihi*. nşr: A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul 1983.
- Ergin, Ali Şakir. “Hansâ”. *DİA*. 16: 46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Erul, Bünyamin. “Semüre b. Cündeb”. *DİA*. 36: 501. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erul, Bünyamin. “Uyeyne b. Hısn”. *DİA*. 42: 240-242. İstanbul: TDV, 2012.
- Ezrakî, Ebû'l-Velid b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbaru Mekke*. çev: Yunus Vehbi Yavuz, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ'ı Râşidîn Devri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.
- Fayda, Mustafa. “Benî Abs”. *DİA*. 1: 312. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. “Âmir b. Sa'saa”. *DİA*. 3: 66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. “Senetü'l-Vüfûd”. *DİA*. 36: 520-521. İstanbul: TDV, 2009.
- Fayda, Mustafa. “Bedevî”. *DİA*. 5: 311-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fischer, A. “Kays-Aylân”. *İA*. 6: 477-482. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1984.
- Furat, Ahmet Suphi. *Arap Edebîyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniv. Yay., 1996.
- Grohmann, A. “Sirhan”. *İA*. 10: 707-708. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Grohmann, A. “Tihâma”. *İA*. 12: 280-281. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

- Halife b. Hayyat. *Tarihu Halife b. Hayyât*. çev: Abdulhalik Bakır, Ankara: Bizim Büro, 2001.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yay., 2015.
- Hamîdullah, Muhammed. “İlâf”. *DİA*. 22: 63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Hamîdullah, Muhammed. *Vesâiku's-Siyâsiyye*. çev: Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.
- Hazer, Dursun. “Hz. Muhammed’in Şairi Hassân b. Sabit’in Şiirlerinde Övülen ve Yerilen Değerler”. *İslâmî İlimler Dergisi*, say.1 (2006): 85-116.
- Hitti, Philip K. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. çev: Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Huart, “Darabgird”. *İA*. 3: 532. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1980.
- İbn Abdірabbih, Ebû Ömer Şihâbüddin Ahmet b. Muhammed b. Abdірabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdu'l-Ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kamîhe, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî. *Kitâbu l-Fütûh*. Beyrut, 1991.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım. *Tarihu Medîneti Dimaşk*. thk. Ömer b. Garame el-Amrî, Beyrut: y.y., 1995.
- İbn Cinni, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî. *el-Muhteseb Fî Tebyini Vücûhi Şevvâzzi'l-Kırâât ve'l-İdâhi anha*. nşr: Ali Necdî Nâsif, Kahire: y.y., 1994.
- İbnü'd-Deyba', Ebû Muhammed Vecîhüddîn Abdurrahmân b. Ali eş-Şeybânî eş-Şâfî ez-Zebîdî el-Abderî. *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebîyyi'l-Muhtâr ve 'alâ âlihi'l-Mustafîne'l-Ahyâr*. thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, Mekke 1993.

- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî. *el-İştikâk*. thk. Abdullah Muhammed Harun, Beyrut, 1991.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye el-Bağdâdî el-Hâşimî, *el-Muhabber*. çev: Adem Apak-İsmail Güler, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Habîb. *el-Münemmak fî Abbâri Kureyş*. thk. Hurşîd Ahmed Fârik, Haydarabad 1985.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmet b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Kahire, 2008.
- İbn Havkal, Ebû'l Kasım Muhammed b. Ali en-Nasîbî. *Sûrat el-Arz*. çev: Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Dârü'l-Kitap el-İlmiyye, 1971.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. trc. Hasan Ege, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullâh b. Hurdâzbih el-Bağdadî el-Fârisî. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. çev: Murat Ağarı, İstanbul 2008.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr, trc. Ali Bakkal, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- İbn Kesîr, İmadu'd-din Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev: Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. İstanbul, 1984.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-Siyâse*. çev: Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Kuteybe. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe, Kahire, 2.bs., 1981.

- İbn Kuteybe. *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982.
- İbn Manzur. Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Alî b. Ahmet el-Ensârî er-Rüfeyhî. *Lisânü'l-Arabu'l-Muhit*. Beyrut: Dâru Sâdır, t. y.
- İbn Reşîk, Ebü Ali el-Hasan b. Reşîk el- Kayravânî. *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Adâbihi*. thk. Muhammed Kerzân, Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1988.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. çev: Komisyon, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbnu'l-Hâik, Ebü Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Yakûb b. Yûsuf Dâvûd el-Hemedânî. *Sıfetu Cezîreti'l-Arab*. Lîden: Matbaatu Berîl, 1884.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî. *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa*. thk. Muhammed Zührî en-Neccârî, Riyad, t.y.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil Fi't-Târîh*. trc. Ahmet Ağırakça, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- İbnü'l-Esîr. *Üsdü'l-Gabe fî Marifeti's-Sahâbe*. Beyrut: Daribnhazm, 2012.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib. *Cemheretü'n-Neseb*. thk. Nâcî Hasan, Beyrut, 1986.
- İbnü'l-Kelbî. *Nesebü Mead ve'l-Yemeni'l-Kebîr*. thk. Nâcî Hasan, Beyrut: Mektebetü'n-Nehda el-Arabiyye, 1. bs. 1988.
- İbnü'l-Kelbî. *Kitâbü'l-Esnâm*. trc. Beyza Düşüngen Bilgin, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbnu'l-Mücvir, Cemâlüddin Ebi'l-Fehh Yûsuf b. Yâkub b. Muhammed. *Sıfetu Bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve Ba'zi'l-Hicaz*. Lîden: Matbaatu Berîl, 1951.

İbnü't-Tıktaka. *el-Fahrî*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.

İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Eğânî*. Beyrut, 2008.

İsfahânî, Hasan b. Abdullah, *Bilâdü'l-Arab*. thk. Hamed el-Câsir, Riyad, 1968.

İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti (The Cambridge History of İslam). haz. Komisyon, çev: Komisyon, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1988.

İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *Mesâlikü'l-Memâlik*. çev: Murat Ağari, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015.

Kaegi, Walter. *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*. çev: Mehmet Özay, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü Kabâ'ili'l-Arab el-Kadîmeve'l-Hadîse*. Beyrut: Al-Resalah, 1997.

Kapar, M. Ali. "Ehabiş", *DİA*. 10: 496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kapar, M. Ali. "Fezâre", *DİA*. 12: 538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kapar, M. Ali. "Eyyâmu'l-Arab". *DİA*. 12: 14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye ve'l-Âmâlat ve's-Sinâat ve'l-Metâcir ve'l-Hâleti'l-ilmîyyeti Kânet alâ Ahdi Te'sîsi'l-Medenîyyeti'l-İslâmiyye fî Medînetü'l-Münevvereti'l-Âliyye*. 1990.

Kavas, Ahmet. "Hilâl". *DİA*. 18: 15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kerenkow, F. "Kilâb". *İA*. 6: 805-806 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1980.

Kister, M.J. *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine*. Der: Ali Aksu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Kister, M.J. "Mekke and Tamim". çev: Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 2 (2003): 333-369.

Kur'an-ı Kerim.

Kurşun, Zekeriya. "Necid". *DİA*. 32: 491-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kurtuluş, Rıza. "Tûs". *DİA*, *DİA*. 41: 431-432. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kurtuluş, Rıza. "Cürcan". *DİA*. 8: 131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kuzgun, Şaban. "Hanîf". *DİA*. 16: 33-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Tâif". *DİA*. 39: 443-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Kilâb b.Rabîa". *DİA*. 25: 567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Sakîf". *DİA*. 36: 10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Hicaz". *DİA*. 17: 432-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Senetü'l-Hüzn". *DİA*. 36: 519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Küçükkalay, Hüseyin. "Kur'an Dili Arapça". *Manevi Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti*, say. 1 (1969): 173-177.

Lammens, H. "Süleym b.Mansur". *İA*. 11: 95. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.

Lammens, H. "Sakîf". *İA*. 10: 98. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.

Meydânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b.Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nîsâbûrî. *Mecmeu'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut: Mektebetü Daru'l-Hayat, 1955.

Minkârî, Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzahim b. Seyyar Minkârî. *Vak'atu Siffin*. çev: Cemallettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları. 2017.

Mittwoch, E. "Eyyâmu'l-Arab". *İA*. 4: 421-422. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1981.

- Muhaysin, Muhammed Salim. *el-Muktebes Mine'l-Lehacati'l-Arabiyye ve'l-Kur'aniyye*. Kahire: Mektebetu'l Kahire, 1978.
- Muhtar, Cemal. "Antere". *DİA*. 3: 237. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Mukaddisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Mukaddisî. *Ahsenü't-Tekâsim Fi Ma'rifeti'l-Akâlim*. çev: D. Ahsen Batur, İstanbul 2015.
- Muînî, Abdülhamid. *et-Temîmiyyûn Ahbâruhüm ve Eş'âruhüm fi'l-Asri'l-Câhilî*. thk. Câmiatü'l Yermük, y.y. 1984.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezid. *el-Kâmil*. nşr: Muhammed Ahmed-Dali. Beyrut, 1986.
- Müberred. *Nesebü Adnân ve Kahtân*. thk. Abdülaziz el-Meymenî er-Rackutî, y.y., 1936.
- Nabia, Abbott. *Studies in Arabic Papyri*. Document 5, Chicago 1957.
- Numani, Şibli. *Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*. çev: Talip Yaşar Alp, İstanbul: Hikmet Yay., 1986.
- Nuss, İhsan. *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi's-Şi'ri'l-Emeviyye*. Beyrut, 1964.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-Ereb fi fününi'l-edeb, Dâri'l-Küttüb*. Beyrut, 2004.
- Okay, M. Orhan. "Hiciv". *DİA*. 17: 452-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öğmüş, Harun. *Câhiliye Döneminde Araplar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Önkal, Ahmet. "Kays Aylân". *DİA*. 25: 91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Önkal, Ahmet. "Bi'rîmaüne". *DİA*. 6: 195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. Abese". *DİA*. 3: 79. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Önkal, Ahmet. "Alkame b. Ülase". *DİA*. 2: 468. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Özkuyumcu, Nadir. “Ca‘de”, *DİA*. 6: 543-544. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özaydın, Abdulkerim. “Arap”, *DİA*. 3: 321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Palabıyık, Muhammed Hanefi. “Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/ Beytlerinden Biri olarak Zülhalesa”. *YDÜİFD*, say. 1 (2017): 7-38.
- Parlak, Yasemin. *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, 2006.
- Reckendorf. “ÂBS”. *İA*. 1: 115. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Reckendorf. “Âmir b. Sa‘ saa”. *İA*. 1: 408 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Safvet, Ahmet Zeki. *Cemheratu Hutabi'l-Arab*. Kahire: y.y., 1. bs., 1933.
- Sallabi, Muhammed Ali. *Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer*. çev: Dr. Mehmet Akbaş, İstanbul: Ravza Yayınları, 2006.
- Sandıkçı, Kemal. “Hür b. Kays”. *DİA*. 18: 494. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sandıkçı, Kemal. “Tuleka”. *DİA*. 41: 361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sandıkçı, Kemal. “Ebû Ümâme”. *DİA*. 10: 251. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevi-Haşimi İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Sarıçam, İbrahim. “Muhârib”. *DİA*. 31: 3. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sarıçam, İsmail. *İ.Ö.P. İlk Dönem İslam Târîhi*, Eskişehir, 2002.
- Sayan, Yüksel. “Serahs”, *DİA*. 36: 539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Semânî, Ebû Sa‘d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Haydarabad: Meclis Dairetü'l-Maârif, 1. bs., 1962.
- Schleifer, J. “Hevâzin”. *İA*. 5: 446. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

- Schleifer, J. “Fezâre”. *İA*. 4: 600-602. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- Schleifer, J. “Ganî”. *İA*. 5: 715. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Sıddiqui, İqtidar Husain. “Gurlular”. *DİA*, XIV, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân. *el-Kitâb: Kitâbü Sibeveyhi*. nşr: Abdüsselam Muhammed Hârûn, Kahire, 1982.
- Sicistânî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, trc. Harun Bekiroğlu, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Âdâbihâ*. thk. Fuâd Ali Mansûr, Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1982.
- Suyûtî. *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an*. nşr: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: y.y., 1985.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravzü'l-ünüf*. Kahire, 1332.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Cahiliye Döneminde Lât Kültü”. *YDÜİFD*, say.2 (2016): 25-56.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, say. 1 (2014): 31
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Cahiliye Arap Araplarının Ulûhiyet Anlayışı”. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Şahyar, Ayşe Esra. “Zeyneb bintü Huzeyme”. *DİA*. 44: 361. İstanbul: TDV, 2013.
- Şeşen, Ramazan. “Cezîre”. *DİA*. 7: 509-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebû Fadıl İbrahim, Kahire: Daru'l-Meârif, t.y.

Taberî. *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. İstanbul: MEB, 1992.

Taberî. *Câmiul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, t.y.

Tevfik, Hakîm, *Muhammed er-Rasûli'l-Beşer*. Tunus, 1989.

Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*. Dâru'n-Nefâis, 1. Bsk., Beyrut 2009.

Toprak, M. Faruk , “Mersiye”. *DİA*. 29: 219-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Tüccar, Zülfikar, “Hutay'e”. *DİA*. 18: 424. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Tülücü, Süleyman. “Nâbiga ez-Zübyâni”. *DİA*. 32: 262-263. İstanbul: TDV Yay., 2006.

Tülücü, Süleyman. “Teebbeta Şerran”. *DİA*. 40: 269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Tülücü, Süleyman. “Muallakat”. *DİA*. 30: 310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Tülücü, Süleyman. “Lebîd b. Rebîa”. *DİA*. 27: 121-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Tülücü, Süleyman. “Muallâka Şâirlerinden Antere”. *Ekev Akademi Dergisi*, say. 4 (1999)

Uslu, Recep. “İstahr”. *DİA*. 23: 202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Uslu, Recep. “Hums”. *DİA*. 18: 364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Üçok, Bahriye. *İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones, trc. Musa K. Yılmaz, İstanbul: İlk Harf Yayıncılık, 2016.

Watt, W. Montgomery. *Hz. Muhammed Medine'de*. çev: Süleyman Kalkan, İstanbul: KURAMER, 2016.

- Watt, W. Montgomery. *Hız Muhammed Mekke'de*. İstanbul: KURAMER, 2016.
- Weir, T.H. "Zübyân". *İA*. 13: 636 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev: Fikret Işıltan, Ankara: AÜİFY, 1963.
- Wellhausen, Julius. *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*. çev: Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Matbaası, 1960.
- Yakubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Yakûb İshâk b. Cafer b. Vehb b. Vâzih. *Kitâbu'l-Buldân*. çev: Murat Ağarı, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002.
- Yakubî. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Beyrut: y.y., 2010.
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkut b. Abdüllâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Buldân*. thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî, Beyrut, t.y.
- Yanık, Nevzat H.. *Cahiliye Döneminde Tasvir*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2010.
- Yazıcı, Tahsin. "Merzüban". *DİA*. 29: 255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Arap". *DİA*. 3: 272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yılmaz, İbrahim. Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997.
- Yücel, Ahmet. "Ma'kıl b. Sinân". *DİA*. 27: 444. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Yakın Doğuda Ticaret Merkezleri ve Panayırlar". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 5 (1994): 310.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmet. *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2004.
- Zorlu, Cem. *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah İbn Şihâb. *el-Meğâzî*. çev: Mehmet Nur Akdoğan, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

